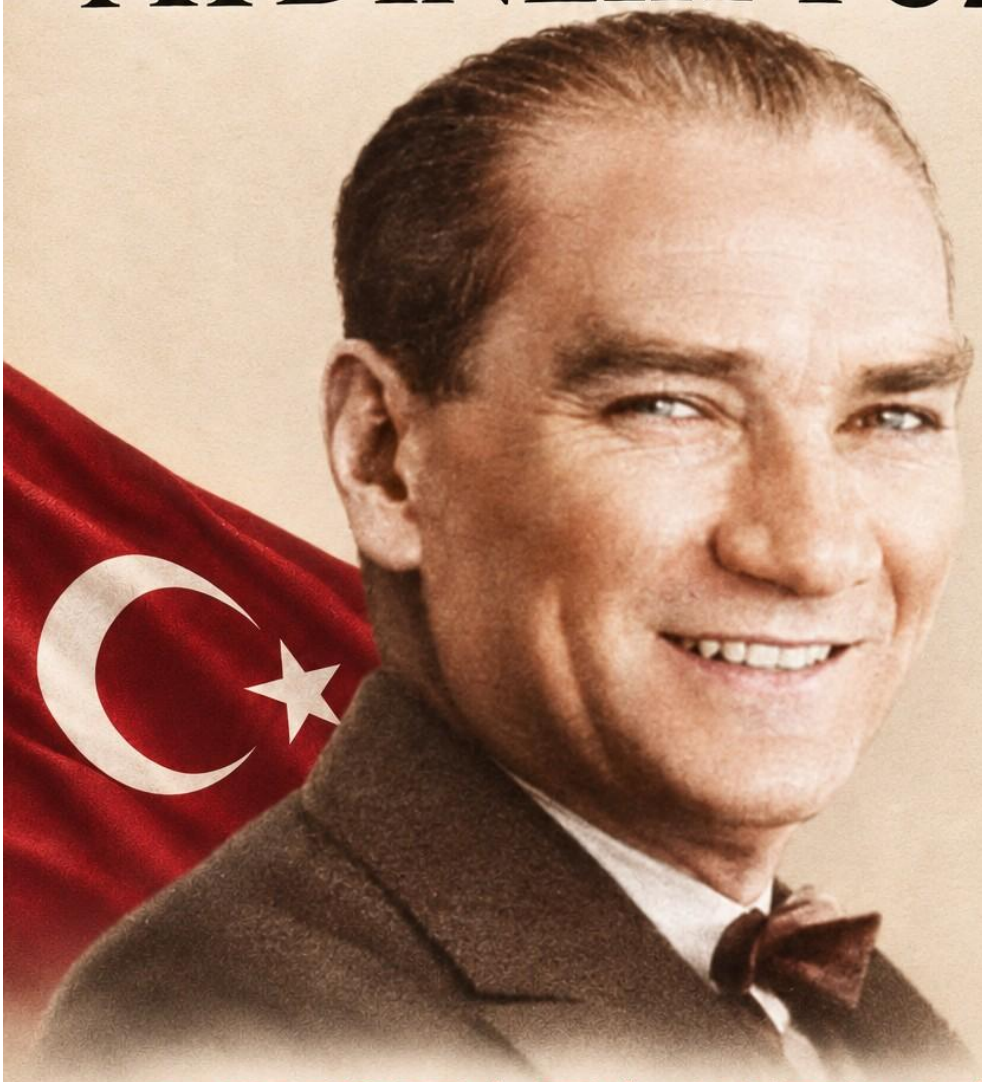
CUMHURİYETİN AYDINLIK YÜZÜ



MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Av. Arb. Enver Alper Mutluer

Yayın tarihi: 10.11.2026 saat: 09.05 Yazar: Enver Alper Mutluer

© 2026 Enver Alper Mutluer Tüm hakları saklıdır.

Bu kitabın tüm yayın hakları Enver Alper Mutluer'e aittir. Yazarın yazılı izni olmadan, kitabın tümü veya herhangi bir bölümü elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve depolanamaz. Tüm hakları saklıdır.

ISBN: 978-625-00-5028-6

İÇİNDEKİLER

Başlık	Sayfa
Yayın Notu	5
Giriş	5
Yazar Hakkında — Avukat Arabulucu Enver Alper Mutluer	6
Önsöz ve İthaf: Küllerinden Doğan Bir Milletin Edebî Nöbeti	7

BİRİNCİ BÖLÜM — SELANİK'TEN CEPHELERE: BİR LİDERİN DOĞUŞU (1881–1918)

Başlık	Sayfa
Pembe Evden Bakla Tarlasına: Kökler ve İlk Yıllar	14
"Ben Eğilmem!": Çocukluk Yılları ve Üniforma Tutkusu	16
Mustafa'nın "Kemal" Oluşu: Bir Matematik Dersinde Başlayan İsim	16
Manastır'da Vatan Kaygısı ve Selanik'te Yarım Kalan İlk Aşk	18
Harbiye'de İlk Rakı, Yıldız Sorgusu ve Şam'da İtalyan Kahvesi	19
Selanik'te Gizli Komite, Dağıtılan Makamlar ve Üç Suikast Girişimi	23
Picardie Manevraları, Trablusgarp Çölü ve Balkan Acısı	27
Sofya'da Yeniçeri Kıyafeti ve 1914'te Savaşın Sonunu Gören Mektup	31
Karanlıkta Bir Yıldız: "Ben Size Ölmeyi Emrediyorum!"	33
Doğu Cephesi'nde İsmet Bey'le Buluşma, "Nah Sana!" ve Enver Paşa ile Silahlı Gerilim	35
İmparatorluk Çökerken: "Geldikleri Gibi Giderler"	38
Birinci Bölüm Kaynakçası	41

İKİNCİ BÖLÜM — YA İSTİKLAL YA ÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE VE İSTİKLAL MAHKEMELERİ (1919–1922)

Başlık	Sayfa
Şişli'deki Evden Pusulası Bozuk Bandırma Vapuru'na	48
Üniformayı Çıkardığı Gece ve Kapıdaki Kâzım Karabekir	51
Sivas'ta İğreti Elbise, Kuru Fasulye ve Amerikalı General	56
Ankara'da Sığır Sürüsü, Gece Suikastı ve Çerkez Ethem Tehdidi	60
İstiklal Mahkemeleri: Süt Kardeşe Verilen Ceza, Unutulan Çanta ve Gazi'nin Kanuna Saygısı	61
Kütahya–Eskişehir Çekilişi, Kırık Kaburga ve Sakarya Destanı	63
Mehmet Akif'in Gözyaşları, Şuhut'ta "Döğer" Kehaneti ve Çiğnenmeyen Yunan Bayrağı	64
Casus Mustafa Sagir ve Ali İhsan Paşa Dosyası	66
Futbol Maçı Perdesi, Kocatepe Şafağı ve Esir Trikupis	67
Nif'teki Köylü, Çiğnenmeyen Bayrak ve Kovulan İngiliz Konsolosu	69

Başlık	Sayfa
Çanakkale'de Çatışmasız Yürüyüş, Mudanya ve Saltanatın Sonu	71
İkinci Bölüm Kaynakçası	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM — BOZKIRDAN DOĞAN CUMHURİYET VE BÜYÜK DEVRİMLER (1923–1930)

Başlık	Sayfa
Sivil İskarpinli Paşa: Lozan'da "Ben Protesto Bilmem!" ve Curzon'a Verilen Ders	79
Zübeyde Hanım'ın Mezarı Başında Evlat Yemini ve Latife Hanım'la İzdivaç	82
"Efendiler! Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz" ve Sofrada Çatışan Paşalar	85
Halifeliğin Kaldırılması, Öğretim Birliği ve Pasinler'deki Depremzede	86
Aşar'ın Kaldırılması, Şeyh Sait İsyanı ve Bozkırda Yeşeren Vaha: Orman Çiftliği	88
Kastamonu'da Şapka, Bursa'da Küçük Sabiha ve Ankara Hukuk Mektebi	92
İzmir Suikastı: Ziya Hurşit'in Gevşek Kelepçesi ve Naim Palas'ta Açılan Kepenkler	95
Büyük Nutuk'un 36 Saatlik Nöbeti ve Ankara'nın İmarı	96
Sarayburnu'nda Bir Gecede Başlayan Harf İnkılabı ve Başöğretmen	99
Yalova'daki Sığırtmaç Mustafa, Yürüyen Köşk ve Menemen'de Kubilay'ın Kanı	101
Üçüncü Bölüm Kaynakçası	106

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM — KÜLTÜR, BİLİM VE İNSAN ATATÜRK (1930–1937)

Başlık	Sayfa
Tarih ve Dil Devrimi: Büyükada'da Ahmet Refik İmtihanı, Vagon-Li ve Geometri Kitabı	113
"Aleykümselam Hafız Efendi": Dinde Türkçeleştirme, Elmalılı Tefsiri ve Devlet Laikliği	116
Çankaya Sofrasında Cesur Gençler, "Milletin Efendisi" ve Cumhuriyet Hâkimi	118
"Soyadım Atatürk" ve Seçilen Kadınlar	120
Dünya Barışı Vizyonu: MacArthur Kehaneti, Mussolini'ye "Çizme" Cevabı, Özsoy Operası ve Montrö	123
İnsan Atatürk: Gazete Kâğıdına Sarılan Sigara, Etimesgut'ta "Daha Komitacıyım" Çıkışı ve Küçük Ülkü	125
"Yapılan Bir Vazifedir": Çiftliklerin Hazineye Devri ve İnönü ile Yol Ayrımı	127
Dördüncü Bölüm Kaynakçası	129

BEŞİNCİ BÖLÜM — SON NÖBET: HATAY, DOLMABAHÇE VE EBEDİYET (1937–1938)

Başlık	Sayfa
Singeç Köprüsü'nde Yakılan Sigara ve Sabiha Gökçen'e Verilen Tabanca	134
Merinos Fabrikası, Son Sarı Zeybek ve "Beni Türk Hekimlerine Emanet Ediniz"	137
"Bir Sancak İçin Altmış Üç Vilayeti Tehlikeye Sokmam" ve Hatay İçin Son Sefer	139
Ekim 1938'de Hasta Yatağında Başbakan Celal Bayar'a Söylediği Söz: "Memleketin İmarını ve Sanayisini Bırakmayın"	143
Savarona'da Buzlu Leğenler, Bozok–İnönü Mektuplaşması ve Son Vasiyet	143
Atatürk'ün Son Gülüşü: Yaverin Öküzlü Rüyası ve Nöbet Defteri	145
Son Cumhuriyet Bayramı, Son "Aleykümselam" ve Kalbine Kurşun Sıkan Yaver	146
Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi	148
Bursa Nutku	149
Beşinci Bölüm Kaynakçası	150

Yayın Notu

Bu kitap, Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamından seçilmiş olayları ve anıları, olayın öncesini ve nedenini de gösteren bir tarih anlatısı içinde bir araya getirir. Metnin esası, birinci el tanıklıklar, Atatürk'ün kendi yazıları, resmî belgeler, dönem basını ve güvenilir arşiv kayıtlarıdır. Anlatı gücü, kaynağın söylemediği sahneler eklenerek değil; gerçek olayın bütünlüğü korunarak kurulmuştur.

Bu sürümde; Singeç Köprüsü, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a dönüş, çiftliklerin Hazineye devri, Hatay için yapılan son güney seyahati, Özsoy Operası ve 1938 vasiyeti daha geniş kaynak denetimiyle yeniden yazılmıştır. Hasan Rıza Soyak ve Cemal Granda'nın birinci el tanıklıklarından iki yeni insan hikâyesi de kitaba eklenmiştir. Doğrudan alıntılar kısa tutulmuş ve anlatının kaynağı her bölüm sonunda gösterilmiştir.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı, yalnızca savaşların, kongrelerin ve kanunların kronolojisi değildir. Onu anlamak için bazen bir cephe emrinin, bazen bir köprü açılışının, bazen de yenilmiş bir düşmana uzatılan elin arkasındaki düşünceye bakmak gerekir. Bu kitap, büyük tarih anlatısının içinde kaybolan o kısa anları bir araya getiriyor: devletin nasıl kurulduğunu, kararların hangi şartlarda alındığını ve bir insanın karakterinin tarihle kesiştiği anları.



Avukat Arabulucu Enver Alper Mutluer

1982 yılında İstanbul'da doğan Av. Enver Alper Mutluer, Ata Koleji'ndeki öğreniminin ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 2005 yılında mezun olmuştur. Avukatlık stajını, "Ticari Davalar, Delilleri ve Ticaret Mahkemelerinin İş Sahası" konulu çalışmasıyla tamamlamış; askerliğini ise Ankara Jandarma Genel Komutanlığı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı'nda Asteğmen olarak ifa etmiştir.

2007 yılında İstanbul Barosu'na kaydolarak mesleğe başlayan Mutluer, 2011 yılında Mutluer Hukuk Bürosu'nu kurmuştur. Ticaret, Ceza, Aile, İş, Miras, Tüketici, Bilişim, Gayrimenkul ve İnşaat hukuku alanlarında gerçek ve tüzel kişilere hukuki danışmanlık ve avukatlık hizmeti vermekte ve Ticaret Hukuku, İş Hukuku, Tüketici Hukuku, Banka ve Finans Hukuku ile Sigorta Hukuku alanlarında arabuluculuk faaliyetleri yürütmektedir.

Mesleki faaliyetlerini hukukun temel ilkelerine bağlı kalarak sürdüren Mutluer, halen İstanbul Barosu Sarıyer CMK Bölge Sorumlusu olarak görev yapmaktadır. Enver Alper Mutluer, yalnızca hukuki metinleri yorumlayan değil, aynı zamanda toplumun vicdanını dinleyen, adaletin her alanda tesis edilmesi için mücadele eden, Atatürk'e ve Cumhuriyet değerlerine bağlı ve geleceğe umutla bakan Kemalist bir Türk aydını ve hukukçudur.

www.mutluer.av.tr **https://www.mutluer.av.tr/blog/**

ÖNSÖZ VE İTHAF: KÜLLERİNDEN DOĞAN BİR MİLLETİN EDEBÎ NÖBETİ

Tarih, milletlerin kaderini değiştiren büyük komutanlar, sınırları yeniden çizen muzaffer devlet adamları ve çağları aşan düşünürler görmüştür. Ancak altı yüz yıllık bir imparatorluğun enkazı ve işgal zırhlılarının gölgesi altından, elinde ne hazır bir ordu ne de dolu bir hazine varken yalnızca milletinin vicdanına ve kendi çelikten iradesine dayanarak yepyeni, tam bağımsız ve çağdaş bir devlet çıkaran tek bir deha kaydetmiştir: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**.

O; Selanik'in Kasımiye Mahallesi'ndeki pembe ahşap evde başlayan ömrünü, Trablusgarp çöllerinin kızgın kumlarında, Conkbayırı'nın şarapnel yağmuru altında, Muş ve Bitlis'in karlı dağlarında, Sakarya'nın kırık kaburgalı gecelerinde ve Kocatepe'nin şafağında milletinin istiklaline adamış eşsiz bir kahramandır. Cephane sandıklarının içinde cepheye mermi taşıyan bir ordunun Başkomutanı iken, zaferin hemen ertesi günü aynı cephane sandıklarına kitaplarını doldurtup *"Şimdi kültür ve sanat savaşımız başlıyor; cephanenin yerini artık kitaplar alsın!"* diyebilen bir aydınlanma güneşidir. Damı akan üç odalı bağ evinde leğenler arasında yeni bir devlet kurarken milletinin tek bir kuruşuna el sürmeyen, bozkırın ortasında kurduğu bütün çiftliklerini ve malvarlığını yine çok sevdiği Türk milletine, Türk tarihine ve Türk diline bağışlayıp *"Yapılan bir vazifedir"* diyerek kenara çekilen bir fazilet abidesidir.

Ne acıdır ki bugün, bu büyük kurtarıcıyı en yakınında bulunmuş çocukluk arkadaşlarının, cephedeki yaverlerinin, kütüphanecisinin, sofracısının, manevi evlatlarının ve kader arkadaşlarının gözünden anlatan en temel hatırat eserlerine ulaşmak, özellikle Türk gençliği ve okurları için neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Cumhuriyet tarihimizin birinci elden tanıklıklarını barındıran bu paha biçilmez kaynakların büyük bir kısmının yıllardır yeni baskıları yapılmamakta; kıyıda köşede kalan nüshaları ise sahafların tozlu raflarına düşerek fahiş ve astronomik fiyatlarla adeta birer müzayede eşyası gibi satılmaktadır. Ömrü boyunca eline geçen üç beş kuruşun yarısını kitaba veren, halkı okusun diye Millet Mektepleri açan Atatürk'ü anlatan eserlerin, bugün dar gelirli bir gencin veya vatansever bir okurun ulaşamayacağı ticari birer rant aracına dönüşmesi kabul edilemez bir çelişkidir.

İşte elinizdeki bu eser, bu karanlık tabloya karşı duyulan vicdani bir sorumluluğun ve vefanın ürünü olarak doğmuştur. Yıllardır baskısı bulunmayan veya sahaflarda astronomik bedellerle satılan en temel birincil kaynaklar —Ali Fuat Cebesoy'dan Salih Bozok'a, Falih Rıfkı Atay'dan Mazhar Müfit Kansu'ya, Hasan Rıza Soyak'tan Kılıç Ali'ye, Süleyman Asaf İlbay'dan Afet İnan, Sabiha Gökçen, Cevat Abbas Gürer, İsmet İnönü, Nuri Ulusu ve Cemal Granda'ya kadar— satır satır taranmış; kronolojik bir bütünlük ve titiz bir akademik kaynakçayla tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Amacımız, tozlu raflara ve fahiş fiyatların ardına hapsedilmek istenen gerçek Atatürk'ü — etkileyici dehası, sarsılmaz vatanseverliği, kesilen bir iğde ağacı için ağlayan ince ruhu ve insan sıcaklığıyla— yeniden milletin her ferdinin başucuna taşımaktır.

Canım kızım İpek,

2026'nın o sıcak yaz akşamında, Kuşadası sahilinde bir restoranda oturuyorduk. Yanımda kuzenin Onur Can vardı; hafif bir deniz esintisi, fonda dalga sesleri ve samimi bir aile sohbeti... Derken masamıza Onur Can'ın dövmeci bir arkadaşı ve onun yanında getirdiği bir başkası dahil oldu. Sohbet havadan sudan akıp giderken, o yanındaki şahıs birdenbire tarihten ve vefadan nasibini almamış o zehirli soruyu kuru bir cüretle masanın ortasına bıraktı: *"Atatürk ne yaptı ki?"*

O an içimdeki her şey buz kesti. Yüzüne baktım; *"Atatürk, bu akşam bu sahilde, bu masada korkusuzca, özgürce rakını yudumlamanı sağlayan adamdır"* dedim. Pişkin bir sırıtışla *"Sadece bunu mu yaptı? Sanki cephede o mu savaştı?"* dediğinde damarlarımdaki kanın donduğunu hissettim. *"Orduların başında, ateş hattında kim vardı o zaman?!"* dedim ama sesimdeki öfke boğazıma düğümlendi. Sinirden elim ayağım boşaldı, yüreğim bu aymazlığın ağırlığını kaldıramadı. *"Ben bu masada bir saniye daha oturmam!"* diyerek sandalyemi çektim, kalktım ve o masayı terk edip başka bir masaya geçtim. Çünkü vatan borcunu, bağımsızlık bedelini bilmeyen bir nankörle aynı havayı solumak bile o akşam ruhuma zül geldi.

İşte güzel kızım, bu anıyı sana bir kırgınlık hikâyesi olsun diye değil, ömrün boyunca kulağına küpe yapasın diye anlatıyorum.

Benim bu dünyada yaptıklarım belki zamanın tozlu sayfalarında unutulur gider; fakat senin haksızlık karşısındaki duruşun, kırmızı çizgilerin ve gösterdiğin karakter, senin bu hayattaki asıl kimliğin olacak. Bu sana bir babanın en büyük vasiyetidir: Türk'e düşman olan, bu toprakların varlık sebebi Mustafa Kemal Atatürk'e saygı duymayan, minnet bilmeyen o insansılarla asla aynı sofrayı, aynı muhabbeti paylaşma! Onlarla arkadaşlık, dostluk kurma, oturdukları masaya meze olma. Ama sustuğun için değil; hadlerini bildirdiğin, aklın ve hakikatin tokadını vurduğun için o masaları terk et.

Atatürk'e dil uzatanlara, tarih bilmez cahillere gereken dersi her zaman başın dik, bilgin tam ve sesin gür olarak ver.

Şimdi gel canım kızım; Atatürk'e düşmanlık besleyen, onun bu millet için döktüğü kanı, verdiği canı ve kurduğu koca Cumhuriyeti yok saymaya kalkanlara nasıl cevap verilir, kelime kelime oku ve aklına, vicdanına, yüreğine kazı...

Tarihin akışını süngüsüyle değiştiren, küllerinden bir millet çıkaran bir dehaya dil uzatmadan önce durup o körelmiş aynana bakacaksın. Ne aldığın eğitim onun ufkuna erişebilir, ne sığ dünya görüşün onun çağları aşan aklını kavrayabilir; ne duruşun onun bağımsızlık iradesini taşır, ne de karakterin vatan sevgisinin yanından geçebilir!

Bir ömrün her saniyesini milletinin hürriyetine adayan bir kurucunun karşısına; ömrünü cehaleti savunarak, hurafeye diz çökerek ve bu topraklara tek bir çivi bile çakmadan tüketmiş bir karanlıkla çıkamazsın!

Atatürk, o tek bir ömre şu silinmez tarihi sığdırdı:

Cephelerde Yazılan Bağımsızlık Destanı

- **31 Mart Vakası (1909):** İsyanı bastıran Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanı olarak gericiliğin karşısına dikildi.
- **Arnavutluk İsyanı (1910):** Ayaklanmanın bastırılmasında görev alan birliklerde yer aldı.
- **Trablusgarp Savaşı (1911 - 1912):** İtalyan işgaline karşı Tobruk ve Derne'de yerel halkı teşkilatlandırarak emperyalizme ilk tokadı indirdi.
- **İkinci Balkan Savaşı (1912 - 1913):** Bolayır Kolordusu Kurmay Başkanlığı ile Edirne'yi geri alan iradenin parçası oldu.
- **Çanakkale Savaşı (1915):** 19. Tümen Komutanı olarak Conkbayırı, Arıburnu ve Anafartalar'da devasa donanmaları ve orduları durdurarak dünya tarihinin akışını değiştirdi.
- **Kafkas Cephesi (1916 - 1917):** Rus ilerleyişini kırıp Muş ve Bitlis'i işgal zincirinden kurtardı.
- **Suriye - Filistin Cephesi (1917 - 1918):** 7. Ordu Komutanı olarak Halep'in kuzeyinde geçit vermez bir çelik hat kurdu.
- **Kurtuluş Savaşı (1919 - 1923):** Türk milletinin ölüm kalım mücadelesinin önderi ve Başkomutanı oldu:

- **I. ve II. İnönü Muharebeleri (1921):** Dağınık çeteler yerine kurduğu düzenli Türk ordusunun ilk büyük zaferleriydi; milletin makûs talihi orada kırıldı, Yunan taarruzu durduruldu ve Atatürk'ün İsmet Paşa'ya çektiği tarihi telgrafla tarihe geçti: *"Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz."*
- **Sakarya Meydan Muharebesi (1921):** Bizzat cephede, kaburga kemiği kırık halde yönettiği; *"Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, o satıh bütün vatandır"* emriyle 22 gün 22 gece süren boğazlaşmayı zaferle sonuçlandırdığı dönüm noktası.
- **Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi (1922):** *"Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"* emriyle işgalci orduları darmadağın edip denize döken ve vatan topraklarını sonsuza dek Türk yurdu yapan nihai zafer.
- **Mudanya Mütarekesi (1922):** Askeri zaferin ardından tek bir kurşun atmadan Doğu Trakya ve İstanbul'un işgalden kurtarılmasını sağlayan diplomatik zafer.

Küllerinden Doğan Bir Millet: Atatürk Devrimleri

Askeri zaferin ardından, hurafelerin ve esaretin zincirlerini şu devrimlerle paramparça etti:

- **Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922):** Tek adam sultasına ve Osmanlı'nın saltanat düzenine son vererek egemenliği asıl sahibine, yani millete devretti.
- **Ankara'nın Başkent Olması (13 Ekim 1923):** Anadolu'nun kalbini yeni devletin idari merkezi yaptı.
- **Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923):** Kul anlayışını yıkıp onurlu yurttaşların devletini ilan etti ve ilk Cumhurbaşkanı seçildi.
- **Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924):** Aklın, bilimin ve laikliğin önündeki en büyük engeli kaldırdı.
- **Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924):** Eğitimi birleştirip cehaletin yuvalandığı sisteme son verdi; aydınlık ve laik nesillerin temelini attı.
- **Aşar Vergisinin Kaldırılması (17 Şubat 1925):** Yüzyıllardır sömürülen köylünün sırtındaki ağır yükü indirerek tarımı diriltti.
- **Şapka ve Kıyafet Kanunu (25 Kasım 1925):** Toplumu Orta Çağ görüntüsünden sıyırıp çağdaş dünyanın çizgisine taşıdı.
- **Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması (30 Kasım 1925):** Din tüccarlığına, batıl inançlara ve manevi sömürüye son verdi.
- **Uluslararası Takvim, Saat ve Ölçülerin Kabulü (1925 - 1931):** Türkiye'yi çağdaş dünyanın ticari ve sosyal ritmiyle eşitledi.
- **Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü (17 Şubat 1926):** Kadın-erkek eşitliğini tesis edip kadını ikinci sınıf gören zihniyeti tarihe gömdü.
- **Harf Devrimi (1 Kasım 1928):** Okuma-yazmayı imtiyaz olmaktan çıkarıp tüm millete ulaştıracak aydınlanma meşalesini yaktı.
- **Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarının Kurulması (1931 - 1932):** Milletin öz benliğini, dilini ve köklerini gün yüzüne çıkardı.
- **Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesi (1930 - 1934):** Avrupa'nın sözde medeni ülkelerinden bile önce Türk kadınına devlet yönetiminde söz hakkı tanıdı.
- **Soyadı Kanunu (21 Haziran 1934):** Zümre, unvan ve ayrımcılıkları silip herkesi eşit yurttaş yaptı; milleti ona minnetle "Atatürk" adını verdi.
- **Laikliğin Anayasa'ya Girmesi (5 Şubat 1937):** Aklın, inanç özgürlüğünün ve vicdanın bağımsızlığını anayasanın kalbine kazıdı.

Yokluktan Yükselen Sanayi Kalesi: Kurulan Fabrikalar

"Siyasi zaferler ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa sönüp gider" diyerek, bütçesi ve sermayesi olmayan bir ülkede sıfırdan kurduğu üretim kaleleri:

#	Fabrika / Tesis Adı	Kuruluş Yılı
1	Ankara Fişek Fabrikası	1924

#	Fabrika / Tesis Adı	Kuruluş Yılı
2	Gölcük Tersanesi	1924
3	Şakir Zümre Fabrikası	1925
4	Eskişehir Hava Tamirhanesi	1925
5	Alpullu Şeker Fabrikası	1926
6	Uşak Şeker Fabrikası	1926
7	Kayseri Uçak Fabrikası	1926
8	Kırıkkale Mühimmat Fabrikası	1927
9	Bünyan Dokuma Fabrikası	1927
10	Eskişehir Kiremit Fabrikası	1927
11	Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası	1928
12	Ankara Çimento Fabrikası	1928
13	Ankara Havagazı Fabrikası	1929
14	İstanbul Otomobil (Ford) Montaj Fabrikası	1929
15	Kayaş Kapsül Fabrikası	1930
16	Nuri Killigil Tabanca, Havan ve Mühimmat Üretim Tesisleri	1930
17	Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası (Genişleme)	1931
18	Eskişehir Şeker Fabrikası	1934
19	Turhal Şeker Fabrikaları	1934
20	Konya Ereğlisi Bez Fabrikası	1934
21	Bakırköy Bez Fabrikası	1934
22	Bursa Süt Fabrikası	1934

#	Fabrika / Tesis Adı	Kuruluş Yılı
23	İzmit Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası (Temel Atma)	1934
24	Zonguldak Antrasit Fabrikası (Temel Atma)	1934
25	Zonguldak Kömür Yıkama Fabrikası	1934
26	Keçiborlu Kükürt Fabrikası	1934
27	İsparta Gülyağı Fabrikası	1934
28	Ankara, Konya, Eskişehir ve Sivas Buğday Siloları	1934
29	Kayseri Bez Fabrikası	1934
30	İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası	1934
31	Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası	1935
32	Nazilli Basma Fabrikası	1935
33	Bursa Merinos Fabrikası	1935
34	Gemlik Suni İpek Fabrikası	1935
35	Keçiborlu-Kükürt Fabrikası (Yeni Ünite)	1935
36	Ankara Çubuk Barajı	1936
37	Zonguldak Taş Kömürü Fabrikası	1936
38	Barut, Tüfek ve Top Fabrikaları	1936
39	Nuri Demirağ Uçak Fabrikası	1936
40	Malatya Sigara Fabrikası	1936
41	Bitlis Sigara Fabrikası	1936
42	Malatya Bez Fabrikası	1937
43	Karabük Demir Çelik Fabrikası	1937
44	Divriği Demir Ocakları	1938

#	Fabrika / Tesis Adı	Kuruluş Yılı
45	İzmir Klor Fabrikası	1938
46	Sivas Çimento Fabrikası	1938

Mustafa Kemal Atatürk; parçalanmış bir imparatorluğun harabeleri üzerinde ayağa kalktı, Türk'ün kanıyla sınır çizdi, aklıyla devrim yaptı, bacaları tüten fabrikalarla tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni var etti.

Şimdi o hadsiz dilini içeri çek ve aynanın karşısına geçip haykır: **O bunları tek bir ömre sığdırdı; sen bu yaşa gelene kadar cehaletini kusmaktan ve hazır konduğun vatanın değerlerine düşmanlık etmekten başka bu millet için ne yaptın?!**

Bu kitabı; **10 Kasım**'da saat dokuzu beş geçe sirenler çalarken yalnız başını öne eğmekle kalmayıp, onun *"Benim manevi mirasım ilim ve akıldır"* vasiyetini yüreğinde taşıyanlara, Büyük Önder'i derin bir minnet ve özlemle anmak için kaleme aldım. **Bu kitap benim Mustafa Kemal Atatürk'e saygı duruşumdur.**

Bize özgür bir vatan, onurlu bir kimlik ve aydınlık bir Cumhuriyet bırakan Sarı Paşa'mızı, Başöğretmenimizi, Ebedî Başkomutanımız Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ve onun aziz hatırasını **unutursak kanımız kurusun!**

Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ebediyete intikalinin yıl dönümünde minnet ve özlemle andığımız bu anlamlı günde," Cumhuriyetin Aydınlık Yüzü Mustafa Kemal Atatürk" adlı eserimi, Büyük Türk Milleti'ne armağan ediyorum.

Zihin açıcı okumalar dilerim.

Mustafa Kemal Atatürk için şimdi bir dakikalık saygı duruşu.

İstanbul, 10 Kasım, 09.05

Avukat Arabulucu
Enver Alper Mutluer
E-posta: kemalizm@mutluer.av.tr
(Kıymetli görüş ve önerilerinizi bekliyorum.)

www.mutluer.av.tr **https://www.mutluer.av.tr/blog/**

BİRİNCİ BÖLÜM

SELANİK'TEN CEPHELERE: BİR LİDERİN DOĞUŞU (1881–1918)

1. Pembe Evden Bakla Tarlasına: Kökler ve İlk Yıllar (1881–1893)



Mustafa Kemal Atatürk'ün 1881 yılında, Balkanlar'ın hareketli liman kenti Selanik'te dünyaya geldiği Kasımiye Mahallesi'ndeki üç katlı pembe ev. Annesi Zübeyde Hanım'ın onu Rumeli türküleriyle büyüttüğü ve babası Ali Rıza Efendi ile eğitim yöntemleri üzerine ilk kararların alındığı tarihi yuvadır.

Mustafa Kemal, 1881 yılında, Balkanlar'ın dış ticaretini yönlendiren kozmopolit liman kenti Selanik'e tepeden bakan Kasımiye (Ahmet Subaşı) Mahallesi'nin Islahhane Caddesi'ndeki üç katlı pembe ahşap evde dünyaya geldi. Babası Ali Rıza Efendi, kökleri Anadolu'dan Rumeli'ye göçürülen Kızıloğuz (Kocacık) Yörük Türkmenlerine uzanan bir gümrük muhafaza memuru ve kereste tüccarıydı. Annesi Zübeyde Hanım ise Fatih Sultan Mehmet döneminde Konya Karaman'dan Makedonya'nın Vodina (Sarıgöl) bölgesine yerleştirilen ve "Konyarlar" diye anılan Hacı Sofular ailesinden Feyzullah Ağa'nın kızıydı. Genç yaşta okuma yazma öğrendiği için mahallede "Zübeyde Molla" diye anılan bu güçlü iradeli Türkmen kadını, oğlunu beşiğinde Rumeli türküleriyle büyüttü. Kardeşi Makbule (Atadan) bir gün ağabeyi Mustafa'ya *"Yörük ne demektir?"* diye sorduğunda, küçük Mustafa kendinden emin bir sesle, *"Yürüyen Türk demektir"* yanıtını verecekti.

Küçük Mustafa yedi yaşına bastığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlık ikiliği evin içinde de baş gösterdi: geleneksel eğitim mi, yoksa modern eğitim mi? Dindar bir kadın olan Zübeyde Hanım oğlunun ilahilerle Kasımpaşa semtindeki mahalle mektebine gitmesini istiyor; açık fikirli bir insan olan Ali Rıza Efendi ise yeni usul eğitim veren Şemsi Efendi Okulu'na yazılmasında ısrar ediyordu. Atatürk yıllar sonra bu ilk düğümün nasıl çözüldüğünü şöyle

anlatacaktır: *"Nihayet babam bir kurnazlıkla işin içinden çıktı. Önce ilahi ve alayla mahalle mektebine başladım. Biraz sonra oradan çıkarak Şemsi Efendi Okulu'na yazıldım"*. Mahalle mektebindeki o kısa süre bile Mustafa'nın boyun eğmeyen tabiatını ortaya çıkarmaya yetmişti; öğrencilerin taş duvarlar arasında diz çökerek oturduğu sınıfta bir gün ayağa kalkmış, hocanın *"Otur, bana karşı mı geliyorsun?"* azarlamasına *"Dizlerim tutuldu; evet, karşı geliyorum!"* diyerek diklenmişti.

Ancak Ali Rıza Efendi'nin işlerinin bozulması ve 1887'de zamansız vefatı, aileyi derin bir geçim sıkıntısıyla baş başa bıraktı. Genç yaşta dul kalan Zübeyde Hanım, çocuklarını yanına alarak Selanik yakınlarındaki Langaza'da kâhyalık yapan ağabeyi Hüseyin Ağa'nın çiftliğine taşındı. Çiftlik hayatına karışan küçük Mustafa, kız kardeşi Makbule ile birlikte bakla tarlasının ortasında kulübe bekleyip karga kovaladı. Yıllar sonra Cumhurbaşkanı olduğunda, sofrasında bu bakla tarlası bekçiliği anlatılırken misafirlerden birinin *"Aman efendimiz, estağfurullah..."* dercesine inanmazlık göstermesi üzerine Atatürk ciddileşerek şu cevabı verecekti: *"Evet, doğrudur. Ben de herkes gibi doğdum, büyüdüm. Doğuşumda bir ayrılık varsa, Türk olarak doğmaklığımdan ibarettir"*.

1881–1893: Doğum Günü ve "Bu Bir 19 Mayıs Günü Niçin Olmasın?")

Mustafa Kemal'in kesin doğum günü ve ayı aile içinde yazılı olarak günümüze ulaşmamıştı; annesi Zübeyde Hanım'ın Ali Fuat Paşa'ya anlattığına göre babası Ali Rıza Efendi doğum tarihini evdeki iki Kur'an-ı Kerim'den birinin yaprağına kaydetmiş, ancak vefat ettiğinde başucunda bulunan nüshada bu kayda rastlanmamıştı. Yıllar sonra, 10 Kasım 1936'da İngiltere Kralı VIII. Edward'ın samimi bir tebrik telgrafı çekmek üzere Atatürk'ün doğum gününü öğrenmek istemesi üzerine Hariciye Vekâleti durumu Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak'a bildirdi. Soyak evrakı Atatürk'e sunduğunda, annesinden bir ilkbahar mevsiminde doğduğunu işiten Atatürk biraz düşündü ve tarihe geçecek şu cevabı verdi: *"Bu bir 19 Mayıs günü niçin olmasın?"*. Böylece 12 Kasım 1936 tarihli resmi cevabi yazıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın doğum günü dünyaya **"19 Mayıs 1881"** olarak ilan edildi.

Harp Okulu'nda "Abdestsiz Namaz" Vakası ve Ali Fuat'ın Kurnazlığı (1899): Harp Okulu'nda "Ayı" lakaplı Dahiliye Kolağası Mustafa Efendi, abdest almadan namaza duran öğrencileri yakalamak için soğuk kış günlerinde öğrencilerin kollarını sıvazlayıp ıslak olup olmadığını kontrol ederdi. Bir gün Mustafa Kemal ve sıra arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy), soğuk suyla abdest almaya üşenerek doğrudan camiye indiler. Mustafa Efendi'nin ön saflardan başlayarak kolları yoklayıp kendilerine doğru yaklaştığını görünce Mustafa Kemal telaşla *"Fuat, fena yakalanacağız, ne yapacağız?"* diye fısıldadı. Ali Fuat derhal caminin pencere camlarında biriken buğuları avuçlarıyla sıyırıp kendi

kollarını ve Mustafa Kemal'in bileklerini ıslattı; böylece iki dost ağır bir cezadan kurtuldu.

2. "Ben Eğilmem!": Çocukluk Yılları ve Üniforma Tutkusu (1893–1895)

Çiftlikte eğitiminin aksadığını gören annesi Zübeyde Hanım, Mustafa'yı yeniden Selanik'e, halasının yanına göndererek Mülkiye Rüştiyesi'ne (sivil ortaokul) yazdırdı. Mahalledeki çocukluk arkadaşı Süleyman Asaf (İlbay) ve Salih (Bozok) ile aynı sokakları paylaşan Mustafa, daha o yaşlarda akranlarından farklıydı. Her zaman temiz giyinir, pencerenin önünde elinde bir kitapla oturur, sokaktaki çocuk kavgalarında hakemlik yapar ama kendisi çocuk oyunlarına pek karışmazdı.

Bir gün mahalle arkadaşlarıyla Üzeyir Bey Konakları'nın bahçesinde "birdirbir" (sırttan atlamaca) oynanıyordu. Arkadaşları söz birliği ederek Mustafa'yı da zorla oyuna dahil ettiler. Mustafa sırayla eğilmiş çocukların hepsinin üzerinden atladı; fakat sıra kendisinin eğilmesine gelince olduğu yerde dimdik durdu. Çocuklar *"Ama eğil ki atlayalım!"* diye bağrışınca Mustafa başını salladı: *"Ben eğilmem. Üstümden böyle atlayabilirseniz atlayın!"*.

İşte o onurlu çocuk, Mülkiye Rüştiyesi'nde Arapça öğretmeni ve müdür yardımcısı olan "Kaymak Hafız" lakaplı Hüseyin Efendi'nin haksız yere attığı ağır bir dayak yüzünden kanlar içinde kalınca, bir daha o okula adım atmamaya yemin etti. Zaten gözü, mahalle komşuları Binbaşı Kadri Bey'in oğlu Ahmet'in giydiği parlak düğmeli, mavi şeritli Askerî Rüştiye üniformasındaydı. Annesi Zübeyde Hanım oğlunun asker olmasına şiddetle karşı çıkıyordu; ancak Mustafa, annesinden habersizce Selanik Askerî Rüştiyesi'nin sınavlarına girdi ve kazanarak ailesini bir olupbitti karşısında bıraktı.

3. Mustafa'nın "Kemal" Oluşu: Bir Matematik Dersinde Başlayan İsim (1893–1895)

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatındaki büyük dönüşümlerin çoğu savaş meydanlarında, kongre salonlarında veya devlet masalarında gerçekleşti; fakat onun bütün hayatı boyunca taşıyacağı ikinci adı, henüz bir öğrenciyken sınıfta doğdu.

Selanik Askerî Rüştiyesi'nde üçüncü sınıfın ikinci çavuşu olan genç Mustafa, özellikle matematik dersine büyük bir tutkuyla bağlanmıştı. Sayıların kesinliği, problemlerin mantık yoluyla çözülebilmesi ve bir sonuca ancak doğru yöntemle ulaşılabilmesi onun analitik zihnine son derece uygundu. Kısa sürede kendisine bu dersi veren öğretmeni kadar bilgi edinmiş, derslerin ötesinde yazılı sorular hazırlayıp çözmeye başlamıştı. Öğrencilerin kendi aralarında "Hırçın Hoca" adını taktıkları matematik öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Efendi, sınıfta birinci ikinci tanımayan sert bir subaydı. Bir gün sınıfa

dönerek, *"Aranızda kendilerine kimler güveniyorsa kalksınlar, onları müzakereci (çalıştırıcı) yapacağım"* dedi. Önce öyle öğrenciler ayağa kalktı ki Mustafa yerinde kalmayı tercih etti; ancak bu öğrencilerden birinin müzakereciliği altına verilince gururu buna dayanamadı. Müzakere ortasında ayağa kalkarak, *"Ben bundan daha iyi yaparım!"* dedi ve hocası onu sınıfın baş müzakerecisi yaptı.

Aynı adı taşıyan öğretmen ile bu parlak öğrenci arasında zamanla derin bir bağ kuruldu. Bir gün Yüzbaşı Mustafa Efendi genç öğrencisini karşısına alarak şu tarihi sözleri söyledi: *"Oğlum, senin de adın Mustafa, benim de. Bu böyle olmaz. Arada bir fark bulunmalı. Bundan sonra senin adının sonuna bir 'Kemal' ekleyelim"*. O günden itibaren mahallenin ve okulun "Mustafa Efendi"si, tarihe **Mustafa Kemal** olarak geçti.



Manastır Askerî İdadisi Yılları (1896–1899)

Olay: Mustafa Kemal'in tarih ufkunu genişleten, vatan ve hürriyet kavramlarıyla (Namık Kemal'in şiirleriyle) tanıştığı Manastır Askerî İdadisi yılları. 1897 Türk-Yunan Savaşı'na katılmak için okuldan kaçma girişiminde bulunduğu ve Dömeke Zaferi sonrası masa başında alınan kararlara sessizce isyan ettiği dönemdir.

4. Manastır'da Vatan Kaygısı ve Selanik'te Yarım Kalan İlk Aşk (1896–1900)

Askerî Rüştiye'yi üstün başarıyla bitiren Mustafa Kemal, 1896 yılında Manastır Askerî İdadisi'ne (Lisesi) girdi. Burada sınıf arkadaşı Ömer Naci aracılığıyla edebiyat ve Namık Kemal'in hürriyet şiirleriyle tanıştı; kitabet hocası Mehmet Asım Efendi'nin *"Oğlum, şiiri bırak, sen iyi bir asker olmalısın"* uyarısıyla tekrar tarihe ve askerliğe yöneldi. Yabancı dildeki eksikliğini kapatmak için yaz tatillerinde Selanik'e döndüğünde gizlice Frerler Okulu'nun özel sınıfına devam ederek Fransızcasını ilerletti. 1897 Türk-Yunan Savaşı

patlak verdiğinde, Manastır sokaklarından davul zurnalarla cepheye akan gönüllülerin heyecanına kapılarak bir gece arkadaşıyla okuldan kaçtı. Cepheye gitmek üzereyken gece yarısı kapısını çaldıkları evin sahibi — annesini tanıyan yaşlı bir Bulgar kadını— lambayı yüzüne tutup *"Mustafa, sen burada ne arıyorsun?"* diyerek onu binbir güçlükle ikna edip okula geri döndürdü.

1899 Martında İstanbul'da Pangaltı Harp Okulu'na giren ve beline kılıcını kuşanan genç Harbiyeli Mustafa Kemal, 1899–1900 yılının Ramazan ayına denk gelen okul tatilinde sıla için Selanik'e gelmişti. Yakın arkadaşları Asaf (İlbay) ve Ahmet Numan ile geceleri Kasımiye Camii'ne kadar uzanan yolda geziniyor, teravih namazlarına katılıyorlardı. Bir ara Mustafa Kemal birkaç gün ortadan kayboldu; meraklanan arkadaşları ona bir akşam Osman Hoca Mektebi'nin sokağında kılıç şakırtıları arasında rastladılar. Mustafa Kemal, Selanik'te mühim bir mevki sahibi olan mutaassıp bir paşanın (Ş... Paşa) oğluna ve genç kızına geceleri özel ders vermeye başlamıştı.

Çok geçmeden ders programının içine ateşli bir gençlik sevdası karıştı; Selanik'in en güzel kızlarından biri olan genç E... Hanım, sırma saçlı, mavi gözlü bu şık Harbiyeliye deli gibi âşık olmuştu. Ancak tatil bitiyor, Mustafa Kemal'in İstanbul'a, Harp Okulu'na dönme vakti yaklaşıyordu. Bayramın üçüncü günü iki genç, Alatini Köşkü civarındaki meşhur Floka Gazinosu'nun özel bir odasında baş başa buluştular. Genç kız ayrılmamak için derhal evlenmelerini teklif ederek ısrar etti. Kalbi sevgiyle dolu olmasına rağmen vatanına karşı borçlu olduğu vazifeleri ve yarım kalan askerî tahsilini düşünen Mustafa Kemal, bu emrivakiye rıza gösteremedi ve evliliğin ileride daha makul şartlarda konuşulmasını rica etti. Sevdiği gencin vatan ve meslek idealini aşamayacağını anlayan genç kız, yaşlı gözlerini son kez Mustafa Kemal'e çevirip *"Allahaısmarladık"* diyerek hızla odadan çıktı. Bu ilk gençlik aşkını kalbine gömen o genç hanım hayatı boyunca hiç evlenmedi; yıllar sonra 1930'da eski dostu Asaf İlbay aracılığıyla Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'den bir tanıdığı için yardım rica ettiğinde, Atatürk bu talebi derhal yerine getirecek ve sofrasında ilk gençlik hatırasını hüzünle yâd edecekti.

(1896–1900: Dömeke Zaferi'nde Suskunluğu ve Harbiye'de İlk Gün)

Manastır Askerî İdadisi'nde tarih ufkunu açan hocası Kolağası Mehmet Tevfik (Bilge) Bey'e ömrü boyunca *"Bana yeni bir ufuk açtı, minnet borcum vardır"* diyerek saygı duyan Mustafa Kemal, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda kazanılan Dömeke Zaferi'nin masa başında durdurulmasıyla ilk büyük siyasi hayal kırıklığını yaşadı. Çar II. Nikola'nın telgrafı üzerine Sultan Abdülhamit'in Atina yolu açılmışken mütareke emri vermesiyle genç subayların ağladığını gören Mustafa Kemal, Manastır sokaklarında yapılan şenliklerde herkes *"Padişahım çok yaşa!"* diye bağırırken hayatında ilk kez bu temenniye katılmadı ve sustu.

13 Mart 1899'da İstanbul'da Pangaltı Harp Okulu'na girdiğinde ise kısa sürede birinci sınıfın birinci kısım çavuşluğuna yükseldi. Haziran 1899'da okula dışarıdan sınavla kabul edilen Salacaklı Ali Fuat'ı (Cebesoy) teslim alıp yatakhanesini ve önünde zadegân daireleri bulunduğu için güneş görmeyen sınıflarını gezdirirken, *"Dershanemiz karanlık, fakat bizim yüreklerimiz aydınlıktır!"* dedi. Akşam yoklamasında kendisiyle sohbete dalan Ali Fuat'ın *"Hazırol!"* komutunu duymadığı için "Ayı" lakaplı Dahiliye Kolağası Mustafa Efendi'den ensesine sert bir tokat yemesi üzerine de yeni arkadaşının elinden tutup, *"Affedersiniz, daha önce söylemeyi unuttum; hazırol kumandasında konuşmak kati surette yasaktır"* diyerek gönlünü aldı.

5. Harbiye'de İlk Rakı, Yıldız Sorgusu ve Şam'da İtalyan Kahvesi (1902–1906)

İstanbul'da Harp Okulu ve ardından Harp Akademisi yıllarında Mustafa Kemal, bir yandan hafta sonları sınıf arkadaşı Ali Fuat'ın (Cebesoy) babası İsmail Fazıl Paşa'nın Kuzguncuk'taki konağında devlet ricaliyle memleket meselelerini tartışıyor, bir yandan da okul içinde arkadaşlarıyla el yazısı gizli bir hürriyet gazetesi çıkarıyordu. Konağın konuklarından tecrübeli diplomat Osman Nizami Paşa, daha o günlerde genç Mustafa Kemal'in gözlerindeki cevheri görmüş ve *"Mustafa Kemal Efendi oğlum, sen bizim gibi yalnız normal kurmay subaylık hayatına atılmayacaksın; keskin zekân memleketin istikbalinde müessir olacaktır"* kehanetinde bulunmuştu.

Gene o öğrencilik yıllarında bir tatil günü, Mustafa Kemal ile arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy) Büyükada'ya gitmişlerdi. Ceplerinde ne bir lokantada yemek yiyecek ne de bir otelde geceleyebilecek kadar para vardı. Ali Fuat bir şişe rakı, bir şişe bira, biraz ekmek ve yemiş aldı; iki genç subay çamlığa doğru yürüdüler. O güne kadar biradan başka içki kullanmamış olan Mustafa Kemal, birasını bitirdikten sonra *"Şimdi ne yapacağım?"* diye sordu ve hayatında ilk kez o akşam rakıyı denedi. Güneş batarken başı hoşça dönen genç kurmay, elindeki sigara paketinin altına resimler çizdi ve arkadaşına dönerek, *"Fuad, ne iyi içki imiş bu... İnsanın şair de olası geliyor"* dedi.

1905 yılı başında Kurmay Yüzbaşı diplomasını alan Mustafa Kemal, Beyazıt ve Sirkeci'de kiraladıkları bir apartman katında hürriyet toplantılarına devam ederken, içlerine sızan saray hafiyesi eski bir subayın ihbarıyla tutuklandı. Yıldız Sarayı'nda sorguya çekildi ve birkaç ay tek başına hücrede tutulduktan sonra okul müdürü Rıza Paşa'nın müdahalesiyle serbest bırakılarak "kolayca dönemeyeceği bir yere", Şam'daki 5. Ordu'ya sürgün edildi.

Şam'da 30. Süvari Alayı'nda staj yaparken Havran'daki Dürzi ayaklanmalarını bastırma harekâtlarına katıldı. Oradaki bazı komutanların isyanı bastırmak bahanesiyle halkı soyup altın topladıklarını görünce bu vurgun düzenine şiddetle karşı çıktı; kendisine teklif edilen ganimet payını reddederken,

kararsız kalan bir arkadaşına şu tarihi soruyu sordu: *"Bugünün adamı mı olmak istiyorsun, yoksa yarının mı?"*. Arkadaşı *"Elbette yarının"* deyince, *"Öyleyse elbette bu payı alamazsın!"* diyerek onu menfaat bataklığından çekip aldı.

Şam, akşam ezanıyla birlikte bütün kapıların kapandığı, taassubun hüküm sürdüğü karanlık bir şehirdi. Kışladan evine döndüğü bir akşam, dar sokakların birinden neşeli mandolin ve şarkı sesleri geldiğini duydu. Pencereleri kâğıtla örtülü küçük bir kahvenin kapısını araladığında, Hicaz demiryolunda çalışan İtalyan işçilerinin eşleri ve kızlarıyla birlikte mandolin çalıp şarkı söylediklerini, şarap içip dans ettiklerini gördü. Sırtındaki Osmanlı subay üniformasının şerefine halel getirmemek için o gece içeri girmedi; fakat ertesi gün çarşıdan sade bir işçi tulumu satın alarak akşamları o kahveye gitmeyi, özgür insanların neşesini solumayı âdet edindi. Hemen ardından Şam'ın karanlık bir çıkmaz sokağında sürgün tıbbiyeli Mustafa (Cantekin) Bey'in dükkânında yakın arkadaşlarıyla **Vatan ve Hürriyet Cemiyeti**'ni kurarken, inkılap uğruna ölmekten söz eden arkadaşlarına liderlik felsefesini tek cümlede özetledi:

"Mesele ölmekte değil, ölmeden idealimizi gerçekleştirmektedir!".

Osman Nizami Paşa'nın Kehaneti: "Sen Bizler Gibi Yalnız Erkânıharp Subayı Olmayacaksın!" (1902): Harp Okulu'nu bitirip Erkânıharp (Kurmay) sınıflarına ayrıldıkları günlerde, Ali Fuat Bey'in babası İsmail Fazıl Paşa'nın Kuzguncuk'taki köşküne davet edilen genç Mustafa Kemal, orada Osmanlı'nın en bilgili diplomat ve generallerinden Osman Nizami Paşa ile tanıştı. Gece boyunca genç teğmenle memleket meselelerini tartışan Osman Nizami Paşa, sohbetin sonunda elini Mustafa Kemal'in omzuna koyarak şu tarihi kehanette bulundu: *"Mustafa Kemal Oğlum; sen bizler gibi yalnız erkânıharp subayı olarak normal bir hayata atılmayacaksın. Keskin zekân ve yüksek kabiliyetin memleketin geleceği üzerinde müessir olacaktır. Sende memleketin başına gelen büyük adamların daha gençliklerinde gösterdikleri müstesna kabiliyet ve zekâ emareleri görmekteyim; inşallah yanılmamış olurum."*



Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal. Kaynak: İşte Atatürk

Olay: İstanbul'daki Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra hürriyetçi fikirleri nedeniyle Yıldız Sarayı'nda sorgulanıp Şam'daki 5. Ordu'ya sürgün edildiği dönem. Şam'da yakın arkadaşlarıyla birlikte meşrutiyet ateşini yakacak olan "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurduğu yıllardır.

(1902–1906: Gerilla Dersi, Serhafiye Fehim Paşa ve Yafa'da Türklük Onuru)

Harp Akademisi'nde "Gerilla" Dersi ve Boğaziçi İsyanı Senaryosu: Harp Akademisi'nde geceleri memleketin geleceğini düşünmekten sabahlara kadar uyuyamayan ve kalk borusunu duymadığı için ancak nöbetçi subayın karyolasını sopayla sarsmasıyla uyanabilen genç Teğmen Mustafa Kemal, strateji hocası Kurmay Yarbay Trabzonlu Nuri Bey'in *"Gerillayı bastırmak da onu yapmak kadar güçtür"* sözünden çok etkilenmişti. Hocasından bu dersi Türkiye'nin belirli bir bölgesinde çıkmış bir olay gibi anlatmasını rica etti. Bunun üzerine Nuri Bey ertesi derste haritaları açtırıp öğrencilerine şu cüretkâr ödevi verdi: *"Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'dur; Boğaziçi'nin doğu kıyısından İzmit ve Karadeniz'e çekilen hat içindeki Dudullu-Beykoz mıntıkası Türkleri Payitahta karşı isyan ederek gerillaya başlamış ve gece kayıklarla Ortaköy sırtlarına geçmiştir! Bu halk niçin isyan etmiştir ve hükümet bunu nasıl bastırabilir?"*. Diğer öğrenciler bu çetin ödev karşısında kaşlarını çatarken, Mustafa Kemal aradığına kavuşmuş bir âşık gibi memnundu.

Serhafiye Fehim Paşa'ya Kamışla İçirilen Viski: 1904 yılı Ağustos ayının sıcak bir cuma günü, Akademi son sınıf öğrencileri Mustafa Kemal ve Ali Fuat, Sultan Abdülhamit'in subaylara koyduğu kesin içki yasağını delmek için Taksim Bahçesi'nde zekice bir plan yaptılar: Garsona viski-soda ısmarlayıp içine limonata kamışı koydurdular ve inzibatların gözü önünde yüzlerini hiç buruşturmadan tatlı bir limonata içer gibi viskilerini yudumlamaya başladılar. Tam o sırada bahçeye Sultan Abdülhamit'in korkunç Serhafiyesi Fehim Paşa, yanında Harp Okulu Nazırı Ali Rıza Paşa ve hafiye Albay Gani Bey olduğu halde girdi. Ali Rıza Paşa iki genci masalarına davet etti ve *"Siz ne içiyorsanız bize de ondan ısmarlayın"* dedi. Gelen kamışlı içkileri pek beğenen fakat padişah iradesinden korktukları için adını dahi soramayan paşalar, akşam iki genç subayı yanlarına katıp Galatasaray'daki lüks Kristal Gazinosu'na götürdüler. Fehim Paşa orada Ali Fuat'a, *"İçeriye git, şef garsona söyle, bahçede içtiğimiz şerbetten getirsinler, fakat biraz daha sert olsun!"* emrini verdi. Gece yarısı Ali Rıza Paşa'dan aldıkları özel izin kartıyla akademiye dönen iki dost, ömründe tek bir savaşa bile girmemiş bu operet paşasının haline bakarak birbirlerine söz verdiler; Mustafa Kemal, *"Fuat, bir gün gelecek biz de paşa olacağız; fakat Fehim gibi müstebit bir padişaha kul köle olarak değil, rütbelerimizi muharebe meydanlarında kazanacağız!"* dedi.

Şam'da Havran Harekâtı ve Reddedilen Altınlar: "Sen Bugünün Adamı mı Olmak İstiyorsun, Yarının Adamı mı?" (1905): 1905 yılında kurmay yüzbaşı olarak sürgün edildiği Şam'da, arkadaşı Müfit (Özdeş) ile birlikte Havran ve Kuneytara bölgesindeki Dürzi ayaklanmasını bastırma harekâtına katılan Mustafa Kemal, çarpışmalar sonrasında birlik komutanlarının toplanan ganimet altınlarını subaylar arasında paylaştırdığını gördü. Kendilerine de bir kese altın ayrıldığını öğrenince arkadaşı Müfit'i bir kenara çekip sordu: *"Müfit, sen bugünün adamı mı olmak istiyorsun, yoksa yarının adamı mı?"* Müfit Bey *"Elbette yarının adamı olmak isterim"* deyince Mustafa Kemal kesin tavrını koydu: *"Öyleyse bu altınları kabul edemeyiz! Yarın millete rehberlik edecek insanların elleri ve vicdanları tertemiz kalmalıdır."*

Yafa'da Türklük Onuru: "Mensup Olduğumuz Kavim Büyük ve Asil Bir Millettir!": Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurduktan sonra Yafa'da piyade stajı yaptığı sırada, bölükteki Makedonyalı yaşlı bir yüzbaşının Arap erlere aşırı müsamaha gösterirken eğitim çavuşu olan Anadolulu Türk gençlerini ağır hakaretlerle azarladığına şahit oldu. Bir gün yüzbaşının yakışıklı ve sağlam yapılı bir Türk çavuşunu odaya çağırıp, *"Sen nasıl olur da necip Arap kavmine mensup bu çocuklara sert davranırsın? Kendini bil, sen onların ayağına su bile dökemezsin!"* diyerek ağlattığını görünce Mustafa Kemal dayanamayıp kükredi: *"Yüzbaşı Efendi, susunuz! Çok fena hareket ettiniz, buna hakkınız yok! Bu erlerin bağlı bulunduğu Arap kavmi birçok bakımdan necip olabilir; fakat senin de, benim de, Müfit'in de ve çavuşun da*

mensup olduğumuz kavmin büyük ve asil bir millet olduğu asla inkâr edilmez bir gerçektir!".

6. Selanik'te Gizli Komite, Dağıtılan Makamlar ve Üç Suikast Girişimi (1906–1909)

Asıl mücadelenin Makedonya'da verileceğini bilen Mustafa Kemal, 1906'da Yafa'daki komutanlarının yardımıyla gizlice Mısır ve Pire üzerinden doğduğu kent Selanik'e geçti. Selanik Merkez Kumandan Muavini Cemil (Ubaydın) Bey'in, İstanbul'dan gelen tutuklama emrini kendisine önceden göstermesi sayesinde yakalanmaktan kurtulup Yafa'ya döndü ve 1907 Eylülünde resmen Kolağası rütbesiyle Selanik'teki 3. Ordu Karargâhı'na atandı.

Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarına katılan Mustafa Kemal, Beşçınar (Millet) Bahçesi'ndeki çamlıklı kameriyede Talat, Enver, Cavit ve Fethi Beylerin katıldığı kritik toplantıda, onları İstanbul'a götürüp sarayla uzlaştırmaya çalışan Merkez Kumandanı Yarbay Nâzım Bey'in yüzüne karşı, *"Nâzım Bey saraydan iyi dersler almışa benziyor; Abdülhamit'in mabeynine layık bir zat olduğunu ispat eden Nâzım Bey'e artık elimi bile uzatmayacağım!"* diyerek tavrını koydu. Nâzım Bey'in vurulmasının ardından sarayın kurduğu Divan-ı Harp ve Tahkikat Komisyonu'nun kâtiplerini ve sorgu hâkimlerini kendi güvendiği vatansever subaylar arasından seçtirerek Cemiyet'in çökertilmesini bizzat önledi. 1908 Temmuzunda Meşrutiyet ilan edilirken, Tikveş'te gizlenen Binbaşı Enver Bey'in yanına giderek onu "Hürriyet Kahramanı" sıfatıyla Selanik'teki büyük törenlere çıkaran, hatta heyecandan eli kalem tutmayan Enver Bey'in babası Ahmet Bey'e çekeceği sağlık telgrafını bile kendi eliyle yazan yine Mustafa Kemal'di.

Ancak Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle Mustafa Kemal arasında derin bir uçurum belirdi: Mustafa Kemal, *"Ordu politikadan çekilmelidir; aksi halde ne sağlam bir ordumuz ne de millet içinde kök salmış bir partimiz olur"* diyordu. Akşamları Beyaz Kule ve Olimpos Meydanı'ndaki Yonyo, Kristal ve Olimpos gazinolarında etrafını saran genç subaylara bu düşüncelerini açıkça anlatıyordu. Yine böyle bir akşam Olimpos Gazinosu'nda yakın arkadaşları Ali Fethi (Okyar), Ali Fuat (Cebesoy), Nuri (Conker), Fuat (Bulca) ve Salih (Bozok) ile otururlarken söz İran ve Girit'teki hürriyet liderlerine geldi. Fethi Bey'in *"Bizde neden böyle adamlar çıkmaz?"* demesi üzerine Mustafa Kemal derin düşüncelerden sıyrılıp yüksek sesle, *"Evet, neden bir Mustafa Kemal çıkmamalı?!"* dedi. Ardından sofradaki arkadaşlarına gelecekte iktidara gelindiğinde üstlenecekleri görevleri tek tek dağıtmaya başladı: Nuri Conker'e *"Seni başvekil yapacağım"*, bir diğerine *"Seni büyükelçi yapacağım"*, Salih Bozok'a ise *"Salih, seninle hiç ayrılmayacağız; seni kendime yaver yapacağım"* dedi. Masadakiler hayretle, *"Peki, bütün bu tayinleri yapmak için sen ne olacaksın?"* diye sorduklarında Mustafa Kemal'in yanıtı tek bir cümleydi: *"Ben size bu görevleri verebilecek adam olacağım!"*.

Onun bu sarsılmaz özgüveni ve 1909 İttihat ve Terakki Kongresi'nde Trablusgarp delegesi olarak ordunun siyasetten ayrılması kararını kongreye kabul ettirmesi, komite içindeki aşırı uçları çileden çıkardı. Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak için arka arkaya üç kez suikast tertip ettiler. Birinci teşebbüste, gece vakti Beyaz Kule'den Islahhane'deki Pembe Ev'in kapısına kadar kendisini takip eden fedai Abdülkadir'in duvar dibindeki karaltısını fark eden Mustafa Kemal, tabancasını çekip üç el ateş ederek suikastçıyı kaçırttı. İkinci teşebbüste, kendisine uzlaşma bahanesiyle randevu veren H... (Halil) Bey ile Yonyo Birahanesi'nde otururken, H... Bey'in kaş göz işaretiyle kapıdan içeri dalan Abdülkadir'i gördü; yıldırım hızıyla yana çekilip cebindeki tabancasını doğrultarak *"Ben öldürdüğünüz gazeteci Ahmet Samim değilim; dikkat et ve gözünü aç!"* diyerek ikisini de kapı dışarı etti. Üçüncü teşebbüste ise kendisini çok seven fedai subaylardan Mustafa Necip, sırf suikastı geciktirmek ve Mustafa Kemal'i uyarmak için görevi kendi üzerine aldı; çalışma odasına kapıyı vurmadan girdiğinde Mustafa Kemal'in evrak sepeti altında hazır tuttuğu revolverini anında alnına doğrulttuğunu görünce gülerek, *"Bravo Mustafa Kemal! Bu kadar hazır ve tedbirlisin; üçüncü suikastı sana haber vermek için bu işi ben üstlendim"* dedi.

(1906–1909: "Mukaddes Tabanca", 1907'de Çizilen Misak-ı Millî ve Trablusgarp İsyanı)

Selanik'e Kaçış, Kurmay Albay Hasan Bey ve "Mukaddes Tabanca" Yemini: 1906 yılında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni Makedonya'ya yaymak üzere Yafa'dan gizlice Mısır ve Pire'ye geçen Mustafa Kemal, Selanik'teki sınıf arkadaşı Kurmay Yüzbaşı Ahmet Tevfik'e Fransızca *"Partir bateau Grec"* (Yunan gemisiyle gidiş) telgrafını çekerek doğduğu kente ulaştı. Sanayi Mektebi karşısındaki Pembe Ev'e girdiğinde endişeyle *"Ne cesaretle geldin oğlum? Devletin ve Padişahımız Efendimizin arzusuna mugayir bir iş yapmış olmayasın?"* diye soran annesi Zübeyde Hanım'ı, *"Merak etme anne, müsterih ol! Padişahımız Efendimizin ne olduğunu da şimdi değil, fakat yakın zamanda sana göstereceğim"* diyerek yatıştırdı. Gecenin karanlığında güvendiği Topçu Müfettişi Şükrü Paşa'nın evine gittiğinde Paşa'nın *"Beni yakma!"* diyerek çekinmesi üzerine sabaha kadar uyumadı; şafak sökerken üniformasını giyip 3.Ordu Müşiriyet Dairesi'nin önünde, kendisini yıllar önce Manastır İdadisi'ne yönlendiren Kurmay Albay Hasan Bey'in önüne dikildi. *"Görüyorsunuz ki milletime faydalı olabilecek bir hale gelmiş bulunuyorum; bana yardım etmezseniz ben, bu yetişmiş adam, hiç olurum"* diyerek durumu anlattı. Hasan Bey'in yol göstermesiyle Sıhhiye Reisi İskender Paşa'dan dört aylık hava değişimi raporu alarak zaman kazandı. Hemen ardından Çınarlı Mahalle'de sınıf arkadaşı Hakkı Baha'nın (Pars) evinde Ömer Naci, Bursalı Tahir, Muallim Mahir ve Topçu Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Beyleri topladı; masanın üzerine Hüsrev Sami'nin tabancasını koyarak arkadaşlarına inkılap yemini ettirdi ve

silahı sahibine geri verirken, *"Al silahını, bu silah mukaddes bir silahtır; onu iyi sakla, bir gün bana verirsin!"* dedi.

1907'de Çizilen Misak-ı Millî ve "İnkılabı İkmal Etmek Lazımdır": Eylül 1907'de Kolağası rütbesiyle 3. Ordu Karargâhı'na atanan Mustafa Kemal, bir perşembe akşamı Karaferiye'de çete takibinde bulunan dostu Ali Fuat'ı (Cebesoy) ziyarete gitti. Sabaha kadar süren baş başa görüşmelerinde, İttihatçı liderlerin aksine Meşrutiyet'in ilanını tek başına yeterli görmediğini belirterek *"Dava, yıkılmak üzere bulunan bir İmparatorluktan, önce bir Türk Devleti çıkarmaktır!"* dedi ve 1920'de ilan edeceği Misak-ı Millî sınırlarını **(Doğu ve Batı Trakya, Anadolu, Hatay, Halep ve Musul'u kapsayan, Türk olmayan unsurların tasfiye ve mübadele edildiği milli sınırları)** daha 1907 yılında harita üzerinde çizdi. 1908 kışında ise Beyaz Kule karşısındaki Askerî Kulüp'te Binbaşı Cemil Bey'in (kendisinin Şam kütüphanelerinde bulduğu eski bir Türk atış eserine dayanan) konferansından sonra lokantada Kâzım (Özalp) ve Nuri (Conker) Beylerle otururken, *"**İnkılabı ikmal etmek lazımdır! Ordu kumanda sicilleri için ben son sınır olarak binbaşıyı kabul ediyorum; sicil defterlerinin binbaşıya kadar olanlarını muhafaza edeceğim, üst tarafını yaktıracağım!**"* diyerek geleceğin genç komuta kademesini müjdeledi.

Olimpos Gazinosu'nda İttihatçılara Çıkışı: "Neden Bir Mustafa Kemal Çıkmasın?!" (1907): Selanik'teki 3. Ordu Karargâhı'na atandıktan sonra bir akşam Beyaz Kule yakınlarındaki Olimpos Gazinosu'nda İttihat ve Terakki mensubu subaylarla otururlarken, subaylardan biri büyük inkılaplar yapmak için "Makedonya'dan bir Napolyon çıkması gerektiğini" söyledi. Mustafa Kemal bu taklitçi anlayışa sertçe itiraz ederek masaya vurdu: *"Efendiler! Tarihte büyük işler yapmak için neden ille bir Napolyon arıyorsunuz? Türk milletinin bağrından neden bir Mustafa Kemal çıkmasın?!"*

1908 Sonbaharında Trablusgarp ve Bingazi İsyanlarını Bastırması: Ordunun siyasetten çekilmesi yönündeki sert eleştirilerinden rahatsız olan İttihat ve Terakki Genel Merkezi, 1908 sonbaharında Mustafa Kemal'i Selanik'ten uzaklaştırmak amacıyla, hürriyet karşıtı gerici bir ayaklanmanın çıktığı Trablusgarp'a gönderdi. Kumsalda kendisini karşılayan genç bir teğmenin yer odasından Liva Komutanı İbrahim Paşa'nın tahsis ettiği Recep Paşa Köşkü'ne geçen Mustafa Kemal, önce asilerle işbirliği yapan Belediye Reisi Hasûne Paşa'yı huzuruna getirtip etkisizleştirdi. Ardından kendisini öldürmek veya vapura bindirip kovmak üzere şehri kuşatan asi aşiretlerin toplandığı camiye ve medreseye yanına sadece Arapça bilen yaveri Teğmen Murat'ı alarak tek başına daldı. Çıkarları bozulduğu için halkı kışkırtan eski memurların odasına girip *"Siz kimsiniz? Ne yapmak istiyorsunuz?!"* diye gürleyerek elebaşıları sindirdi ve cami avlusundaki havuz başında halka hitap ederek isyanı tek damla kan dökmeden dağıttı. Hemen ardından kendisiyle

aynı mühürlü yetki belgesine sahip üç kişiyi hapseden zeki tarikat şeyhinin zaviyesine gitti; Şeyh aynı klişe belgeleri çıkarıp alay edince Mustafa Kemal kendi cebindeki yetki belgesini Şeyh'e uzatıp, *"Buyurunuz, vesikamı yırtabilirsiniz! Ben vesikaya ihtiyacı olmayan, buraya seninle konuşmak için vesikasız gelen bir adamım!"* diyerek Şeyh'e boyun eğdirdi ve tutukluları kurtardı. Dönüş yolunda Dr. Mustafa Şevket Bey'in gizli mektubu üzerine Bingazi'ye uğradı; orada devlet otoritesini hiçe sayan Şeyh Mansur'u ilk görüşmede *"Sen hiç sıkılmaz mısın? Ben sana haddini bildireceğim!"* diyerek odadan kovdu, Kurban Bayramı günü ise "alaylı" subayların itirazlarını yatıştırıp Bingazi Alayı'na yaptırdığı ustaca bir arazi tatbikatıyla Şeyh Mansur'un evini kuşattı ve Şeyh'e beyaz bayrak çektirerek bölgede devlet otoritesini yeniden kurdu.

Selanik-Manastır Treninde "İnâyet-i Hakla" Tartışması (1909):

Selanik–Manastır Treninde Ziya Paşa Beyti ve "Kendi Kudretine Güven!" Dersi: 1909 yılında Kurmay Kolağası Mustafa Kemal, Selanik'ten Manastır'a giden trende yakın dostu ve eski hocası Binbaşı Naci (Eldeniz) Bey ile seyahat ediyordu. Sohbet sırasında Naci Bey, Ziya Paşa'nın ünlü *"Zalimin zulmü varsa, mazlumun da Allah'ı var"* anlamındaki beytini okuyarak mazlum milletlerin mutlaka İlahi adaletle kurtulacağını söyledi. Mustafa Kemal Paşa ise arkadaşına dönerek, *"Hayır Naci! Mazlum milletler yalnız tevekkül edip beklerlerse ezilmeye mahkûmdurlar; Allah da ancak kendi hakkını arayan, çalışan ve kuvvet hazırlayan milletlere yardım eder!"* diyerek daha o yıllarda mücadeleci kader anlayışını ortaya koydu.



Trablusgarp Çöllerinde Yerel Kıyafetlerle (1911–1912)

Trablusgarp Cephesi. Kaynak: İşte Atatürk

Olay: İtalyan işgaline karşı yerel halkı direnişe geçirmek için "Gazeteci Mustafa Şerif" takma adıyla çölü aşarak Derne ve Tobruk'a gönüllü giden Binbaşı Mustafa Kemal. Bir avuç subayla İtalyan ordusunu sahile hapsettiği ve gözünden yaralandığı zorlu çöl muharebeleridir.

7. Picardie Manevraları, Trablusgarp Çölü ve Balkan Acısı (1910–1913)

1909 Nisanında İstanbul'da patlak veren gerici 31 Mart İsyanı'na karşı Selanik'ten yürüyen orduya "**Hareket Ordusu**" adını veren ve ordunun ilk kurmay başkanlığını üstlenerek bildirilerini bizzat kaleme alan Mustafa Kemal, isyan bastırıldıktan sonra kendisini tamamen askerlik sanatına verdi. 38. Piyade Alayı komutan vekilliğine getirildiğinde, teftiş meydanında askere o güne kadar kullanılan *"Selamün aleyküm"* yerine ilk kez gür bir sesle ***"Merhaba asker!"*** **diye seslenerek Türk ordusunda yeni bir selam geleneği başlattı.**

1910 yılında Fransa'daki Picardie Manevraları'na katıldığında, Avrupalı yüksek rütbeli generallerin harita üzerindeki ertesi günkü harekât tahminlerinin yanlış olduğunu görüp kendi görüşünü ortaya koydu. Ertesi gün manevra tam da Mustafa Kemal'in öngördüğü noktada gelişince, akşam sofrada yanına düşen bir Fransız albayı kendisine, *"Dün akşam sizin söylediğiniz herkesinkinden doğruydu; fakat başınızda bu tuhaf başlığı*

(kalpağı/fesi) taşıdıkça kafanızın içindekine kimse itibar etmez!" dedi. Daha önce Trablusgarp yolculuğu sırasında Sicilya'da çocukların başındaki fese limon kabuğu atarak alay etmesiyle birleşen bu sözler, genç kurmayın zihnine yıllar sonra yapacağı Şapka ve Kıyafet İnkılabı'nın ilk kıvılcımını düşürdü.

1911 sonbaharında İtalyanların Trablusgarp'a saldırması üzerine Mustafa Kemal, "Gazeteci Mustafa Şerif" takma adıyla ve sahte kimlikle Mısır üzerinden çölü aşarak cepheye koştu. İskenderiye'den sonra şimendiferin bittiği Ebülhaccac istasyonundan itibaren çocukluk arkadaşları Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) ile birlikte sekiz gün boyunca deve ve at sırtında susuz çölü geçtiler. Geceleri kuyu başlarında çadır kuruyor, yemeklerini kendileri pişiriyorlardı; Nuri Conker Selanik'teki Salih Bozok'a gönderdiği 26 Kasım 1911 tarihli mektupta o günleri, *"Geceleri çadırda yatıyoruz, yemeğimizi kendimiz pişiriyoruz. Aşçıbaşımız Fuat'tır; Mustafa Kemal'in fasulye ayıklamasını görmelisin!"* sözleriyle anlatıyordu. Tobruk ve Derne'de bir avuç subay ve yerel mücahitlerle İtalyan ordusunu sahile hapseden Binbaşı Mustafa Kemal, 25–26 Nisan 1912 gecesi Ayn-ı Mansur Karargâhı'ndaki çadırından Salih Bozok'a yazdığı mektupta, içindeki sarsılmaz vatan imanını şu satırlarla tarihe geçiriyordu: *"Vatan mutlaka selamet bulacak, millet mutlaka mesut olacaktır. Çünkü kendi selametini, kendi saadetini memleketin ve milletin selamet ve saadeti için feda edebilen vatan evlatları çoktur"*.

Ne var ki ordunun siyaset bataklığına saplanması yüzünden 1912 sonbaharında patlak veren Balkan Savaşı bir felakete dönüştü. Derne'de gözünden yaralanmış halde çölü savunan Mustafa Kemal, Rumeli'nin elden çıktığını duyunca hızla İstanbul'a döndü. Babıâli'de Meserret Kıraathanesi'nde karşılaştığı çocukluk arkadaşı Salih Bozok ve subay arkadaşlarının yanına vardığında, doğup büyüdüğü toprakların tek kurşun atılmadan teslim edilmesinin acısıyla gözleri yaşlarla dolu olarak haykırdı: *"Selanik'i, o güzel memleketimizi nasıl bıraktınız? Bu kadar ucuza düşmana nasıl teslim ettiniz de buraya geldiniz?!"*.



(Trablusgarp/ Derne döneminde Nuri Conker ile çekilen çöl kıyafetli orijinal 1912 fotoğrafı)

(1910–1913: Goltz Paşa Manevrası, 38. Alayda Şafak ve Beyaz Kule'de Gözyaşları)

Mareşal von der Goltz'a Kabul Ettirdiği Vardar Planı ve Cumalı Ordugâhı: 1909 yazında Alman Mareşali von der Goltz, Makedonya'daki Türk ordusuna garnizon tatbikatı yaptırmak üzere Selanik'e geleceği sırada, Kurmay Kolağası Mustafa Kemal Vardar Nehri havzası için bizzat bir savunma ve muharebe planı hazırladı. Komutanı Hadi Paşa ve Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa'nın *"Canım, Goltz buraya bizden ders almak için değil, bize ders vermek için geliyor!"* itirazlarına karşı, *"Bütün Makedonya'ya şamil büyük bir Türk Ordusu Kumanda ve Erkânıharp Heyetinin hiçbir müdafaa tertibatı alamaz insanlardan teşekkül ettiği zehabını onda uyandırırsak, işte asıl Türklüğe ve Türk askerine yakıştırılmayacak hareket bu olur!"* diyerek direndi. Splendid Palas Oteli'nde planı inceleyen Mareşal Goltz, Mustafa Kemal'in planını hayranlıkla kabul etti ve ertesi gün Vardar havzasındaki tatbikatta *"Bana yardım ediniz"* diyerek genç kolağasını yanından ayırmadı. Aynı yılın Ağustos ayında Köprülü civarındaki Cumalı Ordugâhı'nda yapılan süvari manevralarında ise

Almanya'da eğitim görmüş Tümen Komutanı Suphi Paşa'nın fahiş hatalarını bütün subayların önünde çekinmeden eleştirdi ve tuttuğu notları kitaplaştırarak ordunun eğitimine sundu.

38. Piyade Alayı'nda Beklenen "Bulutsuz Güneş": 1910 yılında Selanik'teki 38. Piyade Alayı Komutan Vekilliğine atanan Kolağası Mustafa Kemal, alayı teslim aldığı gün sadece *"Merhaba asker!"* selamını yerleştirmekle kalmadı; iki saat içinde bütün bölük komutanlarını tatbikatla imtihan ederek başarısız olanları Alman Albay Vaytman'ın talimgâhına gönderdi. Bir gece tatbikatının ardından Selanik'in doğusundaki Karaburun yönünde yürüyüş yapılırken şafak sökmeye başladığında, en önde yürüyen Mustafa Kemal genç subaylarına dönüp, *"Çocuklar, nerede ise şafak sökecek... Yıllarca bu vatanın ufuklarında doğacak bir şems-i tâbânın (parlak güneşin) tulûunu bekledim"* dedi. Güneş doğup da geceden kalan bulutlar parlaklığını perdeleyince başını salladı: *"Hayır, hayır... İntizarında bulunduğum böyle muzlim bulutlarla mestur olan bir güneş değildir. Ben vatan ufkunda her türlü bulutlardan âri parlak bir güneşin doğuşunu bekliyorum ve bekleyeceğim!"*. Yine bir yürüyüş sabahı subaylarına, *"İki sene önceye kadar akşam yoklamalarında askere 'Padişahım çok yaşa' diye bağırtırdık; söyleyin bana, bizi yediren, içiren, giydiren millet değil midir, şu halde kimin yaşaması lazımdır?!"* sorusunu sorarak zihinlerde Cumhuriyetin ilk tohumlarını yeşertti.

Trablusgarp'a Giderken Beyaz Kule Bahçesinde Selanik İçin Döktüğü Gözyaşları: Haziran 1911'de 5. Kolordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa'ya tümen komutanlarının cehaletini ve ordunun eğitim eksikliğini belgeleyen çok sert bir rapor sunan Mustafa Kemal, Trablusgarp Savaşı patlak verdiğinde cepheye gitmeden hemen önce Selanik'teki evinde sınıf arkadaşı Ali Fuat'ı (Cebesoy) ağırladı. Akşamüstü birlikte Beyaz Kule bahçesine gittiklerinde, ordunun siyasetten kopmamış olmasını ve yaklaşan Balkan felaketini anlatırken derin bir hüzne kapıldı. Ali Fuat'ın *"Sende bir şey var, ne oldu?"* sorusu üzerine gözleri nemlendi: *"Korkuyorum Fuat, korkuyorum... Doğup büyüdüğüm Selanik acaba Türkler elinde kalacak mı? Ben eğer Trablus'tan dönersem yine buralara gelebilecek miyim?"* dedi. O gece ay Olimpos Dağları'nın arkasında kaybolurken derin bir iç çekerek, *"Ah Selanik, seni bir daha Türk olarak görecek miyim?"* dedi ve sessizce ağladı.



Sofya Ataşemiliterliği ve Yeniçeri Kıyafeti (Mayıs 1914)

Olay: Balkan Savaşları sonrasında atandığı Sofya Ataşemiliterliği görevi sırasında, Mayıs 1914'te verilen büyük bir kıyafet balosuna İstanbul Askerî Müzesi'nden getirttiği Yeniçeri Ağası kıyafetiyle katılması. Yabancı diplomatların hayranlığını kazandığı ve Türk milletinin tarihsel vakur duruşunu sergilediği tarihi gecedir.

8. Sofya'da Yeniçeri Kıyafeti ve 1914'te Savaşın Sonunu Gören Mektup (1913–1914)

Balkan Savaşı'nın ikinci safhasında Bolayır Kolordusu Kurmay Başkanı Fethi Bey'le birlikte Edirne'nin kurtarılışında başrolü oynayan Mustafa Kemal, İttihatçı liderlerle arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle 1913 sonunda Sofya Ataşemiliterliği'ne gönderildi. Sofya'da bir yandan Avrupa diplomasisini ve sosyal hayatını inceliyor, bir yandan da anavatanda kalan annesi ve kız kardeşinin geçim sıkıntısıyla boğuşuyordu; öyle ki 17 Ocak 1914'te Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta iki aydır maaş alamadığını, Splandid Oteli'ndeki hesap pusulalarının biriktiğini ve Selanik'ten göçen annesiyle kız kardeşinin parasızlıktan çırpındığını açık yüreklilikle dile getiriyordu.

Bütün bu maddi zorluklara rağmen Sofya'nın diplomatik salonlarında Türk milletinin vakur temsilcisiydi. Mayıs 1914'te Sofya Orduevi'nde düzenlenen büyük kıyafet balosuna, İstanbul'dan Askerî Müze'den özel olarak getirttiği kırmızı atlas kaftanlı, belinde gümüş pala taşıyan görkemli bir **Yeniçeri Ağası** kıyafetiyle katıldı. Batı'nın bilimini, sanatını ve kurumlarını benimserken

kendi tarihinden ve kimliğinden asla utanmayan bu duruş, salondaki bütün yabancı diplomatların hayranlığını kazandı.

Birkaç ay sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Enver Paşa ve İttihatçı hükümet Alman zaferine bel bağlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nu ateşe sürükledi. Herkesin Alman ordularının Paris'e gireceği hayaliyle sarhoş olduğu o günlerde, Sofya'daki Yarbay Mustafa Kemal savaşın nasıl bir felaketle biteceğini matematiksel bir kesinlikle görüyordu. 1914 sonbaharında Sofya'dan İstanbul'daki dostu Salih Bozok'a gönderdiği gizli mektupta, Almanların neden yenileceğini şu satırlarla öngördü: *"Biz hedefimizi tayin etmeden umumi seferberlik ilan ettik; bu çok tehlikelidir. Almanların vaziyeti hakkındaki askeri mütalaama gelince: Ben Almanların bu harpte muzaffer olacaklarına katiyen emin değilim. Gerçi şimşek süratiyle demir kaleleri devirip Paris üzerine yürüyorlar; fakat Ruslar da Karpatlar'a dayanmış, Avusturyalıları tazyik etmektedir. Almanlar bir kısım kuvvet ayırıp Avusturyalılara yardım etmeye mecbur kalacak; bu defa Fransızlar karşılarındaki Alman kuvvetlerinin azaldığını görerek mukabil taarruza geçeceklerdir. Sıkışan Almanlar doğuya gönderdikleri kuvvetleri geri çekmek zorunda kalacaklardır ki, bu suretle zikzakvari hareket edecek olan bir ordunun akıbeti pek feci ve vahim olacağından ben bu harbin neticesinden emin olamıyorum"*.

Savaşa girilmesine karşı olmasına rağmen, devlet bir kez savaşa girdikten sonra Sofya'da rahat bir diplomat koltuğunda oturmayı reddetti. Başkumandanlık Vekâleti'ne yazdığı yazıda, *"Arkadaşlarım savaş meydanlarında ateş hatlarında bulunurken ben Sofya'da ataşemiliterlik yapamam! Eğer birinci sınıf subay olmak değerinde değilsem, lütfen açık söyleyiniz"* diyerek cephe görevi istedi.



Çanakkale Siperlerinde Komutan (1915)

Olay: Arıburnu, Conkbayırı ve Anafartalar'da inisiyatif alarak düşmanı durdurduğu ve İstanbul'un işgalini önlediği Çanakkale Cephesi. Askerlerine *"Ben size taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum!"* diyerek dünya harp tarihine geçen emri verdiği ve kalbine isabet eden şarapnel parçasının saatine çarparak hayatını kurtardığı muharebelerdir.

9. Karanlıkta Bir Yıldız: "Ben Size Ölmeyi Emrediyorum!" (1915)

1915 başında Tekirdağ'da henüz kâğıt üzerinde mevcut olan 19. Tümen Komutanlığı'na atanan Yarbay Mustafa Kemal, bir ay içinde tümenini kendi elleriyle kurup Gelibolu Yarımadası'nda Maydos'a geçti. 25 Nisan 1915 sabahı şafak sökerken İtilaf devletleri Arıburnu'na çıkarma yaptığında, Ordu Komutanı Liman von Sanders'ten hiçbir emir beklemeden inisiyatifi ele aldı ve tümenini doğrudan Kocaçimen–Conkbayırı istikametine sürdü.

Conkbayırı'na vardığında, cephaneleri bittiği için düşman önünden çekilen gözetleme erleriyle karşılaştı. Düşman avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış, Mustafa Kemal'e kendi gerideki askerlerinden daha yakın bir mesafeye gelmişti. İşte Çanakkale'nin ve İstanbul'un kaderini değiştiren o an, kaçan erlerin önüne dikilerek haykırdı: *"Düşmandan kaçılmaz!"*. Erler *"Cephanemiz kalmadı"* deyince, *"Cephaneniz yoksa süngünüz var! Süngü tak, yere yat!"* emrini verdi. Türk erleri süngü takıp yere yatınca, karşıdaki düşman birlikleri de pusu kurulduğunu sanarak olduğu yerde yattı; Mustafa Kemal'in *"Kazandığımız an, bu andır"* dediği o birkaç dakikalık duraksama içinde 57. Alay yetişti. Cepheye süreceği 57. Alay'a ve Arıburnu kuvvetlerine verdiği emir, dünya harp tarihinin en sarsıcı cümlelerinden biriydi: *"Ben size taarruz*

emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zamanda yerimizi başka kuvvetler ve kumandanlar alabilir!".

Ağustos başında İngilizler Anafartalar'a büyük bir çıkarma yaparak cepheyi arkadan kuşatmaya kalktığında, durumun vahametini gören Liman von Sanders telefonla Albay Mustafa Kemal'i arayıp ne tedbir düşündüğünü sordu. Mustafa Kemal, *"Şimdi alınabilecek tek bir tedbir kalmıştır: Bütün komuta ettiğiniz kuvvetleri emrime veriniz!"* dedi. Sanders alaycı bir sesle *"Çok gelmez mi?"* diye sorunca, Mustafa Kemal olanca ciddiyetiyle *"Az gelir!"* yanıtını verdi.

8–9 Ağustos gecesi Anafartalar Grubu Komutanlığı'nı üstlenen Mustafa Kemal, 10 Ağustos şafağında Conkbayırı'nda hücum saflarının en önüne geçti. Askerlerine *"Acele etmeyin, önce ben ileri gideyim; size kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız!"* diyerek kırbacını kaldırdı ve süngü hücumuyla düşmanı tepeden aşağı söktü attı. O cehennem ateşi ortasında sağ göğsüne çarpan bir şarapnel parçası, cebindeki saati parçalayarak hayatını kurtardı.

Aralık 1915'te düşmanın Çanakkale'yi gizlice tahliye edeceğini önceden sezen Mustafa Kemal, son bir taarruzla düşmanı denize dökmeyi teklif etti; ancak Liman von Sanders *"Harcayacak tek bir erimiz yok"* diyerek bu teklifi reddedince izin alıp İstanbul'a geldi. Beylerbeyi Sarayı'nda dostları Salih Bozok, Rasim ve Vasıf Beylere misafir olduğu gecenin sabahında, Harbiye Nezareti'nden telefonla *"Düşmanın Çanakkale'den denize döküldüğü"* müjdesi verildi. Haberi duyan Mustafa Kemal bir saniye bile duraksamadan, *"Olamaz! Bizimkilerin haberi olmadan düşman kendiliğinden çekilmiştir"* dedi ve hemen Müsteşar Fahrettin (Altay) Bey'i telefon başına çağırtarak tahmininin noktası noktasına doğru olduğunu tespit etti.

(1915: Bandırma Vapuru Kamarotunun Evindeki Yankı ve Alman Generalin İttiği Mehmetçik)

Conkbayırı Zaferinin Bandırma Vapuru Kamarotunun Evindeki Yankısı: *Conkbayırı'nda cephaneleri biten erlere "Süngü tak, yere yat!" emrini vererek İstanbul'u kurtardığı o destansı savunmanın hemen ertesi günlerinde, geceleri düşman denizaltılarından kaçarak Akbaş Limanı'na cephane taşıyan Bandırma Vapuru'nun birinci kamarotu Hacı Tevfik Kaptan (Ulusu), İstanbul Zeyrek'teki evinde gemi mürettebatını ağırlıyordu. Sohbet sırasında geminin lostromosu Hasan Reis, Hacı Tevfik Kaptan'a dönerek, "Hacı, Hacı; Mustafa Kemal olmasaydı ve yetişmeseydi mahvolmuş, hapı yutmuş, çoktan harbi kaybetmiştik; şimdi düşman donanmaları İstanbul'a girmişti!" dedi. O gün odanın bir köşesinde bu sözleri dinleyen ve kalbine Mustafa Kemal sevgisi nakşedilen on yaşındaki küçük Nurettin (Nuri Ulusu), dört yıl sonra 16 Mayıs 1919'da Kız Kulesi açıklarında babasıyla çıktığı Bandırma Vapuru'nun*

kamarasında Mustafa Kemal Paşa'nın elini öpecek, 1927'den 10 Kasım 1938'e kadar ise on iki yıl boyunca Çankaya Köşkü'nde Atatürk'ün kütüphanecisi olarak yanı başında görev yapacaktı.

Alman Generalin İttiği Çelimsiz Mehmetçik ve Bekir Çavuş: *Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir gün müttefik Alman generallerinden biri Mustafa Kemal'le birlikte Türk birliklerini teftiş ederken, üstü başı yıpranmış, cılız ve çelimsiz görünen erleri işaret ederek, "Bunlar harp edemez, pek kuvvetsiz görünüyorlar" dedi. Mustafa Kemal bu sözü onaylamayan bir baş işareti yaparken, iri cüsseli Alman generali iddiasını kanıtlamak için en cılız görünen bir Türk neferini tüm gücüyle iterek yere düşürmek istedi. Fakat o çelimsiz görünen Mehmetçik, çelik bir yay gibi öyle bir çeviklikle karşı koydu ki, yere yuvarlanmak şöyle dursun, koca Alman generalini olduğu yerde sarstı. Mahcup olan Alman generalinin karşısında Türk erlerine gurur ve şefkatle bakan Mustafa Kemal, yıllar sonra bu anıyı anlatırken hep "Görünüşe aldanmayın! Türk milleti ve onun çocukları çelikten yapılmış heykellerdir" diyecekti. Yine Çanakkale'de yanından ayırmadığı sadık emir çavuşu Çankırılı Bekir Çavuş, savaş bittikten sonra köyüne döndüğünde, komutanının Milli Mücadele için Ankara'ya geldiğini duyan annesinin "Senin kumandanın Ankara'ya gitti; eğer gitmezsen sütümü sana helal etmem!" uyarısıyla Çankırı'dan Ankara'ya kadar dağ tepe yürüyerek gelip yeniden Paşa'sının hizmetine girecekti.*

10. Doğu Cephesi'nde İsmet Bey'le Buluşma, "Nah Sana!" ve Enver Paşa ile Silahlı Gerilim (1916–1917)

Çanakkale'den sonra 1916 baharında generalliğe (Mirliva) yükseldiği Doğu Cephesi'ne gönderilen Mustafa Kemal Paşa, üç misli üstün Rus kuvvetlerine karşı Muş ve Bitlis'i geri alarak Doğu'da Rus devine karşı kazanılan tek zaferin kahramanı oldu. Ardından 2. Ordu Komutan Vekilliğine atandığında, Sekerat'taki karargâhta Ordu Kurmay Başkanı Albay İsmet (İnönü) Bey ile kader birliği başladı. Şiddetli kış bastırmadan önce açlık ve hastalıktan kırılan orduyu dağlardan geri çekerek kurtarmak gerekiyordu; hiçbir komutanın sorumluluğunu alamadığı bu geri çekilme kararını Mustafa Kemal tek başına üstlendi ve Albay İsmet Bey'in kaleme aldığı kusursuz çekilme emrini *"Askerlik edebiyatına örnek diye alınabilecek kadar iyi düşünülmüş"* sözleriyle takdir etti. Çekilme sırasında geride yürürken, *"Ben kâfiri öldürüyordum, ne korkak kumandanmış ki bizi geri çekti, kim bilir nereye kaçtı!"* diye söylenen bir Mehmetçiğin yanına yaklaşıp *"Sen o kumandanı tanır mısın? Benim o!"* dedi; komutanını en geride kendi yanı başında gören er şaşalayarak *"Ha... O başka!"* diyebildi.

1917 yazında Bağdat'ı geri almak hayaliyle Alman Generali Falkenhayn komutasında "Yıldırım Orduları Grubu" kurulurken, Diyarbakır'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaveri Salih Bozok gece yarısı Enver Paşa'dan gelen bir şifreli telgrafı sevinçle komutanına götürdü: Paşa, Yıldırım Orduları

bünyesindeki 7. Ordu Komutanlığı'na atanıyordu. Yaverinin bu habere çocuk gibi sevindiğini gören Mustafa Kemal Paşa, yatağında doğrularak *"Bu telgraf seni çok mu sevindirdi?"* diye sordu; Bozok *"Ne yalan söyleyeyim, çok sevindim Paşam"* deyince avucunu yaverinin yüzüne doğru uzatarak **"Nah sana!"** dedi ve ekledi: *"Bu komutanlığı senin düşündüğün sebeple kabul etmeyeceğim; Alman komutanının Bağdat'a karşı girişeceği kanlı ve hayali taarruza mâni olmak için kabul edeceğim!"*.

Gerçekten de Halep'e gittikten sonra Alman General Kressmann'ın Arap şeyhleriyle devlet içinde devlet gibi antlaşmalar yapmasına müdahale etti ve 20 Eylül 1917'de Enver ve Talat Paşalara gönderdiği ünlü tarihi raporunda; memleketin ve ordunun tükenmiş olduğunu, Almanların kendi çıkarları için Türk kanını harcadığını ve eldeki son tek neferi bile anavatan savunması için saklamak gerektiğini tüm çıplaklığıyla yazdı. Uyarıları dinlenmeyince 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa ederek Falkenhayn'ın uzattığı eli dahi Halep İstasyonu'nda havada bıraktı ve İstanbul'a döndü.

İstanbul'da Beşiktaş Akaretler'deki evde kaldığı günlerde, Levazımat-ı Umumiye Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa sık sık yanına gelerek Talat Paşa kabinesini devirip askeri bir hükümet kurma fikrini ağzından yokluyordu. Bu tehlikeli oyunun arkasında Enver Paşa'nın bulunduğunu sezen Mustafa Kemal, durumu Fethi Bey aracılığıyla Sadrazam Talat Paşa'ya duyurdu. Birkaç gün sonra Harbiye Nezareti'nde Enver Paşa ile karşılaştıklarında Enver Paşa sitemle, *"Yahu, karşı karşıya geldiğimizde ellerimizi sıkıyoruz ama arkadan benim kuyumu kazıyorsun. Eğer gözün bu makamda ise sen geç de otur!"* dedi. Mustafa Kemal Paşa, gözlerini Enver Paşa'ya dikerek şu cevabı verdi: *"Makamınızda gözüm yoktur ve o makamı kendime çok küçük görürüm! Benim düşüncem ve emelim çok büyüktür; eğer makamınızda gözüm olsaydı şimdiye kadar çoktan orasını işgal ederdim!"*.

Bu sert konuşmadan birkaç gün sonra Enver Paşa, özel otomobilini göndererek Mustafa Kemal'i Kuruçeşme'deki yalısına davet etti. Mustafa Kemal Paşa, yaveri Cevat Abbas'ı aşağıda bırakıp salona alındı; yarım saat bekletildikten sonra içeri tanımadığı bir silahşor girdi ve *"Sarayda âdet olduğu üzere silahınızı teslim almaya memurum"* diyerek belindeki tabancasını istedi. Kendisini silahsız bırakıp bir suikast tertibine düşürmek istediklerini anlayan Mustafa Kemal Paşa, tabancasını çekip eline alarak gürledi: *"Oğlum, ben Paşa'nın arkadaşıyım, bana böyle teklifte bulunulamaz! Derhal çık dışarı ve bana Başyaver Kâzım Bey'i çağırın!"*. Silahşor geri çekilip çıkarken, odanın karşı kapısından elinde tabancasıyla Enver Paşa içeri girdi. Odanın bir ucunda Mustafa Kemal, diğer ucunda Enver Paşa, ellerinde silahlarıyla bir an bakıştılar; kurulan tertibin bozulduğunu gören Enver Paşa gülümsemeye çalışırken Mustafa Kemal Paşa başıyla soğuk bir selam verip yalıdan ayrıldı.

(1916–1917: Buğlan Gediği'nde 36 Saat ve Diyarbakır'ın "Sarı Paşa"sı)

1916'da Doğu Cephesi'nde generalliğe yükselen Mustafa Kemal Paşa, Kafkas Cephesi'ndeki Buğlan Gediği muharebelerine yetişebilmek için tam 36 saat boyunca at sırtından hiç inmeden yürüyüş yapmış ve iki gün iki gece gözünü kırpmamıştı. Karargâhının bulunduğu Diyarbakır'da halkla kurduğu sıcak ve adil bağ sayesinde Diyarbakırlılar kendisine "**Sarı Paşa**" adını takmışlar ve Belediye Başkanlığı kararıyla onu Diyarbakır'ın "**Fahri Hemşehrisi**" ilan etmişlerdi. Yıllar sonra 1937 Kasımında Diyarbakır-Mardin demiryolunun açılışı için kente gittiğinde, gençlik yıllarının bu unvanını *"Bana Sarı Paşa derlerdi"* diyerek mutlulukla yâd edecekti

Doğu Cephesi'nde Diyarbakır Karargâhı (1917)



Diyarbakır Kafkas Cephesi. Kaynak: İşte Atatürk

Olay: 16. Kolordu ve ardından 2. Ordu Komutanı olarak görev yaptığı Doğu Cephesi'nde, Diyarbakır halkının adil yönetimi sebebiyle kendisine "Sarı Paşa" unvanını verdiği dönem. Ruslara karşı Muş ve Bitlis'in geri alındığı başarılı harekâtları yönettiği karargâhtır.



Kartal İstimbotu. Kaynak: MarineDeal News

İşgal Altındaki İstanbul ve Kartal İstimbotu (13 Kasım 1918)

Olay: Mondros Mütarekesi'nin ardından Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevini devredip İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa'nın, 13 Kasım 1918'de Haydarpaşa'dan Karaköy'e geçerken Boğaz'a demirlemiş işgal donanmasını gördüğü an. Yaveri Cevat Abbas ağlarken o, çelikten bir iradeyle tarihin seyrini değiştirecek *"Geldikleri gibi giderler!"* sözünü bu küçük Kartal istimbotunun güvertesinde söylemiştir.

11. İmparatorluk Çökerken: "Geldikleri Gibi Giderler" (1918)

1917 sonunda Veliaht Vahdettin ile çıktığı Almanya seyahatinde İmparator II. Wilhelm, Mareşal Hindenburg ve Ludendorff ile görüşen Mustafa Kemal, Alman ordusunun Batı Cephesi'nde durduğunu ve harbin kaybedildiğini bizzat yerinde gördü. Hatta İstanbul'da Pangaltı'da Dr. Rasim Ferit Bey'in evindeki bir ziyafette, herkesin Alman zaferlerinden dem vurduğu sırada ayağa kalkıp *"Alman ordusunun durmasıyla mağlup olması birdir; Almanlar ve müttefikleri yenilmiştir!"* diyerek olacakları aylar öncesinden haber verdi.

Ağustos 1918'de Padişah olan Vahdettin tarafından ikinci kez Suriye'deki 7. Ordu Komutanlığı'na gönderildiğinde, cephede erimiş üç ordunun kalıntılarından başka bir şey kalmamıştı. Bir İngiliz esirinin ifadesinden düşmanın 19 Eylül'de genel taarruza geçeceğini tespit ederek Liman von Sanders'i uyardıysa da dinletemedi. 19 Eylül sabahı İngiliz taarruzu başladığında sağındaki 8. Ordu çöktü; fakat Mustafa Kemal kendi 7. Ordusunu çöl ve nehirlerden geçirerek Şam ve Rayak üzerinden Halep'e kadar çekmeyi başardı. Halep sokaklarında ayaklanan bedevileri elinde kırbacıyla bizzat dağıtıp sokak muharebesini yönetti ve 26 Ekim 1918'de Halep'in

kuzeyinde, Katma sırtlarında İngiliz ve Arap kuvvetlerini durdurarak Birinci Dünya Savaşı'nın son zaferini kazandı; Türk süngülerinin durduğu o hat, yeni Türk vatanının güneydeki Misak-ı Millî sınırı oldu.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında Adana'da Liman von Sanders'ten Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı devralan Mustafa Kemal, mütarekenin muğlak maddeleriyle İskenderun'a çıkmaya kalkan İngilizlere ateşle karşı konulması emrini verdi. Teslimiyetçi İstanbul hükümeti bu direnişten ürkerek Yıldırım Orduları Grubu'nu lağvedince, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a dönmek üzere trenle yola çıktı.

13 Kasım 1918 günü Haydarpaşa Garı'na indiğinde, Boğaziçi'nin mavi suları İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan zırhlılarının demir gövdeleriyle kaplanmıştı. Altı yüz yıllık imparatorluğun başkenti işgal donanmasının topları altındaydı. Yaveri Cevat Abbas (Gürer) ile birlikte "Kartal" istimbotuna binerek düşman zırhlılarının arasından Karaköy rıhtımına geçerken, genç yaveri gözyaşlarını tutamayarak ağlıyordu. Mustafa Kemal Paşa, güvertede durup demirli işgal filosuna baktı; ne emrinde bir ordu vardı ne de arkasında bir hükümet, fakat çelikten iradesiyle yaverine dönüp tarihin akışını değiştirecek o dört kelimeyi söyledi:

"**Geldikleri gibi giderler!**"

(1918: Karlsbad Günlükleri, Sadrazam İzzet Paşa'ya Çekilen Ültimatom ve Pera'da Saklanan Fes)

Karlsbad'da Tutulan Defterler ve Arnavutluk Teklifi: 1917 sonundaki Almanya seyahatinin dönüşünde böbrek rahatsızlığı nüksettiği için Ocak 1918'de İstanbul'da bir ay yatakta yatan ve 29 Ocak 1918'de Sina Cephesi'nde generalliğe terfi eden sınıf arkadaşı Ali Fuat Paşa'ya içten bir tebrik mektubu gönderen Mustafa Kemal Paşa, 1918 yazında tedavi için Viyana'daki Koteş Sanatoryumu'na ve Karlsbad'a gitti. Orada bir yandan Almancasını ilerletip yoğun şekilde kitap okurken ve düşüncelerini Türkçe-Fransızca beş deftere kaydederken, bir yandan da Balkan Harbi'nde ordudan ayrılıp Arnavutluk'ta kalan eski kurmay arkadaşı Ali Şevket Bey'i otelinde kabul etti. Bağımsız ve milli bir Arnavutluk hükümeti kurmak için kendisinden yardım isteyen Ali Şevket Bey'in ciddiyetini ölçmek amacıyla, *"Ben daha bir müddet mezunum; istersen seninle Arnavutluk'a yakın münasip bir yere gidelim, içeride çalışan arkadaşlarını oraya davet edersin, ona göre bir faaliyet planı hazırlarız"* teklifinde bulundu; ancak muhatabının bocalaması üzerine ortada ciddi bir teşkilat bulunmadığını anında teşhis etti.

Mondros Mütarekesi'nde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile Telgraf Savaşı: 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanıp Adana'da Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nı devraldığında, mütarekenin bulanık maddelerini inceleyen Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam ve Başkomutanlık Kurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'yı peş peşe çektiği şifreli telgraflarla uyardı. İngilizlerin Halep'teki ordularını beslemek bahanesiyle İskenderun'a çıkmak istemelerine

Sadrazam İzzet Paşa'nın 5 Kasım 1918'de *"İngiliz murahhasının centilmenliğine karşılık bir cemile olmak üzere İskenderun limanından ve yolundan bir misafir sıfatıyla istifade etmelerinde mahzur görmüyorum"* diyerek izin vermesi üzerine Mustafa Kemal Paşa küplere bindi. 6 Kasım 1918'de **"Geciktiren idam olunur"** kaydıyla Sadrazam'a çektiği tarihi telgrafta şu sert cevabı verdi: *"İngiliz murahhasının centilmenliğini ve buna karşılık bu tarzda cemile gösterilmesini idrak ve takdir nezaketinden yoksun bulunduğumu arz ederim! İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya girişecek İngilizlerin ateşle karşılanıp durdurulmasını emrettim!"*. 8 Kasım 1918 tarihli son telgrafında ise teslimiyetçi politikaların varacağı noktayı bıçak gibi keskin ifadelerle yüzlerine vurdu: *"İngilizlerin tekliflerine bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde, bugün Payas–Kilis hattını isteyen İngilizler tarafından yarın Toros'a kadar olan Kilikya mıntıkasının, daha sonra Konya–İzmir hattının işgali tekliflerinin birbirini takip edeceğine ve neticede ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi, hatta Osmanlı Vekiller Heyeti'nin Britanya Hükümeti tarafından intihabı lüzumu gibi tekliflerin karşısında da kalmak uzak bir ihtimal değildir!"*.

13 Kasım 1918'de Pera'da Saklanan Fes ve "Cenab-ı Allah Beni Memur Etti": Mustafa Kemal Paşa'nın Haydarpaşa'dan Kartal istimbotuyla geçerken işgal zırhlılarına bakıp *"Geldikleri gibi giderler!"* dediği o yağışlı 13 Kasım 1918 günü, İstanbul'un karşı yakasında halk tarifsiz bir matem içindeydi. Gümüşsuyu Askerî Hastanesi'nden dönen on üç yaşındaki Nurettin (Nuri Ulusu), akşam karanlığı çökerken Pera (İstiklal) Caddesi'ne girdiğinde bütün binaların Yunan, İngiliz, Fransız ve İtalyan bayraklarıyla donatıldığını, mağaza vitrinlerine elektrik ampulleriyle çevrelenmiş Yunan Başbakanı Venizelos'un fotoğraflarının konulduğunu gördü; caddede tek bir fesli Türk vatandaşı göremememin korku ve hicabıyla başındaki fesini kıvırıp ceketinin altına saklayarak nefes nefese Zeyrek'teki evlerine koştu. İşgalin başkenti böyle ezdiği o karanlık mütareke günlerinde, İstanbul'daki Alman Sefiri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa ise sefire çelikten inancını şu sözlerle ilan ediyordu: *"Bizim Enver Paşa'nın yok ettiği ülkemi kurtarmak için Cenab-ı Allah beni memur etti!"*.

Birinci Bölüm Kaynakçası

BİRİNCİ BÖLÜMÜN DETAYLI AKADEMİK VE KONU BAZLI KAYNAKÇASI

- **Atay, Falih Rıfkı**, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul (Cilt I ve Cilt II bir arada tam metin baskısı):
  - *Selanik'te doğumu, Ahmet Subaşı Mahallesi, Ali Rıza Efendi ve Zübeyde Molla'nın aile kökleri, Şemsi Efendi Okulu ve Langaza'da bakla tarlası bekçiliği:* s. 9–10.
  - *Selanik Mülkiye Rüştiyesi'nde Kaymak Hafız vakası, Askerî Rüştiye'ye girişi ve matematik öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin "Kemal" adını vermesi:* s. 11–12.
  - *Manastır Askerî İdadisi yılları, Ömer Naci ile edebiyat merakı, Frerler Okulu'nda Fransızca dersleri, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda okuldan kaçışı ve çocukluk oyununda "Ben eğilmem!" diyerek birdirbir oynamayı reddetmesi:* s. 13–15.
  - *Pangaltı Harp Okulu ve Harp Akademisi yılları, el yazısı gizli gazete çalışmaları, sınıf arkadaşı Ali Fuat (Cebesoy) ile Büyükada çamlığında ilk kez rakı içmesi ve "İnsanın şair de olası geliyor" sözü, İsmail Fazıl Paşa Konağı ve Osman Nizami Paşa'nın öngörüsü:* s. 21–24.
  - *Yıldız Sarayı sorgusu, Beşinci Ordu'ya (Şam) sürgün edilişi, Havran harekâtında vurgunculuğa karşı çıkışı ("Bugünün adamı mı olmak istiyorsun, yarının mı?"), Şam'da İtalyan işçilerin kahvesi ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşu:* s. 25–26, 33–39.
  - *Selanik'e gizli gelişi, Olimpos ve Yonyo gazinolarındaki tartışmalar ("Neden bir Mustafa Kemal çıkmamalı?"), Nuri Conker'e ve arkadaşlarına makam dağıtması, Hareket Ordusu, 1909 İttihat ve Terakki Kongresi ve suikast girişimleri:* s. 41–51.
  - *Cumalı Ordugâhı, 1910 Picardie Manevraları, 38. Piyade Alayı komutanlığı, Trablusgarp (Derne ve Tobruk) muharebeleri, Balkan Harbi'nde Selanik'in kaybı ve Bolayır Kolordusu:* s. 52–65.
  - *Sofya Ataşemiliterliği, Madam Corinne'e mektuplar, Çanakkale'de 19. Tümen, Arıburnu, Conkbayırı ve Anafartalar zaferleri:* s. 70–86.
  - *Doğu Cephesi'nde 16. Kolordu ve 2. Ordu komutanlığı, Albay İsmet (İnönü) ile çalışması, 20 Eylül 1917 tarihli tarihi Halep raporu, Veliaht Vahdettin ile Almanya seyahati, 7. Ordu ile Suriye'den Halep'e çekiliş, Adana'da Yıldırım Orduları Grubu'nu devralışı ve İskenderun direnişi:* s. 86–111, 143–150.
  - *Mütareke İstanbul'unda yelkenliyle incir ticareti macerası ve Minber gazetesi girişimi:* s. 153–157.
- **Atay, Falih Rıfkı**, *Babanız Atatürk (Bayrak / Atatürkçülük Nedir? / Atatürk Ne İdi? ile birlikte)*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980 (Önsöz tarihi: Şubat 1955):
  - *Çocukluğu, Şemsi Efendi Okulu, Langaza çiftliği, Askerî Rüştiye ve Manastır İdadisi yılları:* s. 7–11.
  - *Harbiye'de gizli gazete ve gerilla dersi, Şam sürgünü, Havran'da namus dersi ve İtalyan işçilerin kahvesi:* s. 12–23.

    - *Trablusgarp yolunda Sicilya'da fes olayı, 1909 Kongresi, Picardie Manevraları, Derne'den Salih Bozok'a mektup, Çanakkale, Doğu ve Suriye cepheleri ile 13 Kasım 1918'de İstanbul'a dönüşte "Geldikleri gibi giderler!" sözü:* s. 24–52.
- **Bozok, Salih**, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Yayına Hazırlayan: Can Dündar, Doğan Kitapçılık AŞ, 2. Baskı, Mayıs 2001 (1. Baskı: Nisan 2001), İstanbul, ISBN: 975-6719-63-X:
    - *Selanik Olimpos Gazinosu'nda arkadaşlarına istikbaldeki görevlerini dağıtması ve Salih Bozok'a "Seni kendime yaver yapacağım" demesi:* s. 11.
    - *Selanik'teki askerî çalışmaları, İttihat ve Terakki Kongresi'nde ordunun siyasetten ayrılması tezi, 38. Piyade Alayı ve "Bana da Selanikli Kemal derler" çıkışı:* s. 17–25.
    - *İstanbul'dan ve Trablusgarp yolundan ("Gazeteci Şerif" ve "Mühendis Nuri" imzalarıyla) gönderilen mektuplar, çölde Nuri Conker'in "Mustafa Kemal'in fasulye ayıklamasını görmelisin" mektubu ve Ayn-ı Mansur Karargâhı'ndan 25–26 Nisan 1912 tarihli mektup:* s. 27–46.
    - *Balkan Harbi sonrası Meserret Kıraathanesi'nde "Selanik'i nasıl bıraktın?" sorusu, Sofya'dan yazılan 18 ve 25 Ekim 1914 tarihli mektuplar ile Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların yenileceğini öngören gizli mektup:* s. 47–54.
    - *Çanakkale'den 28 Eylül 1915 tarihli mektup ve Beylerbeyi Sarayı'nda misafirken düşmanın çekildiğini telefon başında teşhis etmesi:* s. 55–56.
    - *Diyarbakır'da 2. Ordu Komutanlığı, 7. Ordu teklifine "Nah sana!" cevabı, General Kressmann'ın kunturatosuna itiraz telgrafı, Topal İsmail Hakkı Paşa olayı, Enver Paşa'ya "Makamınızda gözüm yoktur, o makamı kendime çok küçük görürüm!" çıkışı ve Kuruçeşme yalısındaki silahlı gerilim:* s. 57–70.
- **Gürer, Turgut (Der.)**, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006:
    - *Zübeyde Hanım ile Mustafa Kemal arasındaki ana-oğul sevgisi ve 13 Kasım 1918'de Haydarpaşa'dan Kartal istimbotuyla geçerken işgal donanmasına bakarak söylediği "Geldikleri gibi giderler" sözü:* s. 94–98.
- **İlbay, Süleyman Asaf**, *Çocukluk Arkadaşım Atatürk: Mustafa Kemal'le 45 Yıl*, Hazırlayan: Ferda İlbay, Kaynak Yayınları (No: 762), 2. Basım, Kasım 2014 (1. Basım: Ekim 2014), İnkılâp Kitabevi Baskı Tesisleri, İstanbul, ISBN: 978-975-343-909-1:
    - *Selanik Islahhane Caddesi'ndeki Pembe Ev, çocukluk yılları, "Ben eğilmem" anısı, Ramazan geceleri mahalle savaşlarında komutanlık sezgisi ve Askerî Rüştiye'de "Kemal" adını alışı:* s. 21–27.
    - *1899–1900 Ramazan tatilinde Selanik'te ilk aşkı ve Floka Gazinosu'ndaki ayrılık konuşması:* s. 27–33.
    - *Şam'dan Selanik'e gizli seyahati ve Merkez Kumandan Muavini Cemil (Ubaydın) Bey'in tevkif emrini önceden göstermesi, Beşçınar*

Bahçesi'nde Merkez Kumandanı Nâzım Bey ile tartışma ve Divan-ı Harp kontrolü: s. 35–45.
    - *Meşrutiyet'in ilanında Tikveş'te Enver Bey'e yaptığı yardım, İttihat ve Terakki fedailerinin kendisine yönelik üç suikast teşebbüsü, Enver Paşa ile sarayda tabanca tabancaya gelişi ve Dr. Rasim Ferit Bey'in evindeki ziyafette Alman ordularının yenileceğini önceden haber vermesi:* s. 46–62.
- **Meydan, Sinan**, *Atatürk ile Allah Arasında: Bir Ömrün Öteki Hikâyesi*, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2009 (6. Baskı dizisi), Sertifika No: 10614, ISBN: 978-975-10-2814-3:
    - *Selanik'in sosyal ve kültürel dokusu, Ali Rıza Efendi'nin Kızıloğuz (Kocacık) Yörük Türkmenleri soyu, Zübeyde Hanım'ın Karamanlı Hacı Sofular (Konyarlar) soyu ve Mustafa'nın "Yörük, yürüyen Türk demektir" cevabı:* s. 33–54.
    - *Halk çocuğu oluşu, Sofya'dan Cemal Paşa'ya yazdığı 17 Ocak 1914 tarihli geçim sıkıntısı mektubu, ilk eğitimi, Edirne Selimiye Camii'nde iç ezan okuyan sivil hafız anısı ve İsmail Fazıl Paşa Konağı'nın etkileri:* s. 64–68, 78–79, 109–116.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., Baha Matbaası, İstanbul, 1967:

- Babası Ali Rıza Efendi'nin doğum tarihini Kur'an-ı Kerim'e kaydetmesi ve Zübeyde Hanım'ın anlatımı, Şemsi Efendi Okulu, Langaza'da bakla tarlası bekçiliği, Kaymak Hafız dayağı, Selanik Askerî Rüştiyesi'nde "Kemal" adını alışı ve Zübeyde Hanım'ın Ragıp Bey ile ikinci izdivacı: s. 3–7.
- Kurmay Albay Hasan Bey'in tavsiyesiyle Manastır Askerî İdadisi'ne gidişi, Ömer Naci ve Mehmet Asım Efendi, tarih öğretmeni Kolağası Mehmet Tevfik (Bilge) Bey'in etkisi ve 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda (Dömeke Zaferi sonrası) mütareke emri üzerine ilk kez "Padişahım çok yaşa!" temennisine katılmaması: s. 8–12.
- 13 Mart 1899'da Pangaltı Harp Okulu'na girişi, Haziran 1899'da bir cuma günü Salacaklı Ali Fuat (Cebesoy) ile ilk tanışması ("Dershanemiz karanlık, fakat bizim yüreklerimiz aydınlıktır"), Ayı Mustafa Efendi'nin tokadı, abdestsiz namaz vakası, Kuzguncuk'taki İsmail Fazıl Paşa Konağı ziyaretleri, Kâzım Karabekir ile tanışma, el yazısı gizli dergi ve Osman Nizami Paşa'nın kehaneti: s. 1–2, 13–37.
- Harp Akademisi yılları (1902–1904), akademi hocaları, Kurmay Yarbay Trabzonlu Nuri Bey'in Boğaziçi-Dudullu gerilla dersi, veteriner dershanesinde Okul Nazırı Ali Rıza Paşa'nın baskını, Beyoğlu'nda Zeuve Birahanesi, Con Paşa'nın lokantası ve Alemdağı'nda Sultan Aziz Köşkü gezisi: s. 38–57.
- Ağustos 1904'te Taksim Bahçesi ve Kristal Gazinosu'nda Serhafiye Fehim Paşa ve Ali Rıza Paşa ile kamışla viski içilmesi ve "Rütbelerimizi muharebe meydanlarında kazanacağız" sözü ile 29 Ocak 1918 tarihli tebrik mektubu: s. 57–65.

- Aralık 1904'te Harp Akademisi'nden mezuniyet dereceleri, Sirkeci'deki pansiyon, matrut Fethi'nin ihbarı, Yıldız Sarayı sorgusu, Kuzguncuk'ta son gece ve 5 Şubat 1905'te 5. Ordu'ya (Şam) tayin: s. 70–87.
- Şam ve Beyrut'ta kurmaylık stajı, Havran harekâtı, Tüccar Mustafa (Cantekin) ile Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşu, gizlice Selanik'e gidişi, Kurmay Albay Hasan Bey'in yardımı, Hüsrev Sami'nin tabancası üzerine yemin, Yafa'ya dönüş ve Makedonyalı yüzbaşıya karşı Türk çavuşunu savunması ("Mensup olduğumuz kavmin de büyük ve asil bir millet olduğu asla inkâr edilemez bir gerçektir"): s. 87–100.
- Eylül 1907'de Selanik 3. Ordu'ya nakli, Karaferiye'de Ali Fuat Bey'i ziyareti ve daha 1907'de Misak-ı Millî esaslarını ve yeni Türk Devleti tezini ortaya koyması, Olimpos ve Yonyo gazinolarındaki tartışmalar ("Neden bir Mustafa Kemal çıkmasın?"), Serez tahkikatı ve Meşrutiyet'in ilanı: s. 108–133.
- Ordunun siyasetten çekilmesi mücadelesi, Enver Bey'in kıskançlığı ve 1908 sonlarında Trablusgarp'a gönderilişi, 31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu, Ağustos 1909 Cumalı Ordugâhı süvari tatbikatında Suphi Paşa'yı tenkidi, 30 Haziran 1911 tarihli 5. Kolordu raporu ve Trablusgarp Savaşı'na giderken Beyaz Kule bahçesinde Selanik'in geleceği için ağlaması: s. 134–156.

o İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, Mayıs 2009 (1. Baskı: Ankara, 1959), İstanbul, ISBN: 978-9944-88-140-1:

- Doğum günü hakkında İngiltere Maslahatgüzarı Morgan'ın 10 Kasım 1936 tarihli talebi, Atatürk'ün "Bu bir 19 Mayıs günü niçin olmasın?" sözü ve 12 Kasım 1936 tarihli resmi yazı ile okul ve ordu yaşamının kronolojisi: s. 3–13.
- Harp Akademisi'nde uykusuz geceleri ve Trabzonlu Nuri Bey'in "Gerilla" dersi ile 14 Mayıs 1919'da Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın konağında Cevat (Çobanlı) Paşa ile yapılan harita başındaki görüşme ("Gerilla Hakkında İki Hatıra"): s. 45–54.
- Şam'da 29. ve 30. Süvari Alayları stajı, Müfit (Özdeş) ile Havran harekâtına katılışı, Kuneytara Çerkez köyü, ganimet altınlarını reddedişi ("Müfit, sen bugünün adamı mı olmak istiyorsun, yoksa yarının adamı mı?"), Dürzi sınırında Busrülharir olayı ve Hamidiye Çarşısı'nda Tüccar Mustafa'nın (Cantekin) evinde Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşu: s. 55–67.
- Yafa'dan gizlice Pire üzerinden Selanik'e gelişi ("Partir bateau Grec"), annesi Zübeyde Hanım'a "Padişahımız Efendimizin ne olduğunu yakın zamanda sana göstereceğim" sözü, Kurmay Albay Hasan Bey ve Sıhhiye Reisi İskender Paşa'nın yardımıyla alınan dört aylık rapor ve Çınarlı Mahalle'de Hakkı Baha'nın evinde Hüsrev Bey'in tabancası üzerine edilen yemin ("Mukaddes Tabanca"): s. 68–75.
- 1908 sonbaharında İttihat ve Terakki Genel Merkezi kararıyla Trablusgarp'a gönderilişi, İbrahim Paşa ve Hasûne Paşa ile görüşmeleri, tek başına medreseye girip asileri dağıtması, Şeyh Efendi'nin zaviyesinde yetki vesikasını yırtılmak üzere uzatması ("Trablusgarp'ta

Hürriyete Karşı İsyan") ve dönüşte Bingazi'de Şeyh Mansur'u tatbikatla kuşatıp teslim alması ("Mustafa Kemal Bingazi'de"): s. 76–93.

- 1908 kışında Selanik Askerî Kulübü'nde Binbaşı Cemil Bey'in atış konferansı, Şam kütüphanelerinde yaptığı eski Türk eserleri araştırması, kulüp lokantasında "İnkılabı ikmal etmek lazımdır" konuşması, Naci (Eldeniz) Paşa ile Selanik-Manastır treninde Ziya Paşa beyitleri tartışması, 1909 yazında Mareşal von der Goltz'a Vardar tatbikat planını kabul ettirmesi ve *Takımın Muharebe Talimi* önsözü: s. 94–111.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Alman generalinin "Bunlar harp edemez" diyerek ittiği cılız Türk neferinin sarsılmaz direnişi: s. 118 (Dipnot 23).

o Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt I, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, Binbirdirek Matbaacılık Sanayii A.Ş., İstanbul, 1973:

- 1910 yılında Selanik'te 38. Piyade Alayı Komutan Vekilliğine atanışı, "Merhaba asker!" selamı, bölük komutanlarını imtihan etmesi ve Karaburun gece yürüyüşü dönüşünde şafak sökerken söylediği "Ben vatan ufkunda her türlü bulutlardan âri parlak bir güneşin doğuşunu bekliyorum" sözü (Ziya Kılıç'ın yazılı ifadesi): s. 69–71.
- Birinci Dünya Savaşı'na giriş hakkındaki düşünceleri, 20 Eylül 1917 tarihli tarihi Halep raporu, Veliaht Vahdettin ile Almanya seyahati ve Halep'in kuzeybatısında Türk süngüsüyle çizdiği milli sınır: s. 75–81.
- Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine Adana'dan Sadrazam ve Başkomutanlık Kurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa ile yaptığı 3–8 Kasım 1918 tarihli telgraf muhaberesi, İskenderun'a çıkacak İngilizlere ateş açılması emri ve mütarekenin memleketi tam işgale götüreceğine dair tarihi öngörüsü: s. 83–94.
- Genç subaylığından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi ve Türk çoğunluğuna dayalı bağımsız bir devlet kurulması hakkındaki görüşleri ile 13 Kasım 1918'de İstanbul'a dönüşünde karşılaştığı işgal manzarası: s. 94–99.

o Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973:

- Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru (1918 yazında) tedavi için bulunduğu Karlsbad'da eski kurmay arkadaşı Ali Şevket Bey ile Arnavutluk'ta milli ve müstakil bir hükümet kurma teşebbüsü üzerine yaptığı görüşme: s. 520–522.

o Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), *Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap (Doğan Egmont Yayıncılık), 9. Baskı, İstanbul, 2008:

- 1915 Çanakkale Conkbayırı süngü hücumunun hemen ardından Bandırma Vapuru birinci kamarotu Hacı Tevfik Ulusu'nun Zeyrek'teki evinde lostromo Hasan Reis'in "Mustafa Kemal olmasaydı çoktan harbi kaybetmiştik" sözleri: s. 15–16, 19.

- 13 Kasım 1918 günü İtilaf donanmasının Dolmabahçe ve Ortaköy önüne demirlemesi, Pera (İstiklal) Caddesi'nin işgal bayrakları ve Venizelos fotoğraflarıyla donatılması ve genç Nurettin'in korku ve üzüntüyle fesini ceketinin altına saklaması: s. 17.
- 1918 Karlsbad tedavisinde Almanca öğrenmesi, Mütareke İstanbul'unda Alman Sefiri'ne söylediği "Bizim Enver Paşa'nın yok ettiği ülkemi kurtarmak için Cenab-ı Allah beni memur etti" sözü, çocukluğunda eline geçen üç beş kuruşun yarısını kitaba vermesi ve 2. Ordu Komutanlığı yıllarında Diyarbakır halkının kendisine "Sarı Paşa" adını verip Fahri Hemşehri ilan etmesi: s. 60, 67, 113.

o Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları (Yaşantı Dizisi: 6), 1. Baskı, Sıralar Matbaası, Kasım 1973, İstanbul:

- Yaveri Cevat Abbas Gürer'in anlatımıyla Mustafa Kemal'in cephelerdeki uykusuzluğu ve 1916'da Kafkas Cephesi'nde Buğlan Gediği muharebelerine yetişmek için 36 saat at sırtından inmeden ve iki gün hiç gözünü kırpmadan yürüyüş yapması: s. 71.
- Dayısı Hüseyin Ağa'nın çiftliğinde bakla tarlasında karga bekçiliği yapması, Çanakkale'deki emir çavuşu Çankırılı Bekir Çavuş'un annesinin zoruyla Milli Mücadele'ye katılışı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında kapısında nöbet tutan köpeği "Alp": s. 100, 188–189, 193.

o Gökçen, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınevi, 4. Basım, Mart 2007 (1. Basım: 1981), İstanbul, ISBN: 975-405-511-4:

- Çocukluğunda tarlalarda kuşları kovalarken bile aklının hep okumakta oluşu, gençliğinde geçirdiği rahatsızlık nedeniyle Karlsbad'a ve Viyana'daki Koteş Sanatoryumu'na gidip tedavi görmesi ve ilk gençliğinden itibaren Tevfik Fikret, Namık Kemal, Rousseau, Montesquieu ve Voltaire'in eserlerinden aldığı ilham: s. 34, 52, 58–60.

o Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları (XVI. Dizi - Sa. 63), 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997 (1. Baskı: 1966), ISBN: 975-16-0907-0:

- Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı olan 1918'de Doğu Anadolu'nun (Bitlis ve Siirt) Rus işgali ve Ermeni çetelerinin katliamları sonrasındaki harabe durumu, halkın darı hamuru (kelkil) ve deve dikenine benzeyen kengil otu yiyerek hayatta kalma mücadelesi, Sultan Reşat'ın vefatıyla Vahdettin'in tahta çıkışı ve Çanakkale ile Bitlis muharebelerinde Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çarpışan Mehmetçiklerin onu "Yaman kumandandır, sert muharebe eder, üzerine atıldığı düşmanı kırmadan bırakmaz" sözleriyle tarif etmesi: s. 3–7, 25.

- **Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., Baha Matbaası, İstanbul, 1967:**

- Harp Okulu'nda "Ayı" lakaplı Dahiliye Kolağası Mustafa Efendi'nin abdest kontrolü sırasında Mustafa Kemal ve Ali Fuat'ın (Cebesoy) cami pencerelerindeki buğularla kollarını ıslatarak cezadan kurtulmaları (Abdestsiz Namaz Vakası): s. 18–20.
- 1902 yılında Kuzguncuk'taki İsmail Fazıl Paşa Konağı'nda Osman Nizami Paşa'nın genç Teğmen Mustafa Kemal'e söylediği *"Sen bizler gibi yalnız erkânıharp subayı olarak normal bir hayata atılmayacaksın; keskin zekân ve yüksek kabiliyetin memleketin geleceği üzerinde müessir olacaktır"* kehaneti: s. 34–37.
- 1907 yılında Selanik'te Beyaz Kule yakınlarındaki Olimpos Gazinosu'nda "Makedonya'dan bir Napolyon çıkmalı" diyen İttihatçı subaylara *"Neden ille bir Napolyon arıyorsunuz? Türk milletinin bağrından neden bir Mustafa Kemal çıkmasın?!"* çıkışı: s. 114–116.

- **İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, Mayıs 2009 (1. Baskı: Ankara, 1959), İstanbul, ISBN: 978-9944-88-140-1:**

- 1905 yılında Şam'da 30. Süvari Alayı stajı sırasında katıldığı Havran ve Kuneytara harekâtında dağıtılan ganimet altınlarını reddetmesi ve arkadaşı Müfit'e (Özdeş) söylediği *"Müfit, sen bugünün adamı mı olmak istiyorsun, yoksa yarının adamı mı?"* sözü: s. 57–61.
- İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, Mayıs 2009 (1. Baskı: Ankara, 1959), İstanbul, ISBN: 978-9944-88-140-1:
- 1909 yılında Selanik–Manastır treninde seyahat ederken eski hocası ve dostu Binbaşı Naci (Eldeniz) Bey'in okuduğu Ziya Paşa beytine (*"Zalimin zulmü varsa, mazlumun da Allah'ı var"*) karşı Mustafa Kemal'in *"Mazlum milletler yalnız tevekkül edip beklerlerse ezilmeye mahkûmdurlar; Allah da ancak kendi hakkını arayan, çalışan ve kuvvet hazırlayan milletlere yardım eder!"* teziyle yaptığı tartışma: s. 99–101.

İKİNCİ BÖLÜM

YA İSTİKLAL YA ÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE VE İSTİKLAL MAHKEMELERİ (1919–1922)

1. Şişli'deki Evden Pusulası Bozuk Bandırma Vapuru'na (Kasım 1918–19 Mayıs 1919)

Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul sokakları İtilaf devletlerinin süngülü askerleriyle dolmuş, Boğaziçi'nin suları toplarını saraya ve şehre çevirmiş düşman zırhlılarıyla örtülmüştü. Şişli'de üç katlı bir ev kiralayarak Beşiktaş Akaretler'deki annesi Zübeyde Hanım ile kız kardeşi Makbule'yi yanına alan Mustafa Kemal Paşa, bir yandan siyasî temaslarla İstanbul'da milli bir direniş hükümeti kurdurmaya çalışıyor, bir yandan da vatanı kurtarmanın tek yolu olan Anadolu'ya geçiş planını hazırlıyordu. Bir gün İtalyan komiseri Kont Sforza ile yaptığı görüşmede, Sforza'nın *"Ekselans, herhangi bir tehlike karşısında İtalyan Elçiliği'nin kapıları size açıktır"* sözünü duyduğunda beyninden vurulmuşa dönmüş; bir millet esirliğe düşünce o milletten olan herkesin yabancılar gözünde nasıl hiçleştiğini görerek bir an önce Anadolu'nun bağrına atılmaya ant içmişti.

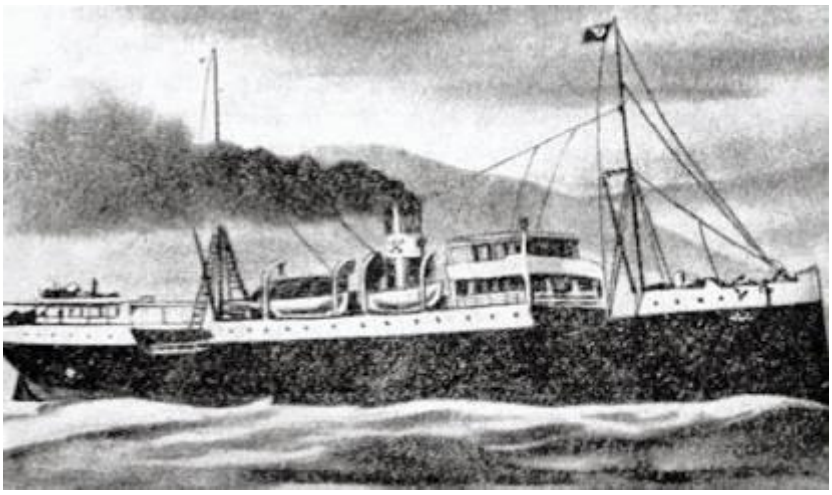
Beklediği fırsat 1919 baharında doğdu: İngilizler, Samsun ve havalisinde Türk çetelerinin Rum köylerine saldırdığını iddia ederek İstanbul Hükümeti'ne ültimatom vermişlerdi. Harbiye Nazırı Şakir Paşa ve Sadrazam Damat Ferit Paşa, hem İngilizlerin şikâyetini yatıştırmak hem de İstanbul'da kalmasından çekindikleri Mustafa Kemal Paşa'yı başkentten uzaklaştırmak için onu Dokuzuncu (Üçüncü) Ordu Müfettişliği'ne atadılar. Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay İkinci Başkanı Diyarbakırlı Kâzım (İnanç) Paşa ile baş başa vererek müfettişlik talimatnamesine Samsun'dan doğudaki bütün kolordulara ve valiliklere doğrudan emir verme yetkisini koydurdu. Kâzım Paşa gözlerinin içine bakıp *"Bir şey mi yapacaksın Kemal?"* diye sorduğunda, *"Kulağını bana uzat... Evet, bir şey yapacağım; bu maddeler olsa da olmasa da yapacağım!"* dedi. Harbiye Nezareti'nden mühürlü yetki belgesiyle çıkarken duyduğu heyecanı yıllar sonra şöyle anlatacaktı: *"Harbiye Nezareti'nden çıkarken heyecandan dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önümde geniş bir âlem, kanatlarını çırparak uçmaya hazırlanmış bir kuş gibi idim!"*.

15 Mayıs'ta Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği haberi Babıâli'ye yıldırım gibi düştü. Sadaret bekleme salonunda toplanan nazırların *"Allah Allah, ne küstahlık... Protesto edeceğiz!"* diyerek çaresizlik içinde çırpındıklarını gören Mustafa Kemal Paşa, Bahriye Nazırı Avni Paşa'dan Bandırma Vapuru'nun hareket emrini aldı ve Yıldız Sarayı'nda Padişah Vahdettin ile son kez görüştü. Boğaz'daki düşman zırhlılarının topları saray pencerelerine doğrulmuşken Vahdettin, elini masadaki tarih kitabının üstüne koyarak *"Paşa, Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi bu kitaba girmiştir; bunları unutun, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin!"* dedi. Mustafa Kemal Paşa, Padişah'ın "kurtuluş"tan kastının işgalcileri kızdırmamak ve Anadolu'yu yatıştırmak olduğunu çok iyi

anlamıştı; *"Merak buyurmayın efendimiz, nokta-i nazar-ı şahanenizi anladım"* diyerek huzurdan çıktı.

16 Mayıs 1919 günü Şişli'deki evinde annesi Zübeyde Hanım'ın elini öpüp hayır duasını aldıktan sonra Galata rıhtımına ineceği sırada Rauf (Orbay) Bey telaşla yanına geldi: İngilizlerin ya hareketine izin vermeyeceklerini ya da Karadeniz'de vapuru batıracaklarını haber almıştı. Mustafa Kemal Paşa bir an düşündü; İstanbul'da esir gibi kalmakla ölmek onun için birdi. *"Burada esir gibi yaşamaktansa Karadeniz'de batmayı tercih ederim!"* diyerek rıhtıma indi ve karargâhıyla birlikte Bandırma Vapuru'na bindi.

Bandırma Vapuru Karadeniz'e açıldığında korkunç bir fırtınaya tutuldu. Küçük ve yaşlı tekne dev dalgalar arasında sulara gömülüp çıkıyor, her an batacakmış gibi sarsılıyordu. Bir ara kaptan köprüsüne çıkan Mustafa Kemal Paşa, geminin süvarisi İsmail Hakkı Kaptan'a *"Kaptan, nasıl bir rota takip ediyorsunuz?"* diye sordu. Kaptan çaresizlikle cevap verdi: *"Paşam, muntazam bir rota takip etmek imkânı yok; Allah'a sığındık gidiyoruz! Hareket için iki gün evvel emir verdiler, geminin birçok noksanı vardı, kimseye dinletemedim. Pusulası yok, paraketesiz bozuk; bu vaziyette rota mevzubahis olabilir mi?"*. Mustafa Kemal Paşa harita üzerinde kaptana kıyı hattını göstererek, *"Normal rotayı takip etmeyeceksiniz; karaya çarpmamak şartıyla mümkün olduğu kadar kıyıdan gideceksiniz, icap ederse gemiyi tereddütsüz karaya saplayacaksınız!"* emrini verdi. Pusulası bozuk geminin normal rotadan çıkıp kıyı boyundan ilerlemesi, aslında tarihin cilvesiyle büyük bir felaketi önledi: Mustafa Kemal'in gemisini yedeğe alıp geri getirmek veya batırmak üzere peşlerinden gönderilen İngiliz torpidosu, normal açık deniz rotasında Bandırma Vapuru'nu aramış, bulamayınca eli boş dönmüştü. 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun ufukta göründüğünde, Anadolu'nun ve Türk milletinin kurtuluş güneşi doğuyordu.



Bandırma Vapuru - Mayıs 1919. Kaynak: Vikipedi

Olay: Mustafa Kemal Paşa'nın, 16 Mayıs 1919'da Kız Kulesi açıklarından binip, İngiliz torpidolarından kurtulmak için kıyı şeridini takip ederek 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaştığı, pusulası bozuk tarihi Bandırma Vapuru

(Kasım 1918–19 Mayıs 1919: Damat Ferit'in Konağındaki Harita ve Bandırma Vapuru'nda 14 Yaşındaki Nurettin)

Sadrazam Damat Ferit'in Konağındaki Sessiz Yemek ve Cevat Paşa ile Gece Yürüyüşü: Samsun'a hareketinden iki gün önce, 14 Mayıs 1919 akşamı Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağına yemeğe davet edilen Mustafa Kemal Paşa, salonda kendisinden başka Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa'nın bulunduğunu gördü. Yemek boyunca kimse konuşmuyor, birbirlerinin yüzüne bile bakmıyor, salonda yalnızca acemi hizmetkârların değiştirdiği çatal bıçak gürültüsü duyuluyordu. Yemekten sonra dar bir odaya geçtiklerinde Damat Ferit Paşa, daha önceden hazırlattığı Kiepert Atlası'nın Anadolu paftasını masaya açtırdı ve *"Samsun havalisinde ne yapacaksınız?"* diye sordu. Mustafa Kemal Paşa hiç tereddüt etmeden, *"İngiliz raporlarında meselenin biraz mübalağalı olduğuna hükmediyorum; fakat yerinde yapılacak tetkiklerden sonra icap eden en iyi tedbirler bulunabilir, merak buyurmayınız"* dedi ve anlamlı gözlerle Cevat Paşa'ya baktı. Sadrazam'ın içindeki asıl korku bir anda dışa vurdu; heyecanlı bir sesle *"Pekâlâ, siz bana harita üzerinde kumandanızın şamil olduğu mıntıkayı gösterir misiniz?"* diye sordu. Sadrazam'ın kuşkusunu anında sezen Mustafa Kemal Paşa, elini haritanın üzerine koyup yalnızca birkaç vilayeti sınırlayarak *"Henüz ben de pek iyi bilmiyorum, belki takriben şu kadar bir parça..."* dedi. Cevat Paşa da durumu önemsiz göstermek için masadan uzaklaşıp, *"Efendim mıntıkanın ehemmiyeti yoktur; zaten nerede kuvvet kaldı ki?"* diyerek Sadrazam'ı yatıştırdı. Konaktan çıkıp gecenin karanlığında Nişantaşı Caddesi'nin kaldırımı üzerinden Teşvikiye'ye doğru kol kola yürürlerken Cevat Paşa samimi bir sesle sordu: *"Bir şey mi yapacaksın Kemal?"*. Mustafa Kemal Paşa, *"Evet Paşam, bir şey yapacağım!"* cevabını verince Cevat Paşa *"Allah muvaffak etsin!"* dedi; Mustafa Kemal'in yanıtı ise çelik gibiydi: *"Mutlak muvaffak olacağız!"*.

Kız Kulesi Açıklarında Bandırma Vapuru'na Çıkan 14 Yaşındaki Nurettin: 16 Mayıs 1919 Cuma günü öğle saatlerinde, Bandırma Vapuru'nun birinci kamarotu Hacı Tevfik Kaptan (Ulusu), Zeyrek'teki evine telaşla gelerek eşine *"Hanım, çamaşırlarımı hazırla, biz Samsun'a Mustafa Kemal Paşa'yı götüreceğiz!"* dedi. Babasını uğurlamak üzere annesiyle rıhtıma inen 14 yaşındaki Nurettin (Nuri Ulusu), Çanakkale savaşlarından beri adını bir efsane gibi duyduğu büyük komutanı yakından görebilmek için babasına yalvardı. Kız Kulesi açıklarında demirli bulunan Bandırma Vapuru'na bir sandalla çıktıklarında, Hacı Tevfik Kaptan oğlunu Mustafa Kemal Paşa'nın kamarasına götürdü. Çakmak çakmak yanan masmavi gözleriyle karşısında oturan Paşa, *"Hacı Bey, maşallah delikanlı cin gibi, bakışları akıl dolu, gel bakalım yanıma"* diyerek çocuğu yanına çağırdı. Heyecandan titreyerek elini öpen Nurettin'in yanağını okşayan Mustafa Kemal Paşa, adını öğrendikten sonra ona şu tarihi öğüdü verdi: *"Bu ülke hepimizin, ama esas siz gençlerin. Mücadeleden yılmak yok, tamam mı?"*. Ardından İstanbul'dan Samsun'a kadar süren o fırtınalı yolculuk boyunca geminin kıç tarafındaki birinci mevki küçük salonda kanepeye başının altına bir yastık koyup uzanan Paşa, İngilizlerin gemiyi takip edip batıracağını hesaplayarak üç gün üç gece hiç uyumadı.

Erzurum Ilıca'da Mezararkalı Mevlût Ağa: "Millet Yolunda Kanımız Akacaksa Senin Bayrağın Altında Aksın!" (3 Temmuz 1919): 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'un Ilıca mevkiinde halk ve askeri birlikler tarafından karşılanan Mustafa Kemal Paşa, bir kahve önünde dinlenirken aksakallı, geniş omuzlu bir ihtiyar olan **Mezararkalı Mevlût Ağa** kalabalığı yararak Paşa'nın elini öptü. Şalvarlı bu vakur Erzurum dadaşı, Paşa'nın gözlerinin içine bakarak doğu illerinin sarsılmaz iradesini şu sözlerle dile getirdi: *"Paşam! Rus gelir, Ermeni gelir diye korkmuyoruz; biz vatanımızı kimseye bırakmayız. Ama başsız kaldık; şükür Allah'a sen geldin! Millet yolunda kanımız akacaksa senin bayrağın altında aksın!"* Bu sözler üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri yaşardı ve ihtiyarı kucakladı. *(Kaynak: Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt I, s. 23–25)*

2. Üniformayı Çıkardığı Gece ve Kapıdaki Kâzım Karabekir (Haziran–Ağustos 1919)

Samsun'dan Havza'ya, oradan da Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 21–22 Haziran 1919 gecesi yaveri Cevat Abbas'a dikte ettirdiği Amasya Genelgesi ile Kurtuluş Savaşı'nın ihtilal parolasını bütün dünyaya ilan etti: ***"Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır!".***

Amasya'dan Tokat ve Sivas üzerinden Erzurum'a doğru yola çıktığında, Çardak Boğazı'nda yamaçtan düşen dev bir kaya şoseyi tıkamış, eski açık otomobili yolda bozulmuştu; Haziran ayında dağ başında soğukta gecelerken battaniyesini arkadaşına verip kendisi açık otomobilin koltuğunda sabahlamıştı. 3 Temmuz'da Erzurum'a yaklaşırken Ilıca'da Kâzım Karabekir Paşa ve subayları tarafından karşılandı. Söğüt ağaçlarının altında kahve içerlerken, karşı sırtlardan kağnısıyla inen heybetli bir ihtiyarın yaklaşması dikkatini çekti. Mustafa Kemal Paşa ihtiyara nereden gelip nereye gittiğini sordu. Adam, Rus işgali sırasında Çukurova'ya göçtüğünü söyledikten sonra ekledi: *"Paşa, Çukurova cennet gibi yer, bize tarla da verdiler, rahattık. Yalnız son günlerde işittim ki bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş! Geldim ki göreyim, kimin malını kime verecekler?!"*. Bu sözleri duyan Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri parladı ve yanındakilere dönerek, *"Bu milletle neler yapılmaz!"* dedi.

İngilizlerin baskısıyla İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırmış, dönmeyince de 8–9 Temmuz 1919 gecesi telgraf başında görevinden azletmişti. Aynı gece Mustafa Kemal Paşa, çocukluğundan beri büyük bir aşkla bağlı olduğu askerlik mesleğinden ve paşa üniformasından kendi iradesiyle istifa ederek "sine-i millette bir ferd-i mücahit" olarak kalmayı seçti.

Ertesi sabah, rütbesiz ve yetkisiz kaldığı o en kırılgan günde, acı bir vefasızlıkla sarsıldı: Ölünceye kadar yanından ayrılmayacağına yemin etmiş olan Müfettişlik Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Dirik) Bey, karşısına dikilip askerce selam vererek, *"Paşam, siz artık askeri sıfatınızı bıraktınız; benim görevime devam etmem imkânı kalmadı, Kâzım Karabekir Paşa'dan vazife isteyeceğim. Dosyaları kime teslim etmemi emredersiniz?"* dedi. Mustafa Kemal

Paşa ve yanında bulunan Rauf (Orbay) Bey vurulmuşa döndüler; Paşa hüzün dolu gözleriyle Kâzım Bey'e bakıp *"Ya öyle mi efendim? Peki, dosyaları Hüsrev Bey'e verirsiniz"* dedi ve Rauf Bey'e dönerek *"Gördün mü Rauf, rütbe ve üniformanın ehemmiyeti yok muymuş?"* diye iç çekti.

Tam o sırada yaveri Cevat Abbas içeri girerek 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın geldiğini haber verdi. İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'in yerine müfettişliği Karabekir'e teklif etmiş ve Mustafa Kemal'in tutuklanmasını emretmişti. Acaba emrinde düzenli bir kolordu bulunan Karabekir Paşa şimdi nasıl davranacaktı?. İçeri giren Kâzım Karabekir Paşa, sivil kıyafetli Mustafa Kemal'in karşısında tam bir asker vakarıyla hazırola geçip selam durdu ve tarihin akışını mühürleyen şu sözleri söyledi: *"Kumandamda bulunan subay ve erlerin saygılarını sunmaya geldim. Siz bundan sonra da dün olduğu gibi bizim muhterem kumandanımızsınız! Kolordum ve ben emrinizdeyiz Paşam!"*. Mustafa Kemal Paşa, gözleri dolarak Karabekir Paşa'yı iki yanından kucakladı; rütbe ve üniforma gitmiş, fakat gerçek liderliğin sarsılmaz otoritesi o odada yeniden doğmuştu.

Ağustos 1919'da annesi Zübeyde Hanım'a gizlice ulaştırdığı mektupta, bu tarihi kararını şu satırlarla anlatıyordu: *"Muhterem Valideciğim... Vatan ve milletimizi kurtarabilmek için yegâne çare askerliği bırakıp serbest olarak milletin başına geçmek ve milleti yekvücut bir hale getirmekti. Ben de böyle yaptım. Elhamdülillah muvaffak da oluyorum. Pek yakında netice-i maddiyeyi bütün cihan görecektir... Hükümet benimle uğraşmak istedi; fakat kuvveti buna müsait gelmedi ve gelemez! Pekâlâ bilirsiniz ki ben yaptığımı bilirim; netice görmeseydim başlamazdım"*.

Sivas'a Giderken Boşalan Kasa ve Emekli Binbaşı Süleyman Bey'in "Kefenlik" 900 Lirası (29 Ağustos 1919):

Erzurum Kongresi bittikten sonra Sivas Kongresi'ne gitmek üzere yola çıkacakları sabah, Mustafa Kemal Paşa mali işlere bakan Mazhar Müfit Bey'i çağırıp kasada ne kadar para kaldığını sordu. Kasada sadece birkaç lira kalmıştı ve üç otomobilin benzin parası ile heyetin yol masrafı için en az 800–1000 liraya ihtiyaç vardı. Kimseden borç istenemezken, Erzurum'da yaşayan **Emekli Binbaşı Süleyman Bey** adında yaşlı bir vatansever çıkageldi; ömrü boyunca biriktirdiği kefenlik parası olan **900 lirayı** bir kese içinde getirip *"Ben artık ihtiyarım, vatan için dövüşemem; ama bu parayı kabul ederseniz ben de bu mücadeleye katılmış olurum, ne zaman paranız olursa o zaman ödersiniz"* diyerek teslim etti. Mustafa Kemal Paşa'yı Sivas'a ulaştıran ve Milli Mücadele'nin kaderini kurtaran para işte bu yaşlı binbaşının kefenlik parası oldu; Ankara'da TBMM açıldıktan sonra Paşa ilk iş olarak bu borcu Süleyman Bey'e ödetti.



Erzurum Kongresi Heyeti - Temmuz 1919.

Olay: Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa edip sivil bir ferd-i mücahit olarak liderliğini üstlendiği ve "Milli sınırlar içinde vatan bir bütündür, parçalanamaz" kararının alındığı Erzurum Kongresi günleri.

(Haziran–Ağustos 1919: Erzurum'da Gizli Yemin, İngiliz Albayı Rawlinson, Kadı Hurşit Efendi ve Şafak Vakti Yazdırılan 5 Devrim)

Erzurum'da "Ya Ölüm Ya Zafer" Kararı ve İlk "Cumhuriyet" İtirafı: 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a vardığında halkın ve eski askerlerin *"Yaman kumandandır, sert muharebe eder, üzerine atıldığı düşmanı kırmadan bırakmaz!"* diyerek bağrına bastığı Mustafa Kemal Paşa, birkaç gün sonra gece vakti Erzurum Kalesi Muhafızlığı'na ait küçük binada Kâzım Karabekir Paşa, Rauf (Orbay), eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu), Erzurum Valisi Münir (Akkaya), İzmit eski Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit), Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik), Binbaşı Hüsrev (Gerede) ve Dr. Binbaşı Refik (Saydam) Beylerle ilk gizli komite toplantısını yaptı. Sabaha kadar süren toplantıda, *"Tek tedbir: Hâkimiyet-i Millîyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehal vasıl olmaktır! Memlekette ve elimizde tek tepe ve tek kurşun kalıncaya kadar mücadele edeceğiz; yürüyacağımız yol ölmek ve öldürülmek ihtimalleriyle doludur"* diyerek arkadaşlarını vicdanlarıyla baş başa bıraktı. İkinci gece oybirliğiyle lider seçilen Mustafa Kemal Paşa, 8-9 Temmuz gecesi sarayla yaptığı telgraf görüşmesinin ardından çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa etti. Ertesi sabah sivil elbisesi olmadığı için Vali Münir Bey'in ödünç verdiği jaketatayı ve Mazhar Müfit Bey'in temiz fesini giyerek milletin bir ferdi oldu. 20 Temmuz 1919 günü öğle yemeğinden sonra Mazhar Müfit Bey'in *"Paşam, muvaffakiyet takdirinde hükümet şekli ne olacak?"* diye ısrarla sorması üzerine ise gülümseyerek ilk kez şu kesin cevabı verdi: *"Açıkça söyleyeyim: Şekl-i hükümet zamanı gelince Cumhuriyet olacaktır!"*.

Lord Curzon'un Yeğeni Yarbay Rawlinson'un Kapı Dışarı Edilişi: Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları sürerken, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un

yeğeni ve Erzurum'daki ateşkes kontrol subayı Yarbay Rawlinson, 9 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı eve gelerek kongrenin toplanmasına hükümetinin izin vermeyeceğini, vazgeçilmezse silahlı kuvvetle dağıtılacağını söyleyerek tehdit savurdu. O sırada içeriye kahve tepsisiyle giren sadık emir eri Ali, Paşa'nın çatılan kaşlarını görünce kapı önünde duran Mazhar Müfit Bey'e kaş göz işaretiyle *"Koloneli kapı dışarı edeyim mi?"* diye sordu. Mustafa Kemal Paşa ise ateş saçan mavi gözlerini İngiliz albayına dikerek, *"Ne hükümetinizden ne de sizden müsaade istemedik ki böyle bir müsaadenin verilip verilmeyeceği bahis mevzuu olsun! Kuvvete kuvvetle karşı koyar ve her halde milletin kararını yerine getiririz! Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız, mülakatımız bitmiştir!"* diyerek ayağa kalktı. Mazhar Müfit Bey'in hızla açtığı kapıdan sapsarı bir yüzle tek kelime edemeden çıkıp giden Rawlinson, kongre günü de hiçbir müdahalede bulunmaya cesaret edemedi.

Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi'nin Muhteşem Oyunu: 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi açılıp da İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi için telgraflar yağdırdığında, Erzurum Vali Vekili olan Kilisli Kadı Elhac Hurşit Efendi, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey'in tutuklanıp asılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi emrini resmi bir tezkereye bağlayarak doğrudan Mazhar Müfit Bey'e yolladı. Tezkerenin altına da *"Divan-ı Harb-i Örfi'de muhakeme edilmek ve asılmak arzu buyurulduğu takdirde Dersaadet'i teşrifleri re'y-i âlilerine bağlıdır"* diye nükteli bir not düştü. Teşekkür etmek için makamına giden Mazhar Müfit Bey'i karşısına oturtan Kadı Hurşit Efendi, birden ciddileşip sarığını düzelterek zili çaldı; içeri giren Polis Müdürü Saffet ve Jandarma Komutanı Ferit Beylere *"Sabık Bitlis Valisi kendi ayağıyla teslim oldu, derhal tevkif edip İstanbul'a sevk edin!"* emrini verdi. Polis Müdürü ve Jandarma Komutanı kıpkırmızı kesilerek *"Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları başımızın tacıdır, onlara dokunacak eli koparırız! Bunda ısrar ederseniz onun yerine sizi hapsederiz!"* diye diklenince, Kadı Hurşit Efendi kahkahalarla gülmeye başladı. *"Teşekkür ederim çocuklar, sizi bir sınadım; merak etmeyin, ben de Mustafa Kemal Paşa'nın valisiyim!"* diyerek cebinden Sadrazam Damat Ferit'e çektiği cevabi telgrafı çıkardı: Telgrafta Mazhar Müfit Bey'in *"şimdilik asılmak niyetinde olmadığını"* ve kendisini tutuklamaya kalktığı için halkın bizzat vali vekilini hapse atmak üzere olduğunu bildirerek Sadrazam'la alay ediyordu.

7–8 Ağustos 1919 Şafağında Mazhar Müfit'in Defterine Yazdırılan 5 Büyük Devrim: Erzurum Kongresi'nin sona erdiği 7 Ağustos 1919 gecesi, sabaha karşı saat 04.00 sularında karargâh evinde Mazhar Müfit (Kansu) ve İbrahim Süreyya (Yiğit) Beylerle kahve içen Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit'e hatıra defterini getirtti. *"Bu defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin; sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin"* şartını koştuktan sonra, henüz tek bir düzenli alayın ve paranın dahi bulunmadığı o şafak vakti gelecekte yapacağı devrimleri madde madde yazdırdı: "

1. Zaferden sonra şekl-i hükümet Cumhuriyet olacaktır.

2. Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

3. Tesettür kalkacaktır.

4. Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.

5. Latin hurufu (harfleri) kabul edilecektir."

Dördüncü ve beşinci maddeleri yazarken kalemi elinden düşen Mazhar Müfit Bey'in *"Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var; Cumhuriyet ilanına muvaffak olalım da üst tarafı yeter!"* diyerek defteri kapatması üzerine Mustafa Kemal Paşa gülerek *"Bunu zaman tayin eder, sen yaz!"* dedi. Nitekim altı yıl sonra, 1925'te Kastamonu dönüşü başında şapkayla Ankara'ya giren Gazi, otomobilini eski Meclis binası önünde durdurup kalabalık arasındaki Mazhar Müfit Bey'e seslenecekti: *"Azizim Mazhar Müfit Bey, kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?!"*.



Olay: Amerikan mandasının kesin olarak reddedildiği, parolası "Ya İstiklal Ya Ölüm!" olan ve vatanın kurtuluşu için bütün cemiyetlerin tek çatı altında birleştirildiği Sivas Kongresi.

Sivas Kongresi'nde "Manda" Tartışması ve 19–20 Eylül Gecesi Çektiği Rest: "Ya İstiklal Ya Ölüm!" (Eylül 1919):

Sivas Kongresi'nde İstanbul'dan gelen bazı delegelerin (Kara Vasıf, Hami ve Refet Beylerin de etkisiyle) *"Parasız ve ordusuz bağımsızlık korunamaz, Amerikan mandasını isteyelim"* tezini savunmaları üzerine kongrede hava çok gerilmişti. 19–20 Eylül gecesi odasında Rauf, Bekir Sami ve Mazhar Müfit Beylerle tartışan Mustafa Kemal Paşa, iç manda ve dış manda ayrımı yaparak

Amerikan himayesini savunanlara karşı ayağa kalkıp elini masaya vurdu ve Milli Mücadele'nin parolasını tarihe kazıdı: *"Arkadaşlar! Bunca fedakârlığı bir efendiden başka bir efendinin kucağına atılmak için mi yaptık? Hayır, manda ve himaye kabul edilemez! Parolamız tektir ve değişmez:* ***Ya İstiklal, Ya Ölüm!"***

3. Sivas'ta İğreti Elbise, Kuru Fasulye ve Amerikalı General (Eylül–Ekim 1919)

Erzurum Kongresi'ni toplayıp doğu vilayetlerini birleştiren Mustafa Kemal Paşa, bütün vatanı temsil edecek Sivas Kongresi'ne yetişmek üzere 29 Ağustos'ta Erzurum'dan yola çıktı. Erzincan Boğazı'na geldiklerinde jandarmalar önlerini keserek Dersim eşkıyasının boğazı tuttuğunu ve geçmenin ölüm tehlikesi taşıdığını söylediler. Vakit kaybetmeye tahammülü olmayan Mustafa Kemal Paşa, *"Otomobiller şose üzerinden durmadan gidecek! Vurulan olursa ehemmiyet verilmeyecek; tam yol üstünde eşkıyaya rastlanırsa hepimiz otomobillerden atlayıp vuruşarak yolu açacağız, ölmeyip kalanlar yoluna devam edecek!"* emrini verdi ve boğazı yarıp 2 Eylül'de Sivas'a girdi.

4 Eylül 1919'da Sivas Lisesi salonunda toplanan kongrede bir yandan İstanbul'un Elazığ Valisi Ali Galip eliyle tertiplediği baskın girişimini boşa çıkardı, bir yandan da kurtuluşu "Amerikan mandası" altına girmekte arayan delegelerin tezlerini çürüterek tam bağımsızlık kararını çıkarttı. O günlerde Sivas'a gelen Amerikalı General Harbord, lise binasında görüştüğü Mustafa Kemal Paşa'ya *"Ordunuz dağılmış, silahlarınız alınmış, müttefikleriniz çökmüş; bu şartlar altında yapmak istediğiniz şey hiçbir askeri mantığa sığmaz. İnsanların intihar ettiği görülür ama bir milletin intihar ettiği görülmemiştir!"* dedi. Mustafa Kemal Paşa masanın üzerine elini koyup avucunu açtı ve Amerikalı generale şu tarihi cevabı verdi: *"Evet Generalim, dedikleriniz doğrudur; yapmayı düşündüklerimiz hiçbir alışılmış kurala sığmaz. Fakat bütün bunlara rağmen vatanımızı kurtarıp hür ve medeni bir Türk devleti kurarak insan gibi yaşayacağız! Eğer muvaffak olamazsak, bir avuç içindeki kuş gibi düşmanların avuçları içinde her gün birer parça ezilerek can vermektense,* ***tarihimize yaraşır şekilde dövüşerek ölmeyi tercih ederiz!".*** General Harbord ayağa kalkıp Mustafa Kemal'in elini sıktı ve *"Ben her şeyi hesap etmiştim ama bunu hesap etmemiştim"* diyerek saygıyla huzurdan ayrıldı.

Ekim sonunda Sivas'taki Heyet-i Temsiliye karargâhına katılan genç subay Kılıç Ali, gece yarısı lise binasına girdiğinde gördüğü manzara karşısında derin bir heyecan duymuştu: Yemekhane olarak kullanılan odanın kapısındaki kara tahtada tebeşirle o günün akşam yemeği listesi yazılıydı: *"Kuru fasulye, pilav, üzüm hoşafı"*. Alt kattaki sade odada kendilerini kabul eden Mustafa Kemal Paşa'nın sırtında ise kendi bedenine pek uymayan bir jaketatay ve başında bir fes vardı; üniformasını çıkardığında sivil elbisesi bulunmadığı için jaketatayı Erzurum Valisi Münir (Akkaya) Bey'den, fesi ise Mazhar Müfit (Kansu) Bey'den ödünç almıştı. Sırtındaki ödünç elbiseyle ve karargâhındaki kuru fasulye sofrasıyla koca bir imparatorluğun enkazından yeni bir devlet kurmaya

hazırlanan bu adam, sabaha kadar genç subaylara milli birliğin gücünü anlatmıştı.

Sivas'ta "Sende Kürklü Palto, Bende Yamalı Çizme Ekim 1919

Sivas'ta Kılıç Ali'nin Kürklü Paltosu ve Mustafa Kemal'in Yamalı Çizmesi: 1919 sonbaharında Sivas'ta dondurucu soğukların başladığı günlerde, Halepli genç subay Kılıç Ali sırtında şık ve kürklü bir paltoyla Sivas'a gelmişti. Bir gün Mustafa Kemal Paşa ile Sivas sokaklarında yürürlerken Paşa, Kılıç Ali'nin sıcak tutan kürklü paltosuna baktı, sonra da kendi ayağındaki altı delinmiş ve üstü yamanmış eski çizmelerini göstererek gülümsedi: *"Kılıç, bakıyorum sende kürklü palto var, bende ise yamalı çizme; bu kış Sivas soğuğunu nasıl geçireceğiz bakalım?"* dedi. Kılıç Ali mahcup olup paltosunu hemen çıkarmak isteyince Paşa kolundan tutup durdurdu ve şakalaşarak gönlünü aldı.



İlk Meclis Binası (TBMM) - 23 Nisan 1920.

Olay: İstanbul'un işgal edilip Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine, 23 Nisan 1920'de "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesiyle Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı.

27 Aralık 1919'da Dikmen sırtlarından Ankara'ya giren Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali ve Mebusan Meclisi'nin basılması üzerine derhal harekete geçerek 23 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram Camii'nde kılınan namaz ve duaların ardından Ankara'da **Türkiye Büyük Millet Meclisi**'ni açtı. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu yeni bir Türk devleti doğmuştu; fakat hemen ardından İstanbul Hükümeti'nin fetvaları ve İngiliz altınıyla kışkırtılan iç isyanlar dört bir yanı sardı.

İsyanların Mudurnu ve Bolu üzerinden Ankara kapılarına kadar dayandığı o günlerde, başkentte elde avuçta Kılıç Ali'nin Yozgat'tan getirdiği 70 kişilik süvari müfrezesinden başka hazır kuvvet yoktu. Akşama doğru Meclis'te hararetli görüşmeler sürerken Mustafa Kemal Paşa, Kılıç Ali'yi Meclis binasının arkasındaki küçük riyaset odasına çağırdı. Pencerenin kenarında ayakta duran Paşa, eliyle Etlik eteklerinden şehre doğru inmekte olan büyük

ve tozlu bir kalabalığı işaret etti. Dürbün olmadığı için gelenlerin mahiyeti seçilemiyordu; Paşa, *"Meclis'i telaşa düşürmeden hemen Erkânıharbiye'deki müfrezeni al, asileri daha eteklerden aşağı inmeden önle!"* emrini verdi. Kılıç Ali vazifeye koşmak üzereyken pencereden bir kez daha dikkatle baktıklarında, Etlik sırtlarından inen o büyük "asi kuvvetlerin", akşam vakti otlaktan dönen Ankara halkının sığır sürüsü olduğu anlaşıldı!. O ölüm kalım günlerinin gerginliği ortasında Mustafa Kemal Paşa ile Kılıç Ali pencere başında katıla katıla güldüler.

Ancak tehlike yalnız dışarıdaki asilerden gelmiyordu; düzenli ordu kurulmasına ve Garp Cephesi Komutanlığı'na Albay İsmet Bey'in getirilmesine karşı çıkan Kuvayı Seyyare Komutanı Çerkez Ethem ve kardeşleri, kendilerine engel gördükleri Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmayı kafalarına koymuşlardı. İlk teşebbüste Çerkez Ethem, üç efe kılıklı fedaisini gece yarısı Paşa'nın Ankara İstasyonu'ndaki taş binasına soktu. Henüz yatağına uzanmış olan Mustafa Kemal Paşa, odasının kapısı zorlanarak açılıp silahlı üç şahsın karşı duvara dizildiğini görünce yataktan yarı fırladı; somyanın esnemesiyle yere kayan revolverini sol eliyle kavrayıp bütün heybetiyle gürledi: *"Siz kimsiniz, ne istiyorsunuz?!"*. Odanın içinde ölüm sessizliği oldu; suikastçılar birbirlerine kaş göz işareti yaptılar ve içlerinden birinin *"Bu aslana kıyılmaz!"* dediği duyuldu. Kaçarken yakalanan üç suikastçı, Paşa'nın huzuruna çıkarıldıklarında neden ateş etmedikleri sorulunca şu itirafta bulundular: *"Seni öldürmek için Çerkez Ethem tarafından gönderildik; fakat aslan gibi kükreyen sesinden şaşırdık, gözlerinden çıkan ateş gözlerimizi kamaştırdı. Sana kıyamadık Paşam!"*.

Çok geçmeden Çerkez Ethem bu kez bizzat kendisi harekete geçti: Böbreklerinden rahatsız olarak istasyondaki binada hasta yatan Mustafa Kemal Paşa'yı güya ziyaret bahanesiyle, tepeden tırnağa silahlı çetecilerini kapıya ve merdiven başlarına dizerek Paşa'nın yatak odasına girdi. Maksadı İsmet Bey'in görevden alınmasını dayatmak, kabul edilmezse Paşa'yı yatağında vurmaktı. Durumu anında sezen Mustafa Kemal Paşa, bir yandan yastığının altındaki tabancasının kabzasını kavradı, bir yandan da dışarıda Başyaver Salih Bozok, Recep Zühtü ve Muhafız Takım Komutanı İsmail Hakkı (Tekçe) Beyler binayı muhafız askeriyle çembere alıp mekanizmaları şakırdatarak silah doldurdular. Ethem'in talebine Mustafa Kemal Paşa yatağından *"Hayır, olamaz!"* diye sertçe karşı çıkarken, dışarıdan gelen asker ayak seslerini ve silah mekanizmalarını duyan Çerkez Ethem, çember içine alındığını anlayarak derhal yelkenleri indirdi; yanındaki adamına Çerkezce *"Vaziyet tehlikelidir, vazgeçelim"* diyerek *"Nasıl arzu ederseniz öyle olur Paşam"* deyip sıvıştı. Kısa süre sonra Garp Cephesi birlikleri Ethem'in kuvvetlerini dağıtarak devlette tek ordu ve tek otorite düzenini kesin olarak kurdu.



Ankaralı Seymenlerin Karşılaması - 27 Aralık 1919.

Olay: Heyet-i Temsiliye merkezini Ankara'ya taşıyan Mustafa Kemal Paşa'nın, 27 Aralık 1919'da Dikmen sırtlarında "Güneş ufuktan doğuyor, yürüyelim arkadaşlar!" diyerek Kızılca Gün ateşini yakan Ankaralı Seymenler tarafından karşılanışı.

Ankara'da Sığır Sürüsü, Gece Suikastı ve Çerkez Ethem Tehdidi (1920)

(1920: Dikmen Sırtlarında Lastiğine Çuval Doldurulan Otomobil ve "Heyet-i Nasiha"nın Kendi İsteğiyle Tutuklanması)

Lastiğine Çuval Doldurulan Otomobil ve Kırşehir'de Değişen Namık Kemal Dizesi: Heyet-i Temsiliye merkezini Sivas'tan Ankara'ya taşımak üzere 18 Aralık 1919'da kara kış ortasında yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, 24 Aralık'ta uğradıkları Kırşehir'de gençlerin düzenlediği fener alayında coşkuyla karşılandılar. Harp Okulu yıllarında Ali Fuat'la (Cebesoy) gizlice okudukları Namık Kemal'in *"Vatanın bağrına düşman dayamış hançerini / Yok imiş kurtaracak bahtı kara mâderini"* beytini Kırşehirli gençlere ve ardından TBMM kürsüsünde milletvekillerine kükreyerek şöyle değiştirdi: *"Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini / Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini!"*. Yolculuk o kadar çetin şartlarda geçiyordu ki, 27 Aralık 1919 günü Ankara'ya yaklaşırken Paşa'nın bindiği eski otomobilin lastikleri patlamış, lastiklerin içine paçavralar ve çuvallar doldurularak yola devam edilebilmişti. Ancak Dikmen sırtlarında Ankaralı Seymenlerin ve Müftü Rifat (Börekçi) Hoca'nın sarsılmaz bağlılığıyla karşılanan Mustafa Kemal Paşa, patlak lastikli otomobilinden inerken yanındakilere *"Güneş ufuktan doğuyor, yürüyelim arkadaşlar!"* diyordu.

Ankara'ya Gelen "Heyet-i Nasiha"nın Kendi İsteğiyle Tutuklanması: Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da Ziraat Mektebi'ni karargâh yaptığı günlerde, İstanbul Hükümeti ve işgalciler, Paşa'yı "padişaha ve halifeye itaate davet etmek" ve Anadolu'daki direnişi yatıştırmak amacıyla tanınmış mebuslardan ve hukukçulardan oluşan bir **"Heyet-i Nasiha"** (Nasihat Heyeti)

gönderdi. Geyve Boğazı'ndan itibaren heyeti büyük bir nezaketle karşılatıp Ankara'da ağırlayan Mustafa Kemal Paşa, birkaç gün boyunca onlara milli davanın haklılığını anlattı. Heyet üyeleri görevlerini tamamladıklarını düşünerek İstanbul'a dönmeye hazırlanırken, Mustafa Kemal Paşa kendilerine şu tarihi emri verdi: *"Ben sizi Türk milletinin namuslu, haysiyetli ve anlayışlı fertleri olarak telakki ettim. Sizin bana mülaki olduktan ve milli dava üzerinde benimle hasbıhal ettikten sonra beni terk edip İstanbul'a dönmeniz doğru olamaz; burada kalacak ve benimle beraber çalışacaksınız!"*. Milli davaya gönülden ikna olan heyet üyeleri şaşırarak, *"Pekâlâ ama biz İstanbul Hükümeti'nden ve ecnebilerden talimat alarak buraya gelirken işimiz bitince döneceğimize dair namus sözü vermiştik; şimdi burada kalırsak sözümüzü tutmamış oluruz"* dediler. Mustafa Kemal Paşa gülümsedi ve anında çözümü buldu: *"Çok haklısınız! Sizi bu durumdan kurtarmak için yegâne çare hepinizi burada tevkif etmektir. Şimdi emrediyorum: İstanbul'a gidemezsiniz, mevkufsunuz (tutuklusunuz)! Artık namusunuz kurtulmuştur değil mi?"*. Heyet üyeleri, *"Hayır, bu muamelenin kanuni şekilde tamam olması için bize imzanız altında bizi İstanbul'a göndermeyip tevkif ettiğinizi bildiren birer vesika vereceksiniz"* dediler. Paşa derhal belgeleri imzalayıp verdi; tutuklandığına dair belgeyi cebine koyup vicdanını rahatlatan bu İstanbul temsilcileri, ertesi günden itibaren yeni milli hükümetin en önemli makamlarında görev aldılar.

Tam Teçhizatlı Çerkez Ethem Atlıları Karşısında Yaya İki Komutan: "Hangimiz Kuvvetli?" Düzenli ordu kurulmadan önce bir gün Çerkez Ethem'in tepeden tırnağa silahlı, küstah ve asi tavırlı atlı birlikleri Ankara İstasyonu civarında toplanmıştı. Mustafa Kemal Paşa ve Albay İsmet (İnönü) Bey oraya gittiler; Mustafa Kemal Paşa *"Bu kuvvetleri teftiş edelim"* dedi. İki komutan yaya olarak, başları havada duran bu tam teçhizatlı atlıların önünden boydan boya yürüdüler. Teftiş bittiğinde İsmet Bey usulca Mustafa Kemal Paşa'ya sordu: *"Hangimiz kuvvetli?"*. Henüz elinde düzenli ordusu bulunmayan Mustafa Kemal Paşa, bilgiye ve vatan sevgisine olan sarsılmaz inancıyla tek kelimelik cevabını verdi: *"Biz!"*.

Ankara'da Keçiören Bağ Evi'nde "10 Yumurta ve 1 Okka Peynir" Hesabı (Ocak 1920): Heyet-i Temsiliye Ankara'ya gelip Ziraat Mektebi'ne yerleştiğinde maddi sıkıntı o boyuttaydı ki, kasada tek kuruş kalmamış, Osmanlı Bankası'ndan güçlükle 1.000 lira borç alınabilmişti. Bir akşam karargâhta yemek için mutfağa inen Mazhar Müfit Bey'in elindeki masraf defterini gören Mustafa Kemal Paşa, defteri alıp kalem kalem inceledi: *"Sabah kahvaltısı için 10 yumurta, 1 okka peynir, 5 ekmek..."* Paşa gülerek Mazhar Müfit'e döndü: *"Azizim Mazhar Müfit, akşam yemeklerinden tatlıyı ve meyveyi keselim; koca bir imparatorluğu tasfiye edip yeni bir devlet kuruyoruz ama bütçemiz 10 yumurta ile 1 okka peynire dayanıyor!"*

5. İstiklal Mahkemeleri: Süt Kardeşe Verilen Ceza, Unutulan Çanta ve Gazi'nin Kanuna Saygısı (1920–1921)

Cephe gerisindeki firarları, casuslukları ve iç isyanları önlemek üzere Meclis içinden seçilen milletvekilleriyle kurulan İstiklal Mahkemeleri, başlarında *"İstiklal Mahkemesi heyeti, mücadelesinde Allah'tan başka hiçbir kimseden*

korkmaz" levhası asılı olduğu halde hem amansız bir disiplin hem de kılı kırk yaran bir vicdan ölçüsüyle çalışıyordu.

Sakarya Savaşı'nın en ateşli günlerinde, ordunun geri ikmal yollarını kesen Çiçekdağlı "Dişikilitli" adındaki azılı eşkıya, cepheden güçlükle ayrılan bir süvari fırkası tarafından yakalanıp Ankara'ya getirilmiş ve yargılanmak üzere Muhafız Taburu'ndan Yüzbaşı Kemal Bey komutasındaki bir müfrezeyle Kayseri'ye sevk edilmişti. Ancak Yüzbaşı Kemal Bey gece konakladıkları köyde eşkıyayı bir camiye kapatıp kapıya tek nöbetçi dikerek uykuya dalınca, nöbetçinin uyuklamasından faydalanan Dişikilitli ve çetesi kaçmıştı. Böyle kritik bir anda cepheden çekilen süvari fırkasının emeğini boşa çıkaran bu ağır ihmal üzerine Ankara 1 Numaralı İstiklal Mahkemesi derhal Yüzbaşı Kemal Bey'i yargıladı; askerlikten tardına ve 15 yıl hapsine karar verdi. Mahkûm edilen Yüzbaşı Kemal, mahkeme üyesi Kılıç Ali'nin öz süt kardeşiydi ve o sırada Kılıç Ali'nin kendi evinde kalıyordu; fakat vatan savunmasında ne hatır ne de kardeşlik geçerliydi.

Aynı mahkeme, masum bir gencin hayatı söz konusu olduğunda ise gecesini gündüzüne katıyordu. Düzce İsyanı'na silahlı olarak katıldığı için idama mahkûm edilen genç bir vatandaş, karar yüzüne okunduktan sonra korkudan dilinin tutulduğunu, aslında daha sonra çıkarılan genel aftan yararlandığını duruşmada söyleyememişti. Akşam mahkeme dağılıp üyeler evlerine giderken Kılıç Ali, evrak çantasını mahkemede unuttuğunu fark ederek binaya geri döndü. Çantasını alıp çıkarken jandarma subayı arkasından koşup *"İdam mahkûmunun size bir söyleyeceği varmış"* dedi. Kılıç Ali hemen mahkûmu dinledi; ardından doğruca Mahkeme Reisi İhsan Bey'in evine koştu, Elazığ Mebusu Hüseyin Bey'i de çağırarak gece vakti mahkemeyi yeniden topladılar. Makine başında Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa ile telgraflaşarak gencin gerçekten genel af kapsamında olduğunu tespit ettiler ve hemen o gece tahliyesine karar verdiler. Benzer şekilde, ikinci dönemde Osmaniye'nin Bahçe kazasından asker firarisi olarak idama mahkûm edilen levent boylu bir gencin haline acıyan Mahkeme Reisi Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali, gece üzüntüden uyuyamayıp sabah erkenden mahkemede buluşmuşlar; tam infaz mangası Sarıkışla'da dizilmişken telefonla infazı durdurup cezayı müebbete çevirmişler, çok geçmeden gencin kazadaki "beyler-efendiler" partizanlığı yüzünden henüz askerlik yaşına bile gelmeden haksız yere askere sürüldüğü anlaşılınca delikanlıyı tamamen beraat ettirip asıl suçlu olan Askerlik Şubesi Reisi Binbaşıyı 15 yıl hapse mahkûm etmişlerdi.

Mahkemenin kanun önünde hiçbir makama ayrıcalık tanımayan tavrı, bizzat Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya geldiklerinde de değişmedi. Sakarya Harbi sırasında Kılıç Ali ile Topçu İhsan Bey, bir sabah Karaoğlan Çarşısı'ndan mahkemeye giderlerken ayaklarında kirli iç donları, sırtlarında yırtık pırtık mintanlar ve bellerinde iplerle bağlanmış kasaturalarla cepheye yürüyen hasta ve dermansız bir asker kafilesi görüp kahrolmuşlardı. Aynı günün akşamı evlerine dönerlerken, Fırka Kumandanı Miralay Hulusi Bey'in evinin önünde tertemiz giyimli, gürbüz ve sıhhatli bir askerin baltayla kışlık odun kırdığını gördüler. Hastalar cepheye sürülürken sapa sağlam bir neferin özel ev hizmetinde kullanılmasına isyan eden heyet, hemen mahkemeye dönüp

Fırka Kumandanı Hulusi Bey'in ve tevkif emrine direnen Müdafaai Milliye Müsteşarı Kâzım Bey'in tutuklanmasını emretti. Durumu haber alan Mustafa Kemal Paşa, İhsan Bey ile Kılıç Ali'yi istasyondaki ikametgâhına çağırdı ve büyük bir hiddetle, *"Fırka Kumandanını ve Müsteşar Kâzım Bey'i hodbehod tevkif ve muhakeme altına almak selahiyetini nereden aldınız?"* diye sordu. İki hâkim dimdik durarak cevap verdiler: *"Kendi hususi evinin işini ordunun hizmetinden ileri tutanlara karşı, Büyük Millet Meclisi'nin mahkememize verdiği kanuni ve yüksek selahiyete istinat etmekteyiz!"*. Mustafa Kemal Paşa derhal İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nu getirtti; maddeleri birlikte okuduklarında mahkemenin kanunen tamamen haklı olduğunu gördü. Büyük önderin asabi hali bir anda silindi; yumuşak bir sesle, *"Ben şikâyet ettiğiniz bu halin önleneceğini vaat ediyorum. Ordu ile Meclis arasında bir hadise çıkmaması için bu tezkerenizi geri alarak bu seferlik kararınızda ısrar etmemeniz mümkün müdür?"* diye rica etti ve kanunu tavizsiz savunan iki arkadaşına imzalı birer fotoğrafını hediye ederek memnuniyetini gösterdi.

6. Kütahya–Eskişehir Çekilişi, Kırık Kaburga ve Sakarya Destanı (Temmuz–Eylül 1921)

1921 Temmuzunda üstün donanımlı Yunan ordusu genel taarruza geçtiğinde, Türk ordusu Kütahya–Eskişehir muharebelerinde ağır kayıplar verdi. Cepheden gelen kötü haberler Ankara'da bomba etkisi yaratırken Mustafa Kemal Paşa derhal Eskişehir'in güneybatısındaki Karacahisar'da bulunan Garp Cephesi Karargâhı'na koştu. Cephe Komutanı İsmet Paşa'yı sarsılmış ve üzgün bir halde bulacağını düşünerek içeri girer girmez elini sıktı ve *"Tebrik ederim, tebrik ederim, şimdiden muvaffaksın!"* dedi. İsmet Paşa, *"Ben ne zaman müşkül vaziyette kalsam elimden tutar beni kurtarırsın; fakat bu seferki vaziyet çok ağırdır..."* deyince Mustafa Kemal Paşa tarihi teşhisini koydu: *"İsmet, yaptığın muharebe Eskişehir muharebesi değil, İstiklal muharebesidir; muhakkak muvaffak olacaksın! Şimdi dağılan orduyu Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşmanla aramıza yüz kilometrelik mesafe koyarak Sakarya'nın doğusuna kadar çekeceksin!"*. Toprak kaybetmenin Meclis'te koparacağı fırtınayı biliyordu; fakat orduyu imhadan kurtarmanın tek yolu buydu.

Ankara'da muhalifler *"Ordu nereye gidiyor, millet nereye sürükleniyor?"* diye bağrışırken, 5 Ağustos 1921'de Meclis'in bütün yetkilerini üç ay süreyle üstlenerek **Başkomutan** oldu ve Tekâlif-i Milliye emirleriyle milletin varını yoğunu Sakarya cephesine seferber etti. 12 Ağustos'ta Fevzi Paşa ile Polatlı güneyindeki Yıldıztepe–İnlerkatrancı hattında araziyi tetkik ederken, bindiği atın ürküp sürçmesiyle yere düştü ve kaburga kemiklerinden biri kırıldı. Can acısıyla ayağa kalkarken eliyle Eskişehir yönünü gösterip Yunan Kralı Konstantin'e hitaben *"Ya sen, ya ben!"* dedi. Ankara'da göğsü sıkıca sarılırken kendisine uzun süre yatak istirahati tavsiye eden hekimlere, *"Hayır, benim hayatımın değil, memleketin kurtarılması lazım!"* diyerek kırık kaburgasının her nefeste verdiği ıstıraba rağmen Alagöz Karargâhı'na döndü.

23 Ağustos 1921'de başlayan ve 22 gün 22 gece aralıksız süren Sakarya Meydan Muharebesi'nde savunma hatlarımız yer yer kırıldığında, dünya

askerlik tarihine yeni bir doktrin armağan etti: ***"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz!"***. Savaşın son gecelerinden birinde karargâha getirilen ve düşmanın yeni takviye kuvvetleriyle taarruza hazırlandığını bildiren ümitsiz bir raporu yatağında iki kez üst üste okuttuktan sonra, düşmanın takviye almadığını, bilakis kanat değiştirerek geri çekilme hazırlığı yaptığını anladı; hemen İsmet Paşa'yı uyandırtıp karşı taarruz emrini verdi ve 13 Eylül'de Sakarya'nın doğusunda tek bir düşman askeri bırakmadı.

(Temmuz–Eylül 1921: Bozgunu Durduran Sözler ve Sakarya'da Keçi Çıngıraklı Karargâh)

Eskişehir İstasyonu'nda Başı Eğik Milisleri Doğrultan Konuşma: Yunan tümenlerinin üstün ateş gücü karşısında Kuva-yı Milliye birliklerinin bozguna uğrayıp Eskişehir'e doğru panik halinde çekildiği günlerde, askerlerin maneviyatı tamamen çökmüştü. Ankara'dan derhal Eskişehir'e yetişen Mustafa Kemal Paşa, yolda rastladığı dağınık birlikleri durdurup istasyon civarında topladı. Utançlarından başlarını öne eğmiş duran milis taburu komutanlarına ve erlerine gür sesiyle şöyle hitap etti: *"Sizler kahramansınız, aslanlar gibi dövüştünüz! Çok üstün düşman kuvvetleri karşısında elbette çekilecektiniz. Yeni kuvvetler vereceğim; toplu olacağız ve düşmanı yeneceğiz, buna benim imanım vardır!"*. Ardından erlere birkaç askeri talim yaptırıp takdir dolu sözler söyleyince, birkaç dakika önceki o karamsar ve bitkin yığın bir anda yeniden çelikten bir orduya dönüştü.

Sakarya'da Kırık Kaburga, Keçi Çıngırağı ve "Suriye Ricati" Tecrübesi: Kütahya-Eskişehir muharebelerinin ardından orduyu Sakarya'nın doğusuna çekme kararı veren Mustafa Kemal Paşa, yıllar sonra bu cesur stratejik kararı nasıl aldığını şöyle açıklayacaktı: *"Eğer ben askeri hayatımda Suriye ricat (geri çekilme) hareketinin bir kısmını idare etmemiş olsaydım, belki de Sakarya'daki bu geri çekilme hareketini yapmaya bu kadar katiyetle cesaret edemezdim"*. 12 Ağustos 1921'de cepheyi teftiş ederken yanındakilerden birinin sigarasını yakmak için çaktığı kibritten atının ürkmesiyle yere düşüp kaburga kemikleri kırıldığında, kırılan kemiğin ucu ciğerini zedelediği için her nefeste büyük ıstırap çekiyordu. Alagöz Karargâhı'nda sedir üzerinde yarı oturur vaziyette 22 gün 22 gece savaşı yönetirken, yıkanamadığı için Çankırılı emir çavuşu Bekir Çavuş her sabah vücudunu sabunlu su ve süngerle siliyordu. Paşa'nın odasında zil bulunmadığından, Bekir Çavuş bir keçinin boynundan çıkardığı çıngırağın ucuna uzun bir ip bağlayıp sofaya uzatmıştı; önünde Sakarya haritasıyla sabahlayan Başkomutan ipi her çektiğinde Bekir Çavuş çıngırak sesiyle içeri koşuyor, cephe emirleri o kerpiç odadan cepheye ulaştırılıyordu.

7. Temmuz–Eylül 1922: Mehmet Akif'in Gözyaşları, Şuhut'ta "Döğer"kehaneti ve Çiğnenmeyen Yunan Bayrağı)

Büyük Taarruz Öncesi Cephede Mehmet Akif'in Gözyaşları ve Gazi'nin Hükmü: Büyük Taarruz'dan sadece üç hafta önce, 29 Temmuz 1922'de TBMM kararıyla Ali Fuat (Cebesoy) Paşa başkanlığında İstiklal Marşı şairi Burdur

Mebusu Mehmet Akif (Ersoy), Karesi Mebusu Abdülgafur Hoca ve Kayseri Mebusu Atıf Bey'den oluşan bir Meclis heyeti, hem ordunun Kurban Bayramı'nı kutlamak hem de Gazi Paşa'nın özel talimatıyla ordunun taarruz gücünü yerinde görmek üzere Batı Cephesi'ne gitti. Birlikleri teftiş ederlerken Mehmetçiklerin çelik gibi duruşu ve taarruz heyecanı karşısında kendinden geçen Mehmet Akif Bey, gözlerinden yaşlar süzülerek kendi yazdığı İstiklal Marşı'nın *"Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner aşarım / Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım!"* dizelerini mırıldanmaya başladı. Ankara'ya döndüklerinde Ali Fuat Paşa cephedeki bu muazzam tabloyu ve Mehmet Akif'in gözyaşlarını anlattığında, dinlerken mavi gözlerinde yaşlar tanelenen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanaklarından yaşlar boşandı ve derin bir huşu içinde, *"Fuat Paşa, muzaffer olacağız!"* dedi.

25 Ağustos Gecesi Şuhut'ta "Döğer" Kehaneti ve Zafertepe'de "Gel de Ordularını Kurtar!": 25 Ağustos 1922 akşamı Afyon'un güneyindeki Şuhut kasabasında bir köy evinin üst katında petrol lambasının sönük ışığı altında son hazırlıkları yapan Başkomutan'a, yaveri Muzaffer (Kılıç) Bey eldeki topçu cephanesinin ancak üç dört saatlik sürekli ateşe yeteceğini arz etti. Harita üzerinde düşmanın ihtiyat kuvvetlerinin bulunduğu **Döğer** mevkii ile **Dumlupınar** arasındaki mesafeyi ölçtüren Mustafa Kemal Paşa, elindeki kalemle haritadaki Döğer noktasının üzerine birkaç kez vurdu: *"Döğer, döğer; fakat döğemiyeceklerdir! Buradaki kuvvetleri hareketsiz kalmaya mahkûmdur!"* dedi ve gece yarısı Kocatepe'nin kayalık zirvesine çıkıp karanlığı delen gözleriyle *"Allah Türk Milletini ve Ordusunu koruyacaktır"* diye fısıldadı. Ertesi sabah (26 Ağustos) topçularımız düşman tahkimatını havaya uçururken cephanenin su gibi erimesinden endişelenen komutanlara, *"Tek mermi kalıncaya kadar ateşe devam edilecektir! Cephane ikmalimizi düşmandan yapacağız!"* emrini verdi. 30 Ağustos günü Zafertepe'de 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın *"Paşam ateş hattına iniyorsunuz, burada kalınız!"* uyarısını dinlemeyip en ön hatta geçti. Güneş batarken Türk süngülerinin kızıl ışıklar altında bir ateş çığı gibi Yunan mevzilerine indiğini gördüğü an elindeki sigarayı yere attı; siper içinde kahraman Mehmetçiklerinin karşısında saygı duruşuna geçip gözleri nemlenerek eliyle muharebe meydanını gösterdi ve İzmir'de vapurda oturan Yunan Başkomutanı'na seslendi: *"Hacı Anesti, mağrur kumandan! Neredesin, gel de ordularını kurtar!"*. Ertesi sabah (31 Ağustos) binlerce düşman cesedi ve terk edilmiş toplarla dolu muharebe meydanını gezerken, *"Bu manzara insanlığı utandırabilir; fakat meşru müdafaamız için buna mecbur olduk. Türkler, başka milletlerin vatanında böyle bir harekete teşebbüs etmezler"* dedi ve biraz ileride topların arasında çamurlar içinde yerde yatan bir Yunan bayrağını görünce eliyle işaret ederek derhal emir verdi: *"Bir milletin istiklal alametidir; düşmanın da olsa ona hürmet etmek lazımdır. Bayrağı yerden kaldırıp topun üzerine koyunuz!"*.

2 Aralık 1922'de Kendisini Vatandaşlıktan Çıkarmak İsteyen Önergeye Kürsüdeki Kükreyişi: Büyük Zafer kazanılıp Saltanat kaldırıldıktan sadece bir ay sonra, 2 Aralık 1922 günü TBMM'deki muhalif İkinci Grup milletvekillerinden üçü (Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Mersin Mebusu Selahattin ve Canik Mebusu Emin Beyler), doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yı siyaset dışı bırakmak amacıyla Seçim Kanunu'na *"Mebus seçilebilmek için*

Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak veya seçim bölgesinde beş yıl ikamet etmiş bulunmak şarttır" şeklinde bir değişiklik önergesi verdiler. Selanik doğumlu olan ve ömrü cephelerde geçtiği için hiçbir ilde beş yıl üst üste oturmamış bulunan Başkomutan kürsüye fırladı ve tarihe geçen şu konuşmayı yaptı: *"Bu önerge doğrudan doğruya şahsımı hedef almaktadır! Doğum yerim bugünkü sınırlar dışında kalmıştır; herhangi bir seçim bölgesinde beş yıl oturmadım. Eğer beş yıl oturmak şartsa, ben Arıburnu ve Anafartalar'da vatanı savunduğum için, Diyarbakır ve Bitlis'te Ruslarla çarpıştığım için, Suriye ve Sakarya'da düşmanla boğuştuğum için hiçbir yerde beş yıl oturamadım! Beni vatandaşlıktan ıskat etmeye bu efendilerin gücü yetmez; çünkü bana vatandaşlık hakkını bu millet vermiştir!"* Meclis salonu alkıştan yıkıldı ve önerge sahiplerinin yüzleri kızararak teklif reddedildi.

8. Casus Mustafa Sagir ve Ali İhsan Paşa Dosyası (1921–1922)

Cephede Yunan ordusuyla çarpışılırken, perde arkasında İngiliz İstihbaratı'nın en tehlikeli suikast ve casusluk ağlarıyla da mücadele ediliyordu. İngilizlerin on yaşından itibaren Londra, Edinburgh ve Oxford'da özel olarak yetiştirdiği, Mısır, Almanya, İsviçre ve Afganistan'da casusluk yaptıktan sonra "Hint Hilafet Komitesi temsilcisi" maskesiyle Anadolu'ya gönderdiği Hintli casus **Mustafa Sagir**, İstanbul'daki bazı safdil vatanseverlerden aldığı "şayan-ı itimattır" referansıyla İnebolu üzerinden Ankara'ya gelmişti.

Hint Müslümanlarının selamını ve bir buçuk milyon altın yardım vaadini getirdiği söylenen Mustafa Sagir'i karşılamak üzere Gazi Paşa, Çankırıkapı dışına bizzat Kılıç Ali'yi göndermiş ve onu Meclis binasında kabul etmişti. Ancak görüşme yarım saat bile sürmedi; Mustafa Sagir odadan çıktıktan hemen sonra içeri giren Kılıç Ali, Paşa'ya bu Hintli temsilciyi nasıl bulduğunu sorduğunda Mustafa Kemal Paşa keskin sezgisiyle tek bir cümle söyledi: ***"Dikkatli olmalı! Mükemmel bir casustur!"***.

Gerçekten de Dahiliye Vekili Adnan (Adıvar) Bey'in takibi sonucunda Mustafa Sagir'in İstanbul'daki İngiliz İstihbarat Şefi Albay Nelson'a gönderdiği gizli kimyevi mürekkeple yazılmış mektupları amonyakla okundu. Kılıç Ali'nin üyesi olduğu 1 Numaralı Ankara İstiklal Mahkemesi'nde sorgulanan Mustafa Sagir, asıl görevinin Mustafa Kemal Paşa'nın günlük alışkanlıklarını tespit ederek ona suikast düzenletmek olduğunu itiraf etti. Hatta ifadesinde, *"Gazi'nin aşçısı ve vekilharçının bahşiş alır takımından olmadıklarını, ona sadakatle bağlı oldukları için yemeklerine zehir koydurarak öldürtmenin imkânsızlığını anladım; ata veya otomobile binerken de yaverleri ve sadık arkadaşları etrafı tarassut ettikleri için kolay kolay silah atılıp öldürülemez"* diyerek Paşa'yı adım adım nasıl izlediğini anlattı. Suçu sabit görülen İngiliz casusu idama mahkûm edildi. Benzer şekilde Ankara Mali köyü civarında yakalanan bir başka Hintli İngiliz casusunun idamından bir gece önce, Erkânıharbiye Reisi İsmet Bey (İnönü), Halide Edip Hanım'ın telkiniyle İngilizlerle siyasi kriz çıkmasından çekinerek gece yarısı infazın durdurulması için Gazi'yi uykusundan uyandırmış; sırtında pijamasıyla polis telefonunda İsmet Paşa'ya gereken cevabı veren Mustafa Kemal Paşa, hemen yanına gelen

Kılıç Ali'ye dönüp *"İsmet telefon ediyor, bir Hintli asıyormuşsunuz, İngilizlerle aramızda hadise çıkarır diyor; ben cevabımı verdim, siz vazifenizi bilirsiniz!"* diyerek İstiklal Mahkemesi'nin bağımsız kararını infaz ettirmişti.

İstiklal Mahkemesi, hükümet ve ordu komutanlarının baskılarına karşı adaleti korumakta da aynı titizliği gösteriyordu. Malta sürgününden dönüp 1. Ordu Komutanlığı'na atanan Ali İhsan (Sabis) Paşa, kendisinden kıdemsiz gördüğü Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emirlerini her fırsatta eleştirip ordu disiplinini sarstığı gerekçesiyle görevden alınmış ve İsmet Paşa tarafından kalın bir dosyayla cezalandırılması için 1 Numaralı Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmişti. Akşehir'e giden mahkeme heyetiyle bizzat görüşen İsmet Paşa, *"Didine didine mükemmel bir ordu yaptık, şimdi o bizi yere vurmak istiyor; ordunun emir ve inzibatı tehlikededir, kendisinin tecziyesini talep ediyorum"* diyerek ağırlığını koydu. Ancak İhsan Bey ve Kılıç Ali'den oluşan mahkeme heyeti, önce Aziziye'de Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa ve diğer komutanları dinledi, ardından kalın dosyayı kılı kırk yararcasına inceledi. Dosyada Ali İhsan Paşa'yı vatan ihaneti veya isyanla suçlayacak hiçbir hukuki delil bulunmadığını gören mahkeme, Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın talebine rağmen *"Davanın İstiklal Mahkemesi'ne aidiyeti olamayacağı"* kararıyla dosyayı iade edip Ankara'ya döndü.

9. Futbol Maçı Perdesi, Kocatepe Şafağı ve Esir Trikupis (Temmuz–Eylül 1922)

Sakarya'dan sonra ordunun taarruz hazırlığı yaklaşık bir yıl sürdü. Meclis'teki muhalifler *"Ordu nerede? Çürüdü mü, uyuştu kaldı mı?"* diye bağrışırken, Gazi Mustafa Kemal Paşa sessizce Türk yumruğunu Afyon'un güneyine yığıyordu. 28 Temmuz 1922'de düşman istihbaratını uyandırmamak için Akşehir'de düzenlenen bir **futbol maçını** bahane ederek bütün ordu ve kolordu komutanlarını Akşehir'e topladı ve gece yarısı Büyük Taarruz planını masaya koydu. Bazı komutanların *"Milletin varı yoğu bu ordudur; ya muvaffak olamazsak millet bizi asar"* endişelerine karşı, *"Türk milletinin varı yoğu bundan ibaretse, kati neticeyi bununla almak için ne lazımsa onu yapacağız!"* diyerek son emrini verdi.

12 Ağustos'ta Akşehir'e giderken Biçer İstasyonu'nda trenden inip otomobile bindiklerinde derin bir nefes alan Gazi'ye Başyaveri Salih Bozok *"Rahatsız mısınız Paşam, bir şey mi düşünüyorsunuz?"* diye sormuş; Gazi ise on yıl önce Derne çölünden Bozok'a yazdığı mektuptaki o cümleyi hatırlatırcasına, *"Düşündüğümü tatbik edecek zamana malik olursam, cihanın gözlerini kamaştıracak bir manzara-i askeriye husule gelecektir!"* demişti.

20 Ağustos 1922 gecesi Ankara'da gazetelere *"Gazi Paşa yarın Çankaya'da siyasi ricale çay ziyafeti verecektir"* haberi yazdırılırken, gece yarısından sonra Recep (Peker) Bey'in Keçiören'deki evinde buluştuğu yakın arkadaşları Kılıç Ali, Topçu İhsan ve Recep Beylerin omuzlarına ellerini koyup fısıldadı: *"Ben doğruca cepheye gidiyorum, düşmana taarruz edeceğim!"*. İhsan Bey'in *"Paşam, ya muvaffak olamazsan?"* sorusuna ise gözleri çakmak çakmak

olarak şu karşılığı verdi: *"Ne?.. Bir hafta zarfında onları mahvedip denize dökeceğim! Taarruz haberini duyunca biliniz ki on beş gün sonra İzmir'deyiz!"*.

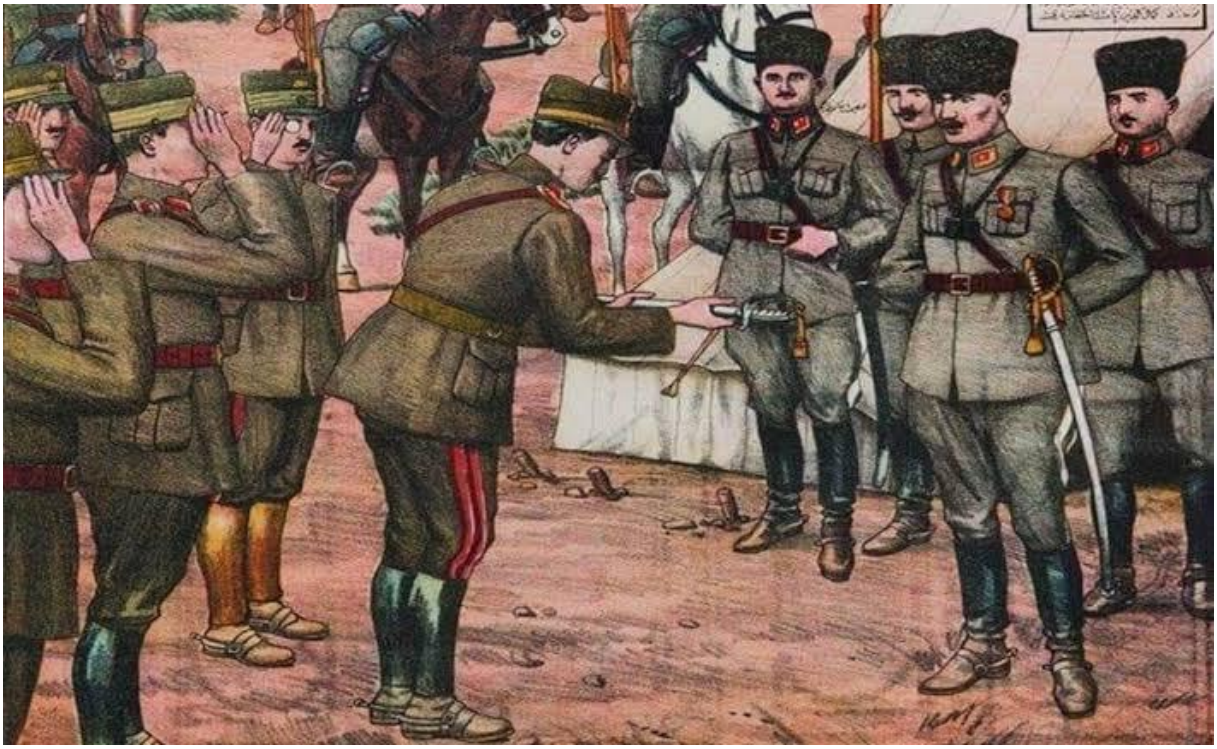


Kocatepe Şafağında Başkomutan - 26 Ağustos 1922 sabahı şafak sökerken

Olay: Büyük Taarruz sabahı Kocatepe'nin kayalık zirvesinde savaşı bizzat yöneten Başkomutan Mustafa Kemal Paşa. O gün cephanenin azlığına endişelenen komutanlara *"Cephane ikmalimizi düşmandan yapacağız!"* emrini vermişti.

Kocatepe'nin kayalık zirvesinde topçu ateşiyle başlayan Büyük Taarruz, Yunanlıların "aşılamaz" denilen tahkimatlarını iki günde paramparça etti. 28 Ağustos gecesi Afyon Belediyesi'nde yorgunluktan uyuyan Başyaver Salih Bozok, yan odadan gelen yüksek kahkaha sesleriyle uyandı; kapıyı araladığında Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın harita başında sevinçle güldüklerini gördü. Gazi, içeri giren yaverine haritayı göstererek *"Çevrilmiş olan düşman dört tarafa da cephe almak mecburiyetinde kalmıştır; Tırıl İbrahim'in bize idadide öğrettiği gibi buna 'kale nizamı' derler!"* dedi.

30 Ağustos günü bizzat ateş hattında, 11. Tümen avcılarının 300 metre gerisinde sırt üzerinden Başkumandan Meydan Muharebesi'ni yöneten Gazi, beş Yunan tümenini Kızıltaş Deresi ve Dumlupınar'da imha etti. O gece yıkık Dumlupınar köyünde temiz bir yer bulunamadığı için yaverleri Salih Bozok ve Muzaffer Kılıç'ın kendi pelerin ve ceketlerinden yaptıkları yatakta uyudu. 1 Eylül'de **"Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"** emrini verdiğinde, esir düşen Yunan tümen komutanlarından biri kendileriyle konuşan sade üniformalı generalin Başkomutan Mustafa Kemal olduğunu öğrenince başını iki elinin arasına alıp, *"Şimdi anladım biz niçin mağlup olduk! Sizin Başkumandanınız ateş hattında, bizim Başkumandan Hacıanesti ise İzmir'de vapurda oturuyordu!"* diye inledi.



Yunan Başkomutanı Trikupis'in Esir Alınması - Eylül 1922. Kaynak: Malumatfuruş

Olay: 2 Eylül 1922'de esir düşen Yunan Başkomutanı Trikupis'in Uşak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna getirilmesi. Gazi, *"En büyük kumandanların bile esir oldukları tarihlerde yazılıdır"* diyerek ezilmiş düşman komutanını teselli etmiştir.

2 Eylül'de esir edilen Yunan Başkomutanı General **Trikupis** ve Kolordu Komutanı Diyenis, ertesi gün Uşak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna getirildiler. Cepheyle irtibatı koptuğu için Yunan hükümetince Hacıanesti'nin yerine başkomutanlığa atandığını dahi bilmeyen Trikupis, başkomutan olduğunu esir düştüğü Türk karargâhında Mustafa Kemal Paşa'dan öğrendi. Gazi, bitkin haldeki Yunan komutanlarını ayakta karşıladı, yer gösterip sigara ve kahve ikram etti; harita üzerinde askeri bir sohbet yaptıktan sonra *"Yaverlerim dahi beni yalnız bırakıp kaçtılar, ben intihar etmeliydim"* diyerek sarsılan Trikupis'i şu asil sözlerle teselli etti: *"Vicdanınıza karşı vazifenizi yaptığınıza kani iseniz müsterih olabilirsiniz. En büyük kumandanların bile esir oldukları tarihlerde yazılıdır; mesela size Napolyon'u gösterebilirim. Siz bizim misafirimizsiniz, bir arzunuz olursa bildiriniz"*. Trikupis'in İstanbul'daki eşine hayatta olduğu haberinin ulaştırılması ricasını da derhal Hilal-i Ahmer (Kızılay) vasıtasıyla yerine getirtti.

10. Nif'teki Köylü, Çiğnenmeyen Bayrak ve Kovulan İngiliz Konsolosu (9–10 Eylül 1922)



Türk Ordusunun İzmir'e Girişi - 9 Eylül 1922.

Olay: Dumlupınar'da kazanılan büyük zaferin ardından "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" emriyle şahlanan Türk süvarilerinin İzmir'e girişi ve Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılışı.

Türk süvarileri 9 Eylül 1922'de İzmir'e girerken, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da ordusunun hemen arkasından açık otomobiliyle İzmir'e doğru ilerliyordu. Nif (Kemalpaşa) kasabası yakınlarında bir nakliye kolu yolu tıkadığı için Paşa'nın otomobili yol kenarında bekleyen köylülerin önünde durdu. Gazi sigarasını yakmak üzere yüzündeki toz gözlüğünü alnına kaldırdığı sırada, elinde su testisi tutan köylülerin arasından orta yaşlı bir adam gözlerini Paşa'dan ayırmadan ağır ağır otomobile yaklaştı. Elini koynuna sokup özenle sakladığı bir kartpostal çıkardı; bir elindeki resme, bir de Paşa'nın yüzüne baktı. Birkaç kez bu karşılaştırmayı yaptıktan sonra titreyen sesiyle bütün köylülere haykırdı: *"Arkadaşlar, Mustafa Kemal Paşa'dır!"* ve parmağıyla önce kartı, sonra Paşa'yı işaret ederek ağlamaklı bir sesle, *"Bu, sensin!"* dedi. Köylüler bir anda otomobilin etrafına üşüştü; kimi ayağının tozunu yüzüne gözüne sürüyor, kimi pelerininin yakasını öpüp hıçkırıklarla ağlıyordu.

10 Eylül günü İzmir'e giren Mustafa Kemal Paşa için Karşıyaka'da, işgal sırasında Yunan Kralı Konstantin'in kaldığı köşk hazırlanmıştı. Karşıyakalılar, Konstantin'in köşke girerken yere serilen Türk bayrağını çiğneyerek geçmesine misilleme olarak mermer merdivenlere büyük bir Yunan bayrağı sermişlerdi. Otomobilinden inen Gazi, basamaklardaki bayrağı görünce durdu, kaşlarını çatarak sebebini sordu. *"Kral Konstantin buradan Türk bayrağına basarak geçmişti Paşam"* dediklerinde, muzaffer Başkomutan bayrağın üzerine basmadı: ***"O, geçmişse hata etmiş! Bir milletin istiklal alameti olan bayrak çiğnenmez; ben onun hatasını tekrar edemem. Kaldırınız yerden!"*** emrini verdi ve bayrak yerden kaldırıldıktan sonra köşke girdi.

Aynı gün İzmir Hükümet Konağı'na geldiğinde, limanda demirli İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin gölgesine sığınan İngiliz Başkonsolosu Lamb, Vali Abdülhalik (Renda) Bey'in odasında küstahça bir tavırla tebaası için teminat istiyor, Ankara Hükümeti'ni tanımaz bir dille konuşuyordu. İçeri giren Mustafa Kemal Paşa ile İngiliz konsolosu arasında şu sert konuşma geçti:

— *"Vali Bey'den ne istiyorsunuz?"*

— *"Tebaamız hakkında teminat almak istiyorum."*

— *"Yunanlılar buradayken daha mı emindiniz?"*

— *"Evet!"*

— ***"Öyleyse Yunanistan'a gidiniz!"*** Konsolos sapsarı kesilerek *"İngiltere'ye de mi savaş ilan ediyorsunuz?"* diye diklenince, Mustafa Kemal Paşa elini masaya vurup kapıyı gösterdi: *"İngiltere ile aramızda barış yapılmış mıdır ki savaş ilan edip etmediğimizi soruyorsunuz?! Hem siz böyle şeyleri konuşmaya yetkili misiniz? Ben Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Türk Orduları Başkumandanıyım; her şeyi görüşmeye selahiyetim vardır. Sizin de böyle bir selahiyetiniz varsa görüşebiliriz; yoksa, buyurunuz dışarı!"*. Kovulan konsolosun paniğiyle limandaki İngiliz donanmasında bir anda alarm verildi, filikalar kıyıya yanaştı; fakat Türk Başkomutanı'nın blöfe pabuç bırakmayacağını anlayan İngiliz Amirali, ertesi gün subaylarını göndererek Paşa'ya saygılarını sundu ve yirmi dört saatlik ültimatomun ardından İngiliz donanması İzmir Körfezi'ni terk etti.

11. Çanakkale'de Çatışmasız Yürüyüş, Mudanya ve Saltanatın Sonu (Ekim–Kasım 1922)

Anadolu Yunan ordusundan temizlenmişti; fakat Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazlar hâlâ işgal altındaydı. Mustafa Kemal Paşa ile Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa İzmir'de baş başa vererek tarihin en ince askeri-siyasi planlarından birini kurdular: İtilaf devletlerini mütareke masasına oturtmak ve tek kurşun atmadan Doğu Trakya'yı kurtarmak için Türk orduları Çanakkale ve İzmit üzerinden Boğazlara yürüyecek, ancak İngiliz birlikleriyle silahlı çatışmaya girmeyecekti.

Verilen kesin emir üzerine Türk süvari ve piyade tümenleri tüfeklerini omuzlarına asıp kollarını sallayarak Çanakkale'deki İngiliz tel örgülerinin 20–30 metre yakınına kadar girdiler. İlk ateş açmama emri alan İngiliz askerleri şaşkınlık içinde tel örgülerin arkasından bakarken, Türk Mehmetçikleri kendi siperlerine girer gibi İngiliz mevzilerinin arasına yerleşti. Londra'da Başbakan Lloyd George yeniden savaş çıkarmak için çırpındıysa da ne Fransa ve İtalya ne de İngiliz dominyonları Türklerle yeni bir savaşı göze alabildi.

3 Ekim 1922'de açılan **Mudanya Konferansı**'nda Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, karşısına dizilen İngiliz Generali Harrington, Fransız Generali Charpy ve İtalyan Generali Mombelli'yi ev sahibi sıfatıyla karşılayıp konferans

başkanlığını bizzat üstlendi. Müzakerelerin tıkandığı 6 Ekim günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan gelen *"Trakya'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne iadesini kabul etmedikleri takdirde 6/7 Ekimde hemen İstanbul üzerine harekete geçiniz!"* telgrafı üzerine İsmet Paşa masada yumruğunu vurdu ve 11 Ekim 1922 sabahı imzalanan Mudanya Mütarekesi ile tek damla kan dökülmeden Edirne ve bütün Doğu Trakya kurtarıldı. Fransız temsilcileri aralarında, *"İsmet Paşa bize mağlup generaller gibi muamele ediyor"* diye dert yanıyorlardı.

Sıra Lozan Barış Konferansı'na geldiğinde İtilaf devletleri Türkiye'yi ikiye bölmek amacıyla Ankara Hükümeti'nin yanında İstanbul'daki Sadrazam Tevfik Paşa Hükümeti'ni de konferansa davet ettiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 30 Ekim–1 Kasım 1922'de saltanatla hilafeti birbirinden ayırarak Osmanlı Saltanatı'na son veren kanun teklifini Meclis'e getirdi. Şer'iye, Adliye ve Kanun-ı Esasi komisyonlarındaki hoca milletvekilleri saatlerce fıkıh ve hilafet teorileri tartışarak işi yokuşa sürünce, köşeden müzakereleri izleyen Gazi Mustafa Kemal Paşa bir sıranın üzerine çıkıp tarihin akışını değiştiren o gür sesiyle salonu çınlattı:

"Efendiler! Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye müzakereyle, münakaşayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır! Osmanoğulları zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal olacaktır! Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir!".

Hocalar ve muhalifler dona kaldılar; Ankara Mebusu Hoca Mustafa Efendi hemen söz alıp *"Af buyurun Paşam, biz meseleyi başka noktadan mütalaa ediyorduk; tenvir buyurdunuz (aydınlattınız), bitti!"* dedi ve 1 Kasım 1922'de saltanat oybirliğiyle kaldırıldı. On altı gün sonra, 17 Kasım 1922 sabahı son padişah Vahdettin'in Yıldız Sarayı'nın arka kapısından çıkıp İngiliz Başkomutanı General Harrington'un himayesinde *Malaya* zırhlısıyla kaçmasıyla altı asırlık saltanat sayfası tarihe gömüldü.

İKİNCİ BÖLÜMÜN DETAYLI AKADEMİK VE KONU BAZLI KAYNAKÇASI

- **Atay, Falih Rıfkı**, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul:
  - *Mütareke İstanbul'unda Kont Sforza ile görüşmesi, Ordu Müfettişliği yetki belgesinin hazırlanışı, 14 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağında harita başındaki yemek, Babıâli'de İzmir'in işgali haberi ve Yıldız Sarayı'nda Vahdettin ile son görüşme:* s. 160–175.
  - *16 Mayıs 1919'da Rauf Bey'in vapurun batırılacağı uyarısı, Bandırma Vapuru ile Samsun'a çıkış, Havza, Amasya Genelgesi, Çardak Boğazı yolculuğu ve Erzurum Ilıca'da Çukurova'dan dönen ihtiyar köylüyle karşılaşma:* s. 175–182.
  - *8–9 Temmuz 1919 gecesi askerlikten istifası, Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey'in dosyaları bırakıp ayrılması ve Kâzım Karabekir Paşa'nın "Siz bundan sonra da kumandanımızsınız" diyerek selam durması:* s. 182–184.
- **Atay, Falih Rıfkı**, *Babanız Atatürk*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980 (İlk baskı: Şubat 1955):
  - *Bandırma Vapuru'nda İsmail Hakkı Kaptan'a kıyı rotası emri, Amasya yolunda "Dağ başını duman almış" marşı, Erzincan Boğazı'nı yarıp Sivas'a girişi ve Amerikalı General Harbord'a verdiği cevap:* s. 57–64.
  - *Ankara'da Dikmen sırtlarında karşılanışı, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı, Kütahya–Eskişehir çekiliş gecesi tümen komutanlarını telgrafla denetlemesi, 12 Ağustos 1921'de attan düşüp kaburgasının kırılması ve Sakarya Meydan Muharebesi:* s. 65–75.
  - *Meclis'te Başkomutanlık Kanunu tartışması, 28 Temmuz 1922 Akşehir futbol maçı toplantısı, 26 Ağustos Kocatepe şafağı, 30 Ağustos Zafer Odası, Nif'te fotoğrafından tanıyan köylü, Çanakkale'de İngiliz siperlerine yürüyüş ve 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması konuşması:* s. 76–88.
- **Bozok, Salih**, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Yayına Hazırlayan: Can Dündar, Doğan Kitapçılık AŞ, 2. Baskı, Mayıs 2001, İstanbul, ISBN: 975-6719-63-X:
  - *Mustafa Kemal Paşa'nın Ağustos 1919'da Erzurum'dan annesi Zübeyde Hanım'a gönderdiği mektup:* s. 72–74.
  - *Büyük Taarruz öncesi Biçer İstasyonu'ndaki sözü, 20 Ağustos Çankaya çay ziyafeti parolası, 28 Ağustos gecesi Afyon Belediyesi'nde İsmet Paşa ile "Kale Nizamı" kahkahası, 30 Ağustos ateş hattı, Dumlupınar'da pelerinlerden yapılan yatak ve Uşak'ta esir Başkomutan Trikupis ile görüşme:* s. 79–86.
  - *Nif'te fotoğraftan tanıyan köylü, Belkahve'den İzmir'e bakış, Karşıyaka'da hazırlanan köşk ve İzmir Hükümet Konağı'nda İngiliz Başkonsolosu'nu odadan kovması:* s. 80–82, 87–88.
- **Gökçe, Orhan**, *"İstiklal Mahkemeleri ve Şeyh Sait Davası"*, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, Birikimler, s. 277–289:
  - *Hıyanet-i Vataniye Kanunu (29 Nisan 1920), Firariler Hakkında Kanun (11 Eylül 1920), Birinci Dönem İstiklal Mahkemelerinin*

kuruluşu, üyeleri, yargılama istatistikleri ve Meclis'te Hüseyin Avni ile Hakkı Hami Beylerin muhalefet konuşmaları: s. 277–282.

- **İlbay, Süleyman Asaf**, *Çocukluk Arkadaşım Atatürk: Mustafa Kemal'le 45 Yıl*, Hazırlayan: Ferda İlbay, Kaynak Yayınları (No: 762), 2. Basım, Kasım 2014, İstanbul, ISBN: 978-975-343-909-1:
  - *Şişli'deki evde Anadolu'ya geçiş hazırlıkları ve Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey ile görüşme:* s. 62–64.
  - *Ankara İstasyonu'ndaki taş binada Çerkez Ethem'in gönderdiği üç suikastçının gece baskını ve "Bu aslana kıyılmaz!" diyerek vazgeçmeleri:* s. 102–104.
- **İnönü, İsmet**, *Hatıralar, 2. Kitap*, Bilgi Yayınevi (Özel Dizi: 21/2), Birinci Basım, Kasım 1987, Olgaç Basımevi, Ankara:
  - *9 Eylül'de İzmir'e girişten sonra Boğazlar ve Çanakkale üzerine çatışmasız yürüyüş stratejisi, İngiliz tel örgülerine 20 metre yaklaşan Mehmetçikler, General Pellé ve Franklin-Bouillon temasları ve 29 Eylül 1922 tarihli cevabi nota:* s. 15–24.
  - *3–11 Ekim 1922 Mudanya Konferansı müzakereleri, General Harrington ile mücadele, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Ekim tarihli İstanbul üzerine yürüme talimatı ve Mütarekenin imzalanması:* s. 27–39.
- **Kılıç Ali**, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Atatürk Kütüphanesi Serisi: 5, Sel Yayınları (Haldun Sel ve Şeriki, Hisar Matbaası), Cağaloğlu, İstanbul, 20 Nisan 1955:
  - *28 Ekim 1919'da Sivas Heyet-i Temsiliye Karargâhı'nda Mustafa Kemal Paşa ile ilk karşılaşma, kara tahtadaki "kuru fasulye, pilav, hoşaf" listesi, Münir Bey'den ödünç alınan jaketatay ve Bandırma Vapuru'nun pusulasız yolculuğu:* s. 10–13.
  - *23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı, Etlik sırtlarından inen sığır sürüsünün asi kuvvetler sanılması, Çerkez Ethem'in hasta yatağındaki Mustafa Kemal'i vurma girişimi ve Ethem'in tasfiyesi:* s. 31–58.
  - *Eskişehir çekilişinde Salih Bozok'un getirdiği mesaj, Sakarya'da kırık kaburgayla Kılıç Ali'nin kız kardeşinin nikâhında on bin liralık mehir kıydırması, resmi Türkiye Komünist Fırkası ve "Sende kürklü palto, bende yamalı çizme" anısı:* s. 59–66, 74–76.
  - *Meclis'te 2 Aralık 1922 tarihli Seçim Kanunu önergesiyle Gazi'yi mebusluktan düşürme teşebbüsü, 20 Ağustos 1922 gecesi Keçiören'de taarruz sırrını açıklaması, 29–30 Ağustos gecesi Dumlupınar ve esir Yunan tümen komutanının sözleri:* s. 82–90, 98–100.
  - *1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması ve Vahdettin'in Yıldız Sarayı'ndan kaçışı:* s. 111–117.
  - 1919 sonbaharında Sivas'ın dondurucu soğuğunda Mustafa Kemal Paşa'nın, yanında yürüyen Kılıç Ali'nin sırtındaki şık kürklü paltoya karşılık kendi ayağındaki altı delinmiş ve üstü yamanmış eski çizmelerini göstererek *"Kılıç, bakıyorum sende kürklü palto var, bende ise yamalı çizme; bu kış Sivas soğuğunu nasıl geçireceğiz bakalım?"* diye şakalaşması ve paltosunu çıkarmak isteyen Kılıç Ali'nin gönlünü alması: s. 65–66.

- **Kılıç Ali**, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Atatürk Kütüphanesi Serisi: 9, Sel Yayınları (Haldun Sel ve Şeriki, Hisar Matbaası), Cağaloğlu, İstanbul, 20 Haziran 1955:
    - *İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu, Dişikilitli çetesini kaçıran süt kardeşi Yüzbaşı Kemal'in 15 yıl hapse mahkûm edilmesi, unutulan evrak çantası sayesinde idamdan kurtulan Düzceli genç ve Bahçe kazasından haksız yere askere sevk edilen gencin kurtarılışı:* s. 5–18.
    - *Hintli İngiliz casusunun idamı gecesi İsmet Bey'in telefonu ve Gazi'nin tavrı, Fırka Kumandanı Hulusi Bey'in kapısında odun kıran hizmet eri hadisesinde Gazi'nin İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nu okuyarak geri adım atması, İngiliz casusu Mustafa Sagir davası ve Ali İhsan Paşa dosyasının iadesi:* s. 23–25, 77–88, 105–110.
- **Soyak, Hasan Rıza**, *Atatürk'ten Hatıralar*, Editör: Müsemma Sabancıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, Ocak 2010, İstanbul, ISBN: 978-975-08-0882-7:
    - *10 Eylül 1922'de Karşıyaka'daki köşkün basamaklarına serilen Yunan bayrağını çiğnemeyi reddetmesi ("O, geçmişse hata etmiş; ben onun hatasını tekrar edemem"):*.

- Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Hatıraları*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., Baha Matbaası, İstanbul, 1967:

- 24 Aralık 1919'da Kırşehir'de ve 27 Aralık 1919'da Ankara'ya girişte Namık Kemal'in beytini "Bulunur kurtaracak bahtı kara mâderini" şeklinde değiştirmesi: s. 31.
- Babası İsmail Fazıl Paşa'nın Temmuz 1919'da İstanbul'dan Ankara'ya gelerek Milli Mücadele'ye katılması ve Sivas Kongresi'ne gidişi: s. 82–85.
- Ağustos 1922 başında Büyük Taarruz öncesi Ali Fuat Paşa ve Mehmet Akif (Ersoy) Bey'in Batı Cephesi'ni teftişi, Mehmet Akif'in İstiklal Marşı'nı okuyarak ağlaması ve bunu dinleyen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gözyaşları içinde "Fuat Paşa, muzaffer olacağız!" demesi: s. 156–158.

- Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları (Yaşantı Dizisi: 6), 1. Baskı, Kasım 1973, İstanbul:

- Çanakkale'deki emir çavuşu Çankırılı Bekir Çavuş'un annesinin zoruyla yürüyerek Ankara'ya gelip Milli Mücadele'ye katılması, Sakarya Savaşı öncesi kibrit alevinden ürken attan düşen Mustafa Kemal Paşa'nın kırık kaburgasının tedavisi, Alagöz Karargâhı'nda Bekir Çavuş'un Paşa'yı süngerle yıkaması ve keçi çıngırağına ip bağlayarak yaptığı haberleşme düzeni: s. 188–191.

- İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, Mayıs 2009 (1. Baskı: 1959), İstanbul, ISBN: 978-9944-88-140-1:

- 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelirken otomobilin patlayan lastiklerine çuval doldurulması, Dikmen sırtlarında karşılanışı ("Güneş ufuktan doğuyor, yürüyelim arkadaşlar") ve Müftü Rifat (Börekçi) Hoca'nın hizmetleri: s. 25–26.
- 14 Mayıs 1919 akşamı Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağında Cevat (Çobanlı) Paşa ile yapılan yemek ve Kiepert haritası başındaki görüşme: s. 47–54.
- Aralık 1919 sonunda İstanbul'dan Ankara'ya gönderilen "Heyet-i Nasiha" (Nasihat Heyeti) üyelerinin verdikleri namus sözünü bozmamak için kendi istekleriyle Mustafa Kemal Paşa'dan yazılı "tutuklama vesikası" alarak Ankara'da kalmaları: s. 112–114.
- Temmuz 1920'de Eskişehir'de çekilen Kuva-yı Milliye erlerine moral vermesi, Sakarya'daki geri çekilme kararında Suriye ricati tecrübesinin rolü, Zeytinburnu cephane kaçırma olayı ve Ankara İstasyonu'nda Çerkez Ethem'in atlı birliklerini İsmet Bey ile yaya teftiş ederken söylediği "Biz kuvvetliyiz!" sözü: s. 146–157.
- 29–30 Ağustos 1922 gecesi Afyon Belediye binasındaki "Zafer Odası"nda Binbaşı Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'in haritası üzerinde kesin imha muharebesi kararını vermesi: s. 173.

- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları (XVI. Dizi - Sa. 63), 4. Baskı, Ankara, 1997 (1. Baskı: 1966), ISBN: 975-16-0907-0:

- Damat Ferit Paşa'nın doğu vilayetlerinin Ermenistan'a terkini hazırlamaya çalışan gizli şifresi ve Mazhar Müfit Bey'in reddi, Erzurum'a geçişi ve Kâzım Karabekir Paşa ile görüşmesi: s. 9–18.
- 3 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Ilıca'da karşılanışı, Mezararkalı Mevlût Ağa'nın sözleri, Erzurum Kalesi Muhafızlığı'ndaki ilk gizli toplantı, 8-9 Temmuz gecesi sarayla telgraf görüşmesi ve askerlikten istifası ile Vali Münir Bey'in jaketatayını ve Mazhar Müfit Bey'in fesini giymesi: s. 23–41.
- 9 Temmuz 1919'da İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum Kongresi'ni engelleme tehdidi, emir eri Ali'nin kaş göz işareti ve Mustafa Kemal Paşa'nın Rawlinson'u kovması ile Kars yolunda düzenlenen sahte baskınla silahların kurtarılması: s. 43–49.
- 20 Temmuz 1919 günü Erzurum'da Mazhar Müfit Bey'e "Açıkça söyleyeyim: Şekl-i hükümet zamanı gelince Cumhuriyet olacaktır" demesi (Mahmut Esat Bozkurt ile 1934 tarihli mektuplaşma belgeleriyle): s. 72–75.
- 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nin açılışı, Erzurum Vali Vekili Kadı Elhac Hurşit Efendi'nin tutuklama emri oyunu ve Damat Ferit'e çektiği alaycı telgraf: s. 77–95.
- 7–8 Ağustos 1919 sabaha karşı Erzurum'daki karargâh evinde Mazhar Müfit Bey'in hatıra defterine Cumhuriyetin ilanı, padişahlığın

kaldırılması, tesettürün kaldırılması, şapka giyilmesi ve Latin harflerinin kabulünü kapsayan 5 devrim maddesini yazdırması ve 1925'te Şapka İnkılabı dönüşü "Kaçıncı maddedeyiz?" latifesi: s. 130–132.

- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt I, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973: *(Not: Mevcut metninizin 2. Bölüm kaynakçasında sayfa numarası eksik olan Soyak kaydını bu tam bilgilerle güncelleyebilirsiniz)*

- 25 Ağustos 1922 akşamı Şuhut'ta harita üzerinde "Döğer, döğer; fakat döğemiyeceklerdir" öngörüsü, gece yarısı Kocatepe'ye çıkışı, 26 Ağustos sabahı "Cephane ikmalimizi düşmandan yapacağız" emri, 30 Ağustos Zafertepe'de "Hacı Anesti, mağrur kumandan! Neredesin, gel de ordularını kurtar!" haykırışı ve 31 Ağustos sabahı savaş meydanında yerde gördüğü Yunan bayrağını topun üzerine kaldırtması: s. 134–136.
- 10 Eylül 1922'de İzmir Karşıyaka'daki köşkün merdivenlerine serilen Yunan bayrağını çiğnemeyi reddetmesi ("O, geçmişse hata etmiş; bir milletin istiklalinin timsali olan bayrak çiğnenmez, ben onun hatasını tekrar edemem"): s. 136.
- 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması müzakereleri ve Karma Encümen'deki tarihi konuşması ile 2 Aralık 1922'de kendisini vatandaşlık ve mebusluktan ıskat etmeyi amaçlayan Seçim Kanunu önergesine karşı TBMM kürsüsünde yaptığı konuşma: s. 146–148, 158–160.

- Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), *Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap, 9. Baskı, İstanbul, 2008:

- 16 Mayıs 1919 günü Kız Kulesi açıklarında Bandırma Vapuru'nun birinci kamarotu Hacı Tevfik Kaptan'ın 14 yaşındaki oğlu Nurettin'i (Nuri Ulusu) Mustafa Kemal Paşa'nın kamarasına götürmesi, Paşa'nın "Mücadeleden yılmak yok" öğüdü ve Samsun'a kadar süren yolculukta üç gün üç gece hiç uyumaması: s. 17–20.

- **Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları (XVI. Dizi - Sa. 63), 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997 (1. Baskı: 1966), ISBN: 975-16-0907-0:**

- 3 Temmuz 1919'da Erzurum'un Ilıca mevkiinde karşılanışı sırasında Mezararkalı Mevlût Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın elini öperek söylediği *"Millet yolunda kanımız akacaksa senin bayrağın altında aksın!"* sözü: s. 23–25.
- 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas Kongresi'ne hareket edilirken Heyet-i Temsiliye kasasında para kalmaması üzerine Emekli Binbaşı Süleyman Bey'in ömrü boyunca biriktirdiği 900 liralık "kefenlik" parasını getirip bağışlaması: s. 158–162.

- Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde Amerikan mandasını savunan delegelere karşı 19–20 Eylül gecesi yapılan tartışmada *"Manda ve himaye kabul edilemez! Parolamız tektir ve değişmez: Ya İstiklal, Ya Ölüm!"* restini çekmesi: s. 240–248.

- **Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları (XVI. Dizi - Sa. 63a), 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997 (1. Baskı: 1968), ISBN: 975-16-0908-9:**

- Ocak 1920'de Ankara Ziraat Mektebi karargâhında yaşanan şiddetli para sıkıntısı, Mazhar Müfit Bey'in tuttuğu mutfak masraf defterindeki "10 yumurta, 1 okka peynir, 5 ekmek" hesabı ve Mustafa Kemal Paşa'nın akşam yemeklerinden tatlı ve meyveyi kestirmesi: s. 495–502.

- **Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt I, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, Binbirdirek Matbaacılık Sanayii A.Ş., İstanbul, 1973:**

- 2 Aralık 1922 günü TBMM'de İkinci Grup milletvekillerinin (Süleyman Necati, Selahattin ve Emin Beyler) doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yı milletvekilliğinden ve vatandaşlıktan düşürmek amacıyla verdikleri Seçim Kanunu değişiklik önergesine karşı kürsüde yaptığı *"Beni vatandaşlıktan ıskat etmeye bu efendilerin gücü yetmez; çünkü bana vatandaşlık hakkını bu millet vermiştir!"* konuşması: s. 158–160.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOZKIRDAN DOĞAN CUMHURİYET VE BÜYÜK DEVRİMLER (1923–1930)

1. Sivil İskarpinli Paşa: Lozan'da "Ben Protesto Bilmem!" ve Curzon'a Verilen Ders (Kasım 1922–Temmuz 1923)

Mudanya Mütarekesi'nin ardından sıra, yeni Türk devletinin bağımsızlığını bütün dünyaya kabul ettireceği Lozan Barış Konferansı'na gelmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'daki başarısından ötürü konferansa Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın başmurahhas olarak gitmesini kararlaştırdı; Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in feragatiyle Hariciye Vekilliğine seçilen İsmet Paşa, hayatında ilk kez asker çizmelerini çıkarıp sivil iskarpin giyerek diplomasi meydanına adım attı.

Ömrü cephelerde, emir alıp emir vermekle geçen İsmet Paşa, diplomatik protokole o kadar yabancıydı ki Lozan'daki ilk günü öğle yemeğine inerken ne tür bir elbise giymesi gerektiğini bile Paris Temsilcisi Ferit (Tek) Bey'e sormuştu. Fakat birkaç gün içinde kendisini bir başka muharebe meydanında bulduğunu anladı ve heyetini toplayarak, *"Arkadaşlar, bir muharebe meydanından çıkmış, bilmediğim bir diğer muharebe meydanına girmişimdir; burada da gece gündüz vazife başında olacağız"* dedi. Konferansın açıldığı 20 Kasım 1922 günü Mont Benon Gazinosu'nda İsviçre Cumhurbaşkanı'nın ardından kürsüye çıkan İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon konuşunca, protokolde söz hakkı bulunmamasına rağmen eşitlik ilkesi gereği derhal kürsüye yürüdü ve önceden hazırladığı konuşmayı okuyarak Türk milletinin ıstıraplarını ve istiklal kararını dünyaya ilan etti.

Konferansın ilk günlerinde müttefik murahhaslarından İtalyan Montagna, İsmet Paşa'nın yanına gelerek bir meseleden dolayı kendisini "protesto ettiğini" söyledi. Diplomatik cilvelere hiç alışık olmayan İsmet Paşa, ciddiyetle Montagna'ya döndü: *"Mösyö Montagna, bana bak, ben protesto bilmem! Böyle protesto ettin mi, ben bir saat sonra muharebeye tutuşuyoruz deyiveririm!"*. İtalyan diplomat şaşırıp *"Şimdi muharebe lafını nereden çıkardın?"* diye geri adım atınca İsmet Paşa sözünü bağladı: *"Ben bütün ömrümde emir aldım ve emir verdim; bunun dışında protestoydu, cilveydi, böyle şeyleri bilmiyorum!"*.

Müzakerelerin en çetin düğümü asırlık kapitülasyonlar ve Osmanlı borçlarıydı. Bir gece toplantısında Lord Curzon, Amerikan temsilcisi Mr. Child'ın yanında İsmet Paşa'yı köşeye sıkıştırmak istedi: *"Hiçbir dediğimizi kabul etmiyorsunuz, hepsini reddediyorsunuz. Şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır, imar etmeyecek misiniz? Para bugün dünyada bir bende var, bir de bu yanımdakinde! Yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz!"*. İsmet Paşa, koca Britanya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı'na sükûnetle şu cevabı verdi: *"Şimdi meseleleri halledelim; para istemek için gelirsem o zaman gösterirsiniz"*. 4 Şubat 1923'te Beau Rivage Oteli'nde Türkiye'nin bağımsızlığını kısıtlayan muahede taslağını imzalamayı reddederek

konferansın kesilmesini göze aldı. Aylar süren ikinci safhanın sonunda Başvekil Rauf Bey'le yaşanan görüş ayrılıklarında bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa devreye girerek *"Hiç kimsede tereddüt yoktur; ihraz ettiğiniz muvaffakiyeti en sıcak ve samimi hissiyatımla tebrik ederek usulen imzalandığının işarına muntazırım"* telgrafını çekti ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanarak yeni Türk devletinin tapusu bütün dünyaya onaylatıldı.



Lozan Barış Konferansı Türk Heyeti - 1923. Kaynak: İnönü Vakfı

Olay: Mudanya Mütarekesi'ndeki başarısının ardından, sivil iskarpinlerini giyerek Lozan Barış Konferansı'na başmurahhas olarak giden İsmet Paşa'nın, Lord Curzon'a karşı Türk devletinin tam bağımsızlık davasını savunduğu günler.

Kasım 1922–Temmuz 1923: Yugoslav Kralı'nın Gizli Teklifi, "Selanik'e Yürüyelim" Diyenlere İhtar ve Lozan Telgrafı)

Yugoslav Kralı'nın "Batı Trakya ve Selanik" Teklifine Reddiyesi: Büyük Zafer'den hemen sonra, 1922 Kasım ayı sonlarına doğru Yugoslavya Kralı Aleksandr, müttefiklerinden gizli olarak Atatürk'le görüşmek üzere güvendiği bir kurmay albayı "Bosnalı Müslüman tüccar Ahmet Efendi" kimliğiyle ve başında fesle Ankara'ya gönderdi. İzmit'ten itibaren Hasan Rıza Soyak ve Üsteğmen Rasim (Akyaşar) Beylerin refakatinde derme çatma bir otoray ve

yük treniyle harap köylerin arasından geçerek Ankara'ya ulaştırılan gizli elçi, Yunanistan'ın mağlup ve perişan halinden istifade ederek ortak hareket etmeyi, Batı Trakya'dan Mesta Karasu'ya kadar bir parçanın Türkiye'ye ayrılmasını ve Yugoslavya'nın da Selanik'e inmesini teklif etmeye gelmişti. İlk Meclis binasındaki küçük riyaset odasında Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilen albay, görüşmeden çıktığında adeta dili tutulmuş, büyülenmiş bir haldeydi. Gazi onun görünüşte çok cazip olan bu teklifini kesin fakat nazik bir dille reddetmişti. Aynı günlerde Çankaya Köşkü'nün alt katındaki yeşil salonda hatırı sayılır bazı misafirlerin, Atatürk'ün Selanikli oluşundan da yararlanmak isteyerek *"Karşımızda kuvvet namına bir şey kalmamıştır; fırsattan faydalanarak Batı Trakya'ya girelim ve Selanik'e kadar yürüyelim!"* demeleri üzerine Gazi biraz asabi ve yüksek bir sesle ayağa kalktı: ***"Arkadaşlar! Bilirsiniz ki biz işe başlarken davamızı 'Millî Misak' adı altında toplamış ve âleme ilan etmiştik. Daha ilk adımda verdiğimiz sözü tutmamış bir heyet ve millet durumuna düşemeyiz. Asla hatırdan çıkarmamalısınız ki bizim en büyük kuvvetimizi bugün de, yarın da dürüst ve açık bir siyaset ve her işimizde sözlerimize sadakat teşkil edecektir; bir daha böyle bir mevzuu ağza almayalım!".***

Lozan'da Düğümü Çözen Telgraf: "Her Dar Zamanımda Hızır Gibi Yetişirsin!": Lozan Konferansı'nın ikinci safhasında, Yunan tamirat borcuna karşılık Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması ve kuponlar meselesi yüzünden Başmurahhas İsmet Paşa ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey arasındaki görüş ayrılığı kopma noktasına gelmişti. Barış antlaşmasının son taslağı hazırlandığı halde Ankara'da hükümetten üç gün boyunca olumlu veya olumsuz hiçbir yanıt alamayan İsmet Paşa, 18 Temmuz 1923'te doğrudan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya acil bir telgraf çekerek hükümetten teşekkür beklemediğini, yaptıklarının muhasebesini millete ve tarihe bırakacağını bildirdi. Durumun iç yüzünü gören Mustafa Kemal Paşa, aynı gün kendi imzasıyla çektiği telgrafla düğümü kesti: *"18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım; hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve samimi duygularımızla tebrik etmek için usulen imza edildiğinin iş'arına intizar ediyoruz kardeşim"*. Bu telgrafla derin bir nefes alan İsmet Paşa, ertesi gün Gazi'ye tarihe geçen şu cevabı gönderdi: *"Her dar zamanımda hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et... Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbutiyetim bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, Aziz Şefim"*.

2. Zübeyde Hanım'ın Mezarı Başında Evlat Yemini ve Latife Hanım'la İzdivaç (Ocak 1923)



Zübeyde Hanım'ın Kabri - Karşıyaka

Olay: Gazi Mustafa Kemal'in "Oraya yakın bir kayalıktan koparılacak bir kaya parçası olduğu gibi mezarın üstüne konur" emriyle, her türlü saltanat ve gösterişten uzak, sade bir kayayla simgelenen Zübeyde Hanım'ın ebedi istirahatgâhı.

Lozan'da diplomatik savaş sürerken, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hasta annesi Zübeyde Hanım doktorların tavsiyesiyle Başyaver Salih Bozok refakatinde İzmir Karşıyaka'da Uşakizade ailesinin hazırladığı köşke götürülmüştü. Ancak yılların ayrılık acısı ve İstanbul'un işgal günlerinde çektiği ıstıraplar yaşlı ananın kalbini tüketmişti; 14 Ocak 1923'te hayata gözlerini yumdu. Batı Anadolu gezisi için yola çıkmış olan Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir'e vardığında henüz acı şifre kendisine okunmadan emir eri Ali Çavuş'a *"Annemin öldüğünü biliyorum; az önce bir rüya gördüm, yeşil tarlalarda annemle dolaşırken birdenbire bir fırtına çıktı, anamı alıp götürdü"* dedi.

İzmir'e ulaştığında doğruca Karşıyaka'ya, annesinin kabri başına gitti. Hayatında en çok sevdiği varlığı toprağa vermenin derin kederi içinde, mezar başında toplanan kalabalığın önünde elini annesinin mezar taşına koyarak tarihe geçen o büyük yemini etti: ***"Validem bu toprağın altında; fakat hâkimiyet-i milliye ilelebet payidar olsun! Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Validemin kabri önünde ve Allah'ın huzurunda ahd ü peyman ediyorum: Bu kadar kan dökerek milletin istihsal ve tespit ettiği hâkimiyetin muhafaza ve müdafaası için, icap ederse validemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim! Hâkimiyet-i milliye uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun!"***.

Zübeyde Hanım için yaptırılan mermer sandukalı ve üzerinde *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin valide-i muhteremeleri..."*

yazılı uzun kitabeli mezarın fotoğrafını gördüğünde hiç hoşlanmadı. Ayrıca İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz'un getirdiği muazzam türbe projelerini de elinin tersiyle iterek Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'a şu kesin emri verdi: *"Bunların hiçbirisine lüzum yok! Bu sandukayı ve kitabeyi kaldırtırsın; oraya yakın bir kayalıktan koparılacak bir kaya parçası olduğu gibi mezarın üstüne konur, üzerine sadece 'Atatürk'ün anası Zübeyde burada gömülüdür' diye yazdırırsın, altına da ölüm tarihini koydurursun, yeter!"*.

Annesinin son günlerinde başucundan bir an bile ayrılmayarak ona evlat şefkatiyle bakan Uşakizade Muammer Bey'in iyi eğitimli, batı kültürüyle yetişmiş kızı **Latife Hanım**, daha İzmir'in kurtuluşu günlerinde zekâsı ve vatanseverliğiyle Gazi'nin takdirini kazanmıştı. 29 Ocak 1923 günü Göztepe'deki köşkte yapılan nikâh töreni, Türk aile hayatında da yeni bir devrin habercisiydi. Eski geleneklerdeki gibi vekiller aracılığıyla gıyaben değil, gelin ve damadın nikâh masasında yan yana oturduğu sade bir merasim yapıldı. Mareşal Fevzi (Çakmak) ve Kâzım Karabekir Paşaların Gazi'nin, Vali Abdülhalik (Renda) ve Başyaver Salih (Bozok) Beylerin ise Latife Hanım'ın şahitliğini yaptığı törende Gazi, İzmir Kadısı'na *"Efendi Hazretleri, biz Latife Hanım'la evlenmeye karar verdik, lütfen muamele-i lazimesini yapar mısınız"* dedi ve Kılıç Ali'nin kız kardeşinin nikâhında yaptığı gibi sembolik on dirhem gümüşle yetinmeyip yüksek bir mehir takdir ettirdi.

Ne var ki Gazi'nin hiçbir şahsi kayda girmeyen inkılapçı yaşam tarzı ile Latife Hanım'ın müdahaleci tutumu bağdaşmadı; Ağustos 1925'te Çankaya'da yaşanan son şiddetli tartışmanın ardından Gazi gece yarısı istasyondaki Kalem-i Mahsus binasına indi, Latife Hanım'ı İzmir'e uğurladı ve 5 Ağustos 1925'te resmi tebliğle evliliğe son verdi.



Uşakizade (Latife Hanım) Köşkü - İzmir.

Olay: 29 Ocak 1923'te Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım'ın, asırlık gelenekleri yıkarak vekil tayin etmeden bizzat yan yana nikâh masasına oturdukları İzmir Göztepe'deki Uşakizade Köşkü.

Birkaç hafta sonra başlayan İzmir İktisat Kongresi'nde (Şubat 1923) *"Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi zaferlerle taçlandırılmazlarsa meydana gelen zaferler devamlı olamaz"* diyerek yeni devletin ekonomik rotasını çizen Gazi, aynı yıl İzmir'de *"Ceza Kanunu"* oyununun sahnelenmesi sırasında Türk kadınının sahneye çıkma yasağını da yıktı; Bedia (Muvahhit) Hanım'ı bizzat teşvik ederek Müslüman Türk kadınının tiyatro sahnesindeki ilk zaferini kazandırdı.

Çankaya'da Kesilen İğde Ağacı İçin Döktüğü Gözyaşları: Çankaya Köşkü ile Yaverlik binası arasındaki dar yolun kenarında bulunan yaşlı ve kokulu bir iğde ağacı, yolu genişletmek isteyen bahçıvanlar tarafından Atatürk'e haber verilmeden kesilmişti. Sabah yürüyüşünde her gün selamladığı iğde ağacının yerinde sadece bir kütük kaldığını gören Atatürk, olduğu yerde donup kaldı; arabasını durdurup sorumluları çağırttı ve gözleri dolarak *"Sen benim bahçemdeki bir ağacı nasıl kesersin? O ağaç baharda çiçek açıyor, kokusu bütün Çankaya'yı sarıyordu; bir ağacın kaç yılda yetiştiğini bilmiyor musunuz?!"* diyerek hüngür hüngür ağladı.

3. "Efendiler! Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz" ve Sofrada Çatışan Paşalar (Ağustos–Ekim 1923)

Lozan Antlaşması'nın imzalanıp İkinci Büyük Millet Meclisi'nin göreve başladığı 1923 Ağustosunda, Çankaya'daki eski köşkün havuzlu holünde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği özel akşam yemeğinde tarihi bir gerilim yaşandı. Sofrada İsmet Paşa, Fethi (Okyar) Bey ve eşi Galibe Hanım, Dr. Rıza Nur, Kılıç Ali ve Salih Bozok Beyler vardı. Bir ara söz Lozan'da çekilen sıkıntılara gelince İsmet Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey'in kendisine çıkardığı zorluklardan acı acı şikâyet ederek, *"O Rauf yazdıklarıma cevap vermeyerek beni büyük azap içinde bıraktı; eğer imdadıma Büyük Şefim yetişmeseydi Lozan'dan buraya tabutum gelecekti, tabutum!"* diye bağırdı. Rauf Bey'in kabinesinde Dahiliye Vekili olarak görev yapmış olan Fethi Bey bu sözlere dayanamayıp, *"Tenkit ettiğin hükümet içinde ben de vardım!"* diyerek Rauf Bey'i savunmaya kalkınca İsmet Paşa büsbütün öfkelendi ve yerinden fırlayarak, *"O halde sen de alçaksın!"* diye haykırdı. Sofradaki hanımlar bayılacak hale gelmiş, iki paşa birbirinin üzerine yürümüştü. Salih Bozok hemen bir sigara paketinin arkasına kemani Aleksi ve udi arkadaşının yabancı olduklarını yazıp İsmet Paşa'nın önüne sürdü; Kılıç Ali ve Salih Bozok araya girerken Gazi Mustafa Kemal Paşa da vakur müdahalesiyle iki eski dostunu yatıştırıp barıştırdı.

13 Ekim 1923'te Ankara'nın yeni devletin başkenti ilan edilmesinin ardından, Meclis Hükümeti sisteminin yarattığı tıkanıklık ve bakanların tek tek seçilmesinden doğan hükümet krizi ekim sonunda doruk noktasına ulaştı.

İstifa eden Fethi Bey kabinesinin yerine Meclis bir türlü yeni kabineyi çıkaramıyordu. 28 Ekim 1923 akşamı Gazi Mustafa Kemal Paşa; İsmet Paşa, Fethi Bey, Kâzım (Özalp) Paşa, Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Fuat Bulca ve Ruşen Eşref Beyleri Çankaya Köşkü'ne akşam yemeğine çağırdı. Yemek sırasında hükümet krizinden çıkış yolları konuşulurken Gazi çatalını bıraktı, masadaki silah ve dava arkadaşlarının gözlerinin içine bakarak o tarihi cümleyi söyledi:

"Efendiler! Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz!"

Yemekten sonra diğer konuklar ayrıldı; Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa baş başa kalarak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesine *"Türkiye Devletinin şekl-i hükümeti, Cumhuriyettir"* hükmünü ekleyen kanun teklifini sabaha kadar hazırladılar. Ertesi gün, **29 Ekim 1923** akşamı saat 20.30'da Türkiye Büyük Millet Meclisi "Yaşasın Cumhuriyet!" alkışları ve yüz bir pare top atışı arasında Cumhuriyeti ilan etti ve Gazi Mustafa Kemal'i oybirliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçti. Yeni rejimin ruhunu ise kimsesiz çocukları bağrına bastığı Kağıthane Öksüzler Yurdu'nda ve Meclis kürsüsünde tek cümleyle özetleyecekti: *"Cumhuriyet, bilhassa kimsesizlerin kimsesidir!"* ve *"Muallimler! Milletvekili maaşları öğretmen maaşlarını geçmesin; yeni nesil sizin eseriniz olacaktır!"*.

4. Halifeliğin Kaldırılması, Öğretim Birliği ve Pasinler'deki Depremzede (1924)

Cumhuriyet ilan edilmişti; ancak İstanbul'da oturan Halife Abdülmecit Efendi ve etrafında kümelenen eski rejim yanlıları, devlet içinde ikinci bir iktidar odağı gibi davranmaya devam ediyordu. Halife'nin cuma selamlıklarında padişahvari alaylar tertiplemesi ve hazineden saltanat bütçesi talep etmesi bardağı taşırdı. İzmir'deki harp oyunlarından Ankara'ya dönen Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 1–2 Mart 1924'te parti grubunda yapılan sert tartışmalarda, *"Türk milleti asırlarca boş bir hayal uğruna Yemen çöllerinde kavrulup yok edilmiştir; Cumhuriyetin yanında halifelik diye ikinci bir baş olamaz!"* diyerek son noktayı koydu. **3 Mart 1924** günü kabul edilen üç devrim kanunuyla **Halifelik** kaldırılıp Osmanlı hanedanı yurt dışına çıkarıldı; **Şer'iye ve Evkaf Vekâleti** kapatıldı ve **Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu** ile bütün medreseler kapatılarak Türkiye'deki tüm okullar Maarif Vekâleti çatısı altında birleştirildi.

Gazi, öğretim birliği sağlandıktan sonra yabancı misyoner okullarının Türk kanunlarına direnmesine de asla müsaade etmedi; Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenlerce okutulmasına ve dini sembollerin kaldırılmasına itiraz etmek için Çankaya'ya çıkan Fransız Büyükelçisi'ne, *"Burası bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'dir; bizim müfredatımızı tanımayan her kurum, arkasında hangi devlet olursa olsun derhal kapatılacaktır!"* diyerek kural tanımayan yabancı kolejleri mühürletti. Türk okullarında ise kız ve erkek öğrencileri birbirinden ayırmak için sınıfların ortasına gerilen siyah perdeleri bizzat yırtıp atarak karma eğitimi yerleştirdi; bir sınıf ziyaretinde kürsüsünü kendisine terk etmek isteyen genç öğretmeni omuzundan tutup

durdurarak, *"Hayır, yerinizde oturunuz ve dersinize devam ediniz; sınıfa girdiği zaman Cumhurbaşkanı bile öğretmenden sonra gelir!"* dedi.

Aynı yılın ağustosunda, *"Siyasi bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla taçlanır"* diyerek Celal (Bayar) Bey'i Çankaya'ya çağırdı ve Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele için gönderdiği paradan arta kalan 250 bin lirayı sermaye koyarak 26 Ağustos 1924'te Cumhuriyetin ilk milli bankası olan **Türkiye İş Bankası**'nı kurdurdu.

1924 sonbaharında ise Karadeniz gezisi sırasında Trabzon'dayken Erzurum ve Pasinler'de büyük bir deprem olduğu, yüzlerce vatandaşın enkaz altında kaldığı haberini aldı. *"Memleketin herhangi bir tarafında vukua gelen felakete biz uzaktan seyirci kalamayız!"* diyerek deniz gezisini yarıda kesti ve derhal Erzurum'a koştu. Pasinler'de yıkılmış kerpiç evlerin arasında dolaşırken ihtiyar bir depremzede köylüye yaklaşıp *"Geçmiş olsun ağa, hükümet sana ev yapacak, merak etme"* dedi. İhtiyar köylü vakur bir ifadeyle gökyüzüne bakıp, *"Hükümet sağ olsun, o yapmasa da ben kendim yaparım; yeter ki devletimize zeval gelmesin!"* yanıtını verince Gazi'nin gözleri yaşardı ve yanındakilere dönerek, *"İşte benim güvendiğim millet budur; bu milletle her şey yapılır!"* dedi.

Gene o Erzurum seyahati sırasında eşi Latife Hanım'la aralarında baş gösteren şiddetli geçimsizlik üzerine 9 Ekim 1924'te Başvekil İsmet Paşa'ya özel bir mektup yazarak, Latife Hanım'ı Başyaver Salih Bozok refakatinde önden Ankara'ya gönderdiğini ve iki yıllık tecrübenin birlikte yaşamak imkânı bırakmadığını bildirdi. Ancak yolda Erzincan'a vardıklarında Latife Hanım'ın pişmanlıkla bırakıp gönderdiği mektuptan etkilenen Gazi, Salih Bozok'a *"Kayseri'den ileri geçmeyiniz, orada beni bekleyiniz"* telgrafını çekti. Kayseri'ye 80 kilometre kala otomobilleriyle buluşup barıştılar; Gazi ertesi sabah Salih Bozok'tan İsmet Paşa'ya yazdığı ayrılık mektubunu isteyip gözleri önünde yırttırdıysa da, yırtılan parçaları tekrar yaverine verip saklamasını emretti. Nitekim 1925 yazında anlaşmazlıklar yeniden alevlenince bu evlilik kesin olarak sona erecekti.

(1924: Damı Akan Çankaya Evinde Vahdettin İçin Yardım Mektubu ve "Efzun" Tablosu)

Damı Akan Evde Vahdettin'in Yardım Talebi ve Yunan Efzun Tablosuna Öfkesi: 1923 sonbaharında Çankaya'daki eski köşkün tadilatı sürerken, Mustafa Kemal Paşa üç odalı küçük ve harap bir bağ evinde kalıyordu. Günlerdir süren sağanak yağmur yüzünden evin damı akıyor, tavanlardan akan suları toplamak için yemek ve çalışma odasının ortasına leğenler diziliyordu. İşte böyle yağmurlu bir günde, yerde su leğenlerinin arasında çalışırlarken Hasan Rıza Soyak, Mısır'da yaşayan eski Osmanlı generallerinden Keçecizade İzzet Fuat Paşa'dan gelen bir mektubu Gazi'ye okudu. Mektupta Paşa, San Remo'da son padişah Vahdettin'i ziyaret ettiğini, bu altı-yedi asırlık hanedan üyesinin maddi sıkıntı içinde bulunduğunu belirterek Gazi'den Vahdettin'e para yardımı yapılmasını rica ediyordu. Mektubu dinlerken başını pencereye çevirip derin derin iç çeken Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri yaşardı: *"Gördün mü dünyanın halini çocuk? Nerede o*

haşmet, nerede o azamet, nerede o saltanat... Şimdi hepsinin yerlerinde yeller esiyor; bu âlemde hiçbir şeye güvenilmez" dedi. Fakat birkaç saniye içinde insani merhametini devlet aklıyla dizginleyerek şu tarihi cevabı verdi: *"Nasıl yardım edilebilir? Benim şahsi servetim yok ki, devlet hazinesi ise fakir... Hem zengin bile olsa oradan yardıma hiç hakkımız yok! Memleketin en mamur yerleri son ölüm-kalım mücadelemizde harap oldu. Bahis konusu olan zatın da hataları yüzünden şehit olan memleket evladı arkalarında yüz binlerce yetim ve kimsesiz insan bırakmış bulunuyor. Devlet varidatını ancak memleketin imarına ve bu zavallıları yaşatmaya sarf edebiliriz!"*. Yine aynı günlerde İstanbul'dan eski bir dostunun hediye olarak gönderdiği büyük bir tabloyu antrede sandığından çıkarttırdığında, resimde fesli bir Osmanlı askerinin yerde sırtüstü yatan yaralı bir Yunan efzun neferinin göğsüne basıp süngüsünü sapladığını ve kan fışkırdığını görünce yüzü kıpkırmızı kesilerek ayağa fırladı: *"Kapatın, kaldırın şunu! Ne iğrenç manzara... Gönderenin şaşarım akl-ı perişanına, ahmak!"* diyerek tabloyu tavan arasına kaldırttı.

5. Aşar'ın Kaldırılması, Şeyh Sait İsyanı ve Bozkırda Yeşeren Vaha: Orman Çiftliği (1925)

1925 yılı başlarken Cumhuriyet hükümeti, Anadolu köylüsünün sırtından asırlık bir kamburu kaldırdı:



Atatürk Orman Çiftliği'nde Traktör Başında

Olay: Ziraat uzmanlarının "Burada ot bile bitmez" dediği çorak Ankara arazisinde, Asaf İlbay ile birlikte bataklıkları kurutup tarım devrimini başlatan Gazi, Orman Çiftliği'nde traktör kullanırken.

Osmanlı'dan kalan ve üreticinin mahsulünün onda birini elinden alan **Aşar Vergisi**, devlet bütçesinin en büyük gelir kalemi olmasına rağmen Gazi'nin *"Milletin efendisi olan köylü devletin kölesi gibi sağılamaz!"* iradesiyle 17 Şubat 1925'te kaldırıldı. Bir gün önce, 16 Şubat 1925'te ise *"İstikbal göklerdedir!"* vizyonuyla Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) kuruldu.

Tam bu kalkınma adımlarının atıldığı günlerde, 13 Şubat 1925'te Ergani'nin Piran köyünde **Şeyh Sait İsyanı** patlak verdi. Medreselerin, şer'iye mahkemelerinin ve hilafetin kaldırılmasını bahane ederek *"Din elden gidiyor, şeriat isteriz!"* propagandasıyla ayaklanan asiler Genç, Lice ve Hani üzerinden Diyarbakır ve Elazığ kapılarına dayandılar. Olayın basit bir asayiş vakası değil, Cumhuriyeti yıkmayı hedefleyen geniş çaplı bir irtica kalkışması olduğunu gören Gazi Mustafa Kemal, Heybeliada'da dinlenen İsmet Paşa'yı derhal Ankara'ya çağırdı ve bizzat tren garında karşılayıp Çankaya Köşkü'ne götürdü. Fethi (Okyar) Bey hükümetinin yerine 3 Mart 1925'te yeniden Başvekil olan İsmet Paşa, 4 Mart'ta **Takrir-i Sükûn Kanunu**'nu Meclis'ten geçirdi; biri Ankara'da, diğeri isyan bölgesinde (Şark İstiklal Mahkemesi) olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurularak ordunun kesin harekâtıyla isyan kısa sürede bastırıldı ve elebaşıları Diyarbakır'da yargılanarak cezalandırıldı.

Devlet bir yandan gericilikle mücadele ederken, Gazi Mustafa Kemal diğer yandan Ankara'nın çorak bozkırında modern tarımın yapılabileceğini millete kanıtlayacak büyük bir eserin peşindeydi. 11 Mayıs 1925 günü Ankara istasyonunun 5. kilometresinde kurulan küçük çadırlı karargâha Yollar ve Nafıa Umum Müdürü olan çocukluk arkadaşı mühendis Süleyman Asaf (İlbay) Bey'i çağırdı. Yerli ve yabancı ziraat uzmanlarının *"Burası bataklıktır, çoraktır, ağaç değil ot bile yetişmez"* dediği araziyi işaret ederek, *"Buraya asri bir numune çiftliği kurmak istiyorum; vatanın en çorak toprağını yeşertemezsek millete nasıl örnek olacağız?"* dedi.

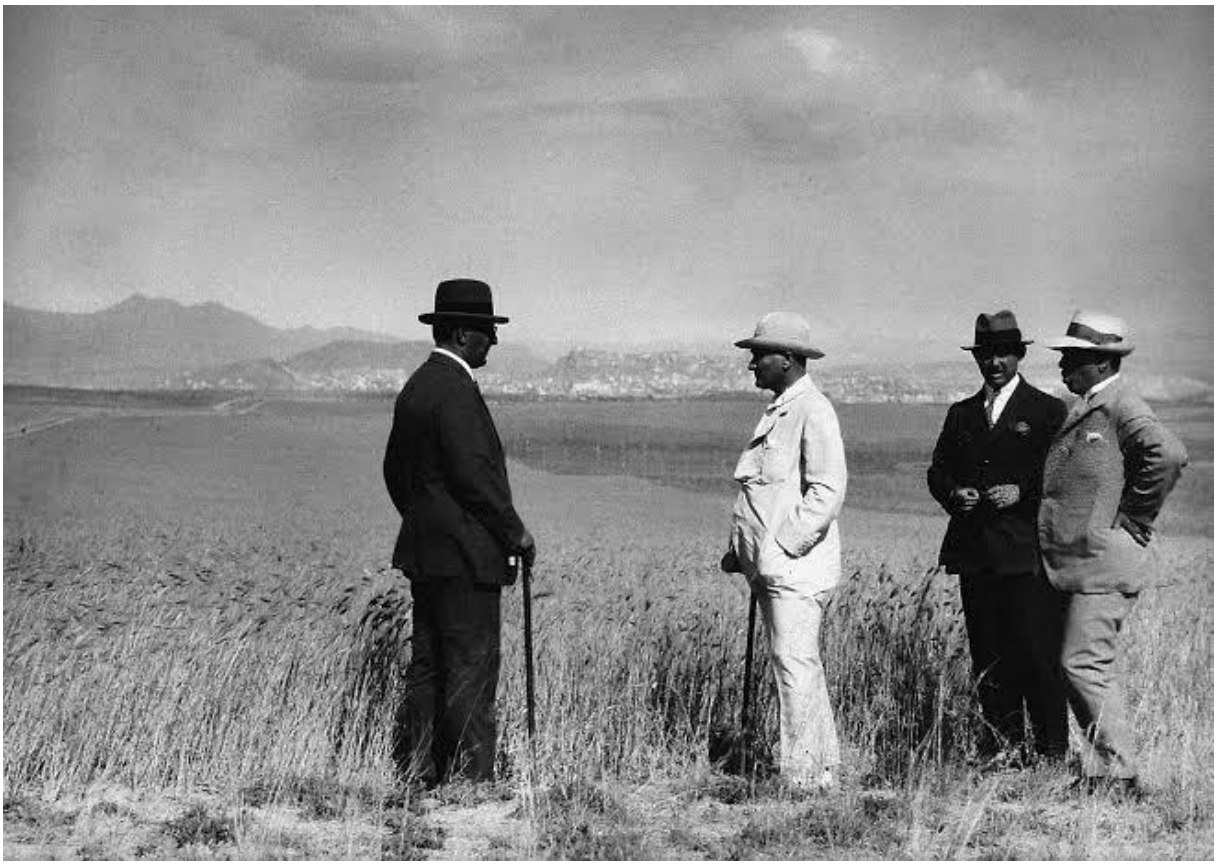
Asaf İlbay, Mühendis İrfan ve Çiftlik Müdürü Tahsin (Coşkan) Beylerin gece gündüz çalışmasıyla bataklık kurutuldu, yollar açıldı ve binlerce fidan dikildi. Ancak ağaçları sulayacak su bulunamıyordu; açılan artezyen kuyuları sonuç vermeyince Gazi, su işini Asaf İlbay'a havale etti. İstasyon önündeki kaynaklardan borularla tepeye su basacak motopomp santralı ve "Marmara" adı verilen büyük havuz bir buçuk ayda tamamlandı. 7 Haziran 1925 günü saat 16.00'da suyun ilk kez havuza akıtılacağı törene gelen Gazi, Fransız mühendis Mösyö Dana'ya *"Su akacak mı, kaç dakikada havuza çıkacak?"* diye sordu. Fransız mühendis tereddütlü konuşunca Gazi kaşlarını çatarak Asaf İlbay'a döndü: *"Asaf, mühendis tereddüt ediyor!"*. Hesaplarından emin olan Asaf İlbay motoru çalıştırttı ve *"Üç dakika sonra su Marmara Havuzu'na akacaktır, otomobile buyurunuz Paşam"* dedi. İki çocukluk arkadaşı heyecan içinde otomobille havuz başına vardıklarında, berrak suyun gürül gürül Marmara Havuzu'na aktığını gördüler; Gazi gülümseyerek Asaf İlbay'ın yüzüne baktı ve *"Artık şüphemiz zail oldu!"* dedi. Ardından kavurucu Ankara güneşinin altında bizzat traktörün direksiyonuna geçerek tarla sürdü ve *"Kılıçla fethedilen topraklar, sabanla işlenmedikçe millete vatan olamaz"* sözünü bozkırın bağrına kazıdı.



1929 yıllarında Atatürk Orman Çiftliği'nde traktör sürerken çekilen renklendirilmiş fotoğraf



Ankara, Etimesgut Köyü İnşa edilirken. (04.07.1929)



Gazi Orman Çiftliği'nin kuruluşuna başlandı.5 MAYIS 1925

Mustafa Kemal'in giriştiği inkılap hareketinin bir bölümü de tarımla ilgiliydi. Ziraatı ülke ekonomisinin temel dayanağı sayan Mustafa Kemal, Türkiye'nin efendisi olarak gördüğü çiftçilerin herkesten daha çok refah, mutluluk ve varlığı hak ettiğini düşünüyordu:

"Efendiler, ulusumuz çiftçidir. Ulusun çiftçilik alanındaki çalışmalarını çağdaş iktisadi önlemlerle en verimli hale getirmeliyiz. Köylünün çalışmalarının verimli ve sonuçlarını onun çıkarları açısından en yüksek düzeye çıkarmak, iktisadi siyasetimizin temel ilkesidir"

Mustafa Kemal'in Türk çiftçisini yeniliklerle tanıştırmak için düşündüğü yöntem, Ankara yakınlarında bir deneme çiftliği kurmaktı. Memleketi çağdaş ziraatla tanıştırmak için örnek teşkil edecek olan bu çiftlik verimli, modern, uygulamalı bir tarım merkezi olacaktı. Gazi'nin çiftlik için seçtiği yer Ankara'nın batısında, çıplak, ağaçsız ve bir bölümü bataklıklarla kaplı, 52.000 dekarlık bir araziydi. Birçok kişi buranın ziraat yapmaya elverişli olmadığını düşünse de, çiftliği kurma çalışmalarına 5 Mayıs 1925 günü iki büyük çadır ve iki traktörle başlandı. Yıllar içinde giderek gelişen çiftlikte uygulanan ziraat sistemi, Orta Anadolu çiftçisi için rehber oldu. Ziraat okullarında okuyan gençler, stajlarını burada yaptılar. Ağaçlandırılarak yeşil bir örtüye kavuşan Gazi Orman Çiftliği, aynı zamanda Ankaralılar için sevilen bir piknik yeri oldu. Çiftlikten elde edilen süt, peynir, yoğurt, tereyağı, yumurta, bal ve üzüm satışa sunularak, halka ucuz ve temiz gıda sağlandı. 1937 yılında Atatürk tarafından

Hazine'ye bağışlanan çiftlik, onun ölümünden sonra Atatürk Orman Çiftliği adını aldı.

(1925: Orman Çiftliği'nde Ayağını Yere Vuran Gazi ve Söğütözü'nde Ağaç Nakli)

Orman Çiftliği'nde "Niye Olmasın Efendim!" Çıkışı ve Söğütözü'nde Amelelerle Ağaç Nakli: 1925 baharında Ankara'nın bataklık ve çorak arazisinde Orman Çiftliği'ni kurarken biri kendisi, diğeri mühendisler için iki çadır kurduran Gazi, dönemin en iyi ziraat uzmanlarının *"Paşam burası çok verimsizdir, burada ağaç değil ot bile bitmez"* diyerek ümitsizliğe kapıldıklarını görünce ayağını sertçe toprağa vurdu: *"Bu toprak mı? Dikeceğimiz de fidan mı? Serpeceğimiz de tohum değil mi? Niye olmasın efendim, niye olmasın! Mutlaka ve mutlaka yetiştireceğiz!"*. İki yıl içinde çaydan bidonlarla su taşınarak yeşertilen fidanlar büyüyüp halk hafta sonları gölgesinde dinlenmeye başladığında çocuk gibi seviniyordu. Çiftlik arazisi içinde Balgat altındaki Söğütözü mevkiinde kendisine küçük bir kerpiç kulübe (Koliba) ve çardak yaptırmak istediğinde ise seçtiği yerde bulunan 20–30 adet yetişmiş söğüt ağacını kesmeye gönlü razı olmadı. Çiftlikten işçiler seçerek günlerce sabahın erken saatlerinden akşam karanlığına kadar güneşin altında işçilerle birlikte çalıştı; ağaçları köklerinden söktürüp kendi açtırdığı yeni çukurlara tek tek naklettirdi. İşçilere çukurları açtırırken alışkanlıkla *"muvazi"* (paralel) ve *"amut"* (dikey) gibi geometri terimleri kullandığı için ne demek istediğini anlamayan bir işçiye kızıp *"Senin kafan işlemez, çekil şuraya otur!"* diyerek onu akşama kadar dinlendirdi; akşam paydosunda ise Hasan Rıza Soyak'ı çağırıp, *"Çiftlikteki arkadaşlara söyle, bu delikanlının gündeliğini tam olarak versinler, sakın işten çıkarmasınlar"* diyerek gönlünü aldı. İş bittiğinde yere çömelip terini silerek Soyak'a *"Ne dersin çocuk, acaba bu ağaçlar tutacak mı?"* diye sordu; Soyak'ın *"Önümüzdeki kış çiftlik yakacak sıkıntısı çekmeyecek Paşam"* şakasına gülümseyerek karşılık verdi ve gerçekten de yerini değiştirdiği o söğütlerin tamamı tutarak Söğütözü'nü yemyeşil bir koruya dönüştürdü.

6. Kastamonu'da Şapka, Bursa'da Küçük Sabiha ve Ankara Hukuk Mektebi (Ağustos–Kasım 1925)

Gençliğinde Sicilya'da ve Fransa'daki Picardie manevralarında başındaki fes ve kalpak yüzünden Avrupalıların alaycı bakışlarına muhatap olan Mustafa Kemal, Türk milletini ortaçağ görüntüsünden çıkarıp çağdaş dünyayla bütünleştirmeye kararlıydı. Bu büyük devrimi başlatmak için en muhafazakâr vilayetlerden biri sayılan Kastamonu'yu seçti. Ağustos 1925'te İnebolu ve Kastamonu'da elinde beyaz bir Panama şapkasıyla halkın karşısına çıktı; *"Bunun adı şapkadır! Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, layık bir kıyafettir"* dedi. 30 Ağustos 1925'te ise Kastamonu'da gericiliğin kalbine inen o tarihi uyarısını yaptı: ***"Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz! En doğru, en gerçek tarikat, medeniyet tarikatıdır!"***. Bu konuşmadan üç ay sonra, Kasım 1925'te Şapka Kanunu çıkarıldı ve tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı.



Kastamonu'da Şapka İnkılabı - Ağustos 1925. Kaynak: Taşköprü Postası

Olay: "Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, layık bir kıyafettir" diyen Atatürk'ün, en muhafazakâr vilayetlerden Kastamonu'da Şapka Devrimi'ni başlattığı anlar.

Devrimlerin kalıcı teminatı ise çağdaş hukuktu. 5 Kasım 1925'te **Ankara Adliye Hukuk Mektebi**'ni (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi) açarken Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'e dönerek, *"Bugüne kadar yaptığımız bütün teşebbüslerin içinde, Cumhuriyetin müeyyidesi olacak bu müessesenin açılışında hissettiğim saadeti hiçbirinde duymadım"* dedi. Ardından 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak hazırlanan 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi kabul edilerek çok eşlilik yasaklandı, mirasta ve boşanmada kadın-erkek eşitliği sağlandı. Aynı yılın Ağustos ayında Fransız *Lotus* gemisiyle Türk *Bozkurt* gemisinin çarpışması üzerine Fransa'nın çıkardığı uluslararası krizde, Lahey Adalet Divanı'na gidecek olan genç Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in omzunu sıkarak, *"Git, Türk milletinin hakkını savun! Biz haklıyız, davayı kazanacaksın!"* dedi ve genç Cumhuriyet Lahey'de Fransa'yı hukuk masasında mağlup etti.

(Ağustos–Kasım 1925: Bursa'da Süngülü Nöbetçileri Kaldırtması ve Çiti Aşan Küçük Sabiha)

Bursa'da Süngülü Nöbetçilere Tepkisi: "Sen Olsan Böyle Bir Yoldan Geçmek Hoşuna Gider miydi?": 1925 sonbaharında Şapka İnkılabı gezisi kapsamında Bursa'ya geldiğinde, olası bir irtica suikastına karşı Muhafız Kıtası Komutanı İsmail Hakkı (Tekçe) ve Hasan Rıza Soyak, Temenyeri'ndeki köşke çıkan dik ve virajlı yolun iki yanındaki tütün tarlaları boyuna süngülü askerler ve kapıya resmi polisler dizmişlerdi. Ertesi sabah şehre inerken yol boyundaki süngülü nöbetçileri gören Atatürk, dönüşte Hasan Rıza Soyak'ı çağırıp kırgın ve sert bir sesle sordu: *"Yoldaki hal nedir? Sen olsan ve buraya gelip benimle görüşmek istesen iki yanı süngülü askerlerle tutulmuş bir yoldan*

geçmek hoşuna gider miydi?! Esasen buna lüzum da yoktur; kapıdaki resmi polisleri de istemem. Alınacak koruma tedbirleri halkı hiçbir suretle ürkütmeyecek ve rencide etmeyecek şekilde olmalıdır!". Nöbetçiler kaldırıldıktan hemen sonra binlerce Bursalı Belediye önünde feslerini yırtıp ellerinde şapkalarla köşkün bahçesine akın etti ve liderleriyle kucaklaştı.

Bursa Köşkü'nde Çiti Aşan 12 Yaşındaki Sabiha'nın Gerçek Hikâyesi: İşte o Ekim 1925 günlerinde, Bursa'da Hünkâr Köşkü'nün hemen bitişiğindeki eski avlulu evde yaşayan, anne ve babasını kaybetmiş 12 yaşındaki küçük Sabiha, Gazi Paşa'yı yakından görebilmek ve yatılı bir okula gitmek için çırpınıyordu. Ağabeyi Neşet köşkte görev almıştı ama Sabiha'nın beklemeye sabrı yoktu; bir sabah Gazi Paşa'nın bahçede çiçeklerle ilgilenerek kahvesini içtiğini görünce iki ev arasındaki çiti aşıp bahçeye atladı. Önünü kesen üç muhafıza *"İki yıldır yolunu gözlüyorum Gazi Paşa'nın, şimdi elini öpeceğim, geri dönmeyeceğim!"* diye direndiğini gören Mustafa Kemal Paşa, muhafızlara eliyle *"Bırakın"* işareti yaptı ve kadife gibi yumuşak bir sesle *"Gel bakalım çocuğum, mademki beni görmek istiyordun, niçin orada duruyorsun?"* diye seslendi. Heyecandan titreyerek elini öpen küçük kızı bahçe masasına oturtup ailesini dinledi; Sabiha'nın hem yetim hem öksüz olduğunu öğrenince gözleri buğulanarak *"Kim bilir memlekette ne kadar senin gibi yavrucak vardır..."* diye mırıldandı. Sabiha *"Evimizin bir köşesinde kalıp çürüyüp gitmek istemiyorum efendim, yatılı bir okulda okumak istiyorum!"* deyince Gazi Paşa'nın yüzü aydınlandı; küçük kızın ellerini avuçlarına alarak sordu: *"Seni kendime evlat edinirsem benimle beraber gelir misin? Birlikte Ankara'ya gideriz, senin okuma işini de hemen halleder yoluna koyarız"*. Küçük Sabiha sevinç gözyaşları içinde boynuna sarıldıktan sonra bir an duraksayıp *"Ama aileme, beni bu yaşa kadar getirenlere de bir danışsam..."* deyince Gazi Paşa bu vefalı tavrı çok takdir etti: *"Aferin sana Sabiha! Aslını inkâr etmek insanoğluna yakışır mı? Sen önce kendi anne babanın, sonra da benim çocuğumsun"* dedi ve ağabeyi Neşet Bey'i çağırtıp iznini alarak Gülcemal Vapuru ile Mudanya ve İzmir üzerinden Sabiha'yı diğer manevi kızları Zehra, Rukiye ve Afet'in yanına, Çankaya'ya götürdü.

Öğretmen Nüveyre Hanım ve "Öğretmene Karşı Gelmek İsyandır!" Dersi (1926): Çankaya Köşkü bahçesindeki iki odalı küçük ilkokulda manevi kızları Sabiha, Zehra ve Rukiye ders görürken, ilk gelen genç erkek öğretmen "Paşa'nın kızlarıdır" diye çekinip çocuklara ders yerine hep oyun oynatıyordu. Bir gün ansızın sınıfa giren Gazi, kızların hiçbir şey öğrenmediğini fark edince öğretmeni değiştirdi ve yerine son derece disiplinli bir hanım olan **Nüveyre Hanım**'ı atadı. Nüveyre Hanım'a da *"Bunlar Cumhurbaşkanının kızları değil, senin öğrencilerindir; en ufak şımarıklıklarında nasıl cezalandırman gerekiyorsa öyle cezalandıracaksın!"* talimatını verdi. Birkaç gün sonra Sabiha ve Zehra derste şımarıklık yapıp öğretmene diklenince, Nüveyre Hanım ikisini de kulağından tutup sınıftan kovdu. İki kız ağlayarak köşke koşup *"Paşa Baba, öğretmen bizi kovdu!"* diye şikâyet ettiklerinde, Atatürk'ün kaşları çatıldı: *"Öğretmene karşı gelmek isyandır! Derhal okula dönecek, öğretmeninizin elini öpüp özür dileyeceksiniz; o sizi affetmedikçe bu köşke adım atamazsınız!"* diyerek kızları geri gönderdi.

7. İzmir Suikastı: Ziya Hurşit'in Gevşek Kelepçesi ve Naim Palas'ta Açılan Kepenkler (Haziran 1926)

Cumhuriyet devrimlerini hazmedemeyen eski İttihatçı komiteciler (Kara Kemal, eski Maarif Nazırı Şükrü Bey, Cavit Bey) ile kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı milletvekilleri, Gazi Mustafa Kemal'i ortadan kaldırarak hükümeti devirmek üzere kanlı bir suikast şebekesi kurmuşlardı. Eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ile sabıkalı kabadayılar Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi, önce Ankara'da Miralay "Ayıcı" Arif Bey'in Kavaklıdere'deki köşkünde pusu kurmayı planlamışlar, daha sonra suikastı Haziran 1926'da Gazi'nin İzmir ziyareti sırasında Kemeraltı dört yol ağzında bomba ve tabancalarla gerçekleştirmeye karar vermişlerdi. Ancak Gazi'nin Balıkesir'den İzmir'e hareketini bir gün ertelemesi üzerine paniğe kapılan motorcu Giritli Şevki'nin ihbarıyla suikastçılar 15/16 Haziran gecesi otellerinde silahları ve bombalarıyla kıskıvrak yakalandı.

Ankara'da suikast haberinin henüz duyulmadığı 17 Haziran akşamüstü, İstiklal Mahkemesi üyeleri Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali Beyler hava almak için Çankaya'ya çıkarlarken tesadüfen Miralay "Ayıcı" Arif Bey'in köşküne uğramışlardı. Karşısında bütün mahkeme heyetini gören Arif Bey'in beti benzi atmış; olaydan habersiz olan Kılıç Ali'nin şaka olsun diye söylediği *"Ey Arif Bey, doğruyu söyle bakalım, son toplantınızda kimler vardı ve nelere karar verdiniz?"* sözü üzerine yakalandığını sanarak ecel terleri dökmüştü. Aynı gece yarısı Başvekil İsmet Paşa'dan telgrafı alan İstiklal Mahkemesi heyeti özel trenle derhal İzmir'e hareket etti.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e varır varmaz milletinin yüreğine su serpen o ölümsüz bildirisini yayımladı: ***"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır!"***. Ardından suikastçıların elebaşısı Ziya Hurşit ve tetikçileri bizzat makamına getirtti. Ziya Hurşit'e *"Seninle hayli arkadaşlık ettik; hayatıma kastedecek kadar ileri gitmende sebep neydi, bana acımadın mı?"* diye sorduğunda Ziya Hurşit başını önüne eğip sustu. Tetikçilerden Gürcü Yusuf'a (veya Laz İsmail'e) cebinden kendi tabancasını çıkarıp uzatarak, *"Mustafa Kemal benim! Haydi al eline tabancayı, beni öldürecek miydin?"* diye sorduğunda ise suikastçı yıldırımla vurulmuşa dönerek dizlerinin üstüne çöktü ve hıçkırıklarla ağlayarak, *"Seni gördükten sonra sana kurşun atamazdım Paşam!"* dedi.

Ziya Hurşit o kadar gözü pek ve cüretkâr bir komiteciydi ki, İzmir Polis Müdüriyeti'nde Mahkeme Reisi Ali Çetinkaya, Kılıç Ali ve Reşit Galip Beyler tarafından sorgulanırken, ortadaki küçük yuvarlak masanın üzerinde suikastta kullanılacak el bombaları ve tabancalar duruyordu. Öğleden sonraki sorguda Reşit Galip Bey usulca Kılıç Ali'nin kulağına eğilip *"Ziya Hurşit'in ellerine bak!"* diye fısıldadı. Ziya Hurşit gardiyanları kandırarak kelepçesini istediği an elinden sıyrılacak kadar gevşek bağlatmış, fakat belli olmaması için bileklerini iki yana gererek oturuyordu. Kılıç Ali *"Ziya Hurşit, ellerini gevşet!"* diye bağırınca kelepçenin boşluğu ortaya çıktı. Birkaç gün sonra Kılıç Ali baş başa sorguda *"O gün kelepçeyi gevşek tutmakta maksadın neydi?"* diye

sorduğunda Ziya Hurşit gülerek şu korkunç cevabı verdi: *"Biraz daha farkına varmamış olsaydınız, niyetim masanın ortasındaki bombalardan birine saldırıp pimi çekmek ve hep birlikte meseleyi kökünden halletmekti!"*.

Suikast haberinin duyulmasıyla galeyana gelen on binlerce İzmirli, Gazi'nin kaldığı Naim Palas Oteli'nin önünü hıncahınç doldurmuştu. Akşam yemeği için otelin alt katındaki holde sofra kurulmuşken, Vali ve yanındakiler Gazi'nin içki içtiğini dışarıdaki halktan gizlemek amacıyla pencerelerin kepenklerini ve perdelerini kapattırdılar. Bunu gören Mustafa Kemal Paşa hiddetle ayağa kalktı: *"Vali Bey, dışarıdaki halk bizim burada ne yaptığımızı sanıyor? Benim milletimden gizli yaptığım hiçbir işim yoktur; şimdi perdeleri kapatırsanız masa üstünde kadın oynattığımızı zannedecekler! İçki içmekten başka bir şey yapmadığımızı görmeleri için derhal kapıları ve kepenkleri açınız!"* emrini verdi ve balkona çıkıp coşkun halk selini selamladı.

8. Büyük Nutuk'un 36 Saatlik Nöbeti ve Ankara'nın İmarı (1926–1927)

Suikast badirelerini atlatan Gazi, 1926 sonbaharında çocukluk arkadaşı Yüksek Mühendis Asaf (İlbay) Bey'i Ankara Şehreminliğine (Belediye Başkanlığına) getirerek genç başkentin modern bir planla kurulması seferberliğini başlattı. Asaf Bey; caddeler, parklar, elektrik ve havagazı tesislerinden opera binasına kadar uzanan imar programını Çankaya'da Gazi'nin önüne koyduğunda, planı dikkatle inceleyen Mustafa Kemal Paşa eksiksiz sanılan projedeki tek eksiği hemen yakaladı: *"İtidal içinde kalmak şartıyla maneviyata kıymet verilmek lazımdır; programda asri mezarlığı unutmuşsunuz!"* diyerek başkent planına asri mezarlığı ekletti. Etimesgut örnek köyünün planlarını da güneş ve rüzgâr yönlerine göre bizzat düzelten Gazi, köyde karşılaştığı kalın bez örtülü yetmişlik bir Türkmen ninesinin saçlarını şefkatle okşayarak, *"Güzel ninem, nurlu yüzünü aç da güneş, ışık alsın"* dedi; yaşlı nine örtüsünü açıp *"Milletin babasısın, sana haram olmaz; gel ben de senin gül yüzünü öpeyim"* diyerek Atatürk'e sarılıp ağladı.

1927 yılına gelindiğinde Gazi Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'dan itibaren yaşanan bütün milli kurtuluş ve kuruluş destanını birinci elden belgelendirmek üzere Çankaya Köşkü'ndeki çalışma odasına kapandı. **Büyük Nutuk**'u hazırlarken bazen 24–30 saat hiç uyumadan, yüzlerce vesika arasında yarı ayakta yarı oturarak metni dikte ediyor; karşısında not tutan genç kâtipler yorgunluktan baygınlık geçirip nöbetleşe değişirken o, günde yirmi beş fincan kahve ve paketlerce sigara içerek çalışmaya devam ediyordu. Bu insanüstü mesai sırasında bir ara göğüs ağrısı ve nefes darlığı geçirince Almanya'dan ünlü kalp uzmanları getirildi; yapılan muayenede kalbinin çelik gibi sağlam olduğunu gören Alman profesör, bu çalışma temposuna hayret ederek ona **"Demir Adam"** adını verdi.

Tam sekiz yıl aradan sonra, 1 Temmuz 1927'de Ertuğrul Yatı ile ilk kez kavuştuğu İstanbul'da Boğaziçi'ni dolduran yüz binlerce İstanbullunun çılgın sevgi gösterileriyle karşılanan Gazi, **15–20 Ekim 1927** tarihleri arasında TBMM kürsüsünde altı gün boyunca toplam **36 saat 33 dakika** ayakta durarak Büyük Nutuk'u okudu. Altıncı günün sonunda, "Ey Türk Gençliği!"

diye başlayan ve Cumhuriyeti Türk gençliğine emanet eden **Gençliğe Hitabe'yi okurken, savaş meydanlarında bile sarsılmayan o büyük komutan gözyaşlarını tutamadı.**

Birkaç gün sonra, 28 Ekim 1927'de Cumhuriyetin ilk genel nüfus sayımı yapılırken sokağa çıkma yasağı ilan edildiğinde, *"Paşam, siz Cumhurbaşkanısınız, formunuzu biz doldururuz"* diyen bürokratları *"Kanun ne diyorsa o! Bütün vatandaşlar gibi ben de sayım memurunu evimde bekleyeceğim"* diyerek reddetti ve Çankaya Köşkü'ne gelen memurun karşısında vatandaşlık görevini yerine getirdi.

(1926–1927: Cephane Sandığındaki Kitaplar, Nutuk'taki Kalp Spazmı ve Dolmabahçe'de Açılan Perdeler)

Bandırma Kamarotunun Oğlu Nuri'nin Kütüphaneciliğe Seçilişi ve Cephane Sandığındaki Kitaplar: 16 Mayıs 1919'da Bandırma Vapuru'nda elini öpen 14 yaşındaki Nurettin (Nuri Ulusu), sekiz yıl sonra 1 Haziran 1927'de askerlik görevini yapmak üzere Çankaya Köşkü'ne geldiğinde, karşısına çıktığı Gazi'ye *"Hacı Tevfik Kaptan oğlu Nurettin"* diye tekmil verdi. Gazi bir an düşünüp *"Ben bu ismi bir yerden hatırlıyorum delikanlı"* deyince Nurettin, Bandırma Vapuru'nda elini öpen çocuk olduğunu söyledi. Gazi birden ayağa kalkıp genci kucakladı: *"Gel bakayım, sen bayağı koca adam, asker olmuşsun! Baban nasıl? Onlar benim çok önemli kader arkadaşlarım olmuştu"* dedi ve okuma sevgisini öğrenince onu Çankaya Köşkü'nün kütüphaneciliğine atadı. Birkaç hafta sonra, Temmuz 1927'de sekiz yıl aradan sonra çıkacağı ilk İstanbul seyahati öncesinde Nuri'nin götürülecek yüzlerce kitabı karton kutulara doldurduğunu gören Gazi, *"Dur biraz bekle"* diyerek Muhafız Alayı erlerine iki adet boş cephane sandığı getirtti. Şaşkınlıkla bakan genç kütüphanecisine dönerek şu ölümsüz sözleri söyledi: *"Şaşırma Nuri oğlum! Savaşta bunlarla cephane taşıdık; bu sandıklar benim için çok önemlidir. Şimdi o savaş bitti, yeni bir savaşımız başlıyor. O da kültür ve sanat savaşımızdır ve okumakla, kitapla olur! İşte şimdi cephane taşıdığımız o sandıklara kitaplarımı koy, bu sandıklarla taşınsın; cephanenin yerini artık kitaplar alsın!"*.

Büyük Nutuk Yazılırken Sol Koluna Vuran Ağrı, Üç Ay İçki Boykotu: 1927 yazında Çankaya Köşkü'nde Büyük Nutuk'u hazırlarken üç ay boyunca ağzına tek bir damla bile içki koymayan, sofrada konukları içerken kendisi sadece kahve içip daha sonra yere serili bir ayı postunun üzerinde 35–48 saat aralıksız metin dikte ettiren Gazi, bir gün çalışma esnasında aniden sol kolundan göğsüne doğru yayılan şiddetli bir ağrı hissetti. Yanı başında not tutan kütüphanecisi Nuri Ulusu'ya *"Nuri, kolum uyuştu galiba, gel şu sol kolumu biraz ovala"* dedi. Nuri hemen sol bileğini ve kolunu ovmaya başladıysa da birkaç dakika sonra Gazi *"Bu kol ağrısına benzemiyor, göğsüme vurmaya başladı"* deyince derhal doktorlar çağrıldı ve aşırı yorgunluktan kaynaklanan bu spazm nedeniyle birkaç gün dinlenmek zorunda kaldı. Aynı günlerde kapıda nöbet beklerken sabaha karşı saat beşte elinde kitapla uyuyakalan genç sofracısı Cemal'i (Granda) zille uyandıramayınca bizzat kapıyı aralayıp

uyandıran Gazi, korkudan titreyen gence hiç kızmayıp *"Senin tahammülün kalmamış, haydi git yat"* diyerek şefkat gösterdi.

1 Temmuz 1927'de Dolmabahçe'ye Girişi: Tehdit Mektubu ve "Açınız Perdeleri!": Tam sekiz yıl aradan sonra 1 Temmuz 1927'de İzmit'ten Ertuğrul Yatı ve Hamidiye Kruvazörü refakatinde İstanbul'a gelen Gazi Mustafa Kemal, Boğaz'a girerken dürbünle Fenerbahçe ve Kalamış Koyu'nu seyredip *"Ne güzel, ne güzel!"* diyerek hasret giderdi. Aslında padişah saraylarında oturmaya hiç niyeti yoktu; kız kardeşi Makbule Hanım ağabeyini ağırlamak için Kuruçeşme'deki evini baştan aşağı hazırlamıştı ve Gazi Dolmabahçe Sarayı'ndaki karşılama merasiminden sonra kız kardeşinin evine geçecekti. Ancak saraya adım attığı sırada kendisine imzasız bir tehdit mektubu ulaştırıldı; mektupta *"Sarayda oturmağa hakkın yok!"* yazılıydı. Mektubu kız kardeşi Makbule Hanım'a uzatıp *"Bak hain ne yazmış, imzasını bile atmamış!"* diyen Gazi, tehditlere boyun eğmeyen karakteriyle kararını o anda değiştirdi; Muayede Salonu'nda İstanbullu temsilcilere *"Artık bu saray Tanrı'nın yeryüzündeki gölgelerinin değil, gölge olmayan, gerçek olan milletin sarayıdır! Ve ben burada milletin bir ferdi, bir misafiri olarak bulunmakla bahtiyarım"* diyerek Dolmabahçe Sarayı'na yerleşti. İki gün sonra (3 Temmuz 1927) sarayda göreve başlayan 17 yaşındaki genç sofracı Cemal Granda'nın karşısında Hususi Daire'nin merdivenlerinden indiğinde verdiği ilk emir ise yeni devrin sembolü gibiydi: *"Açınız perdeleri!"*. Birkaç gün sonra sofrada adını sorduğu gencin *"Cemalettin"* cevabını vermesi üzerine, *"İsimler Kemalettin olur fakat Cemalettin olmaz; dinin cemali miydin ki sana bu ismi koydular? Ben sana isim buldum, biz sevdiğimiz insanlara Çelebi deriz, senin ismin bundan sonra Çelebi olsun!"* diyerek ona on iki yıl taşıyacağı adını verdi.

Türk Hava Kurumu Hesaplarında "Kırk Para" (Bir Kuruş) İçin Yedi Saat Süren Denetim (1928): Büyük Nutuk'un basım ve satışından elde edilen yüz binlerce liralık gelirin tamamını kurduğu **Türk Tayyare Cemiyeti**'ne (Türk Hava Kurumu) bağışlayan Atatürk, kurumun hesaplarının kuruşu kuruşuna denetlenmesini isterdi. Bir gün Başbakan İsmet Paşa ve Fuat Bulca kurumun yıllık bilançosunu incelerken hesaplarda sadece **"kırk para"** (bir kuruş) fark çıktı. İsmet Paşa ve muhasebeciler tam yedi saat boyunca bütün defterleri baştan sona tarayarak o kırk paranın nereye gittiğini buldular. Durumu öğrenen Atatürk çok memnun oldu ve Sabiha Gökçen'e dönerek şu dersi verdi: *"**Milletin verdiği paranın kırk parasının bile hesabını veremeyenler, yarın milyonların hesabını hiç veremezler!**"*

Amiral Bristol ile 10 Bin Liralık Poker (1927):

ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e Poker Masasında Verilen Ders: Ankara'da yabancı temsilcilerin Türkiye'nin mali gücünü küçümsediği günlerde, bir gece Çankaya'da veya Ankara Palas'ta ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile dostane bir poker masasına oturuldu. Amiral Bristol servetine güvenerek bahisleri sürekli yükseltip masadakileri yıldırmaya çalışınca, Gazi Mustafa Kemal Paşa hiç gözünü kırpmadan rest çekti ve bahsi o dönem için servet sayılan **10 bin liraya** kadar çıkardı. Amiral Bristol şaşırıp kâğıtlarını kapatmak zorunda kalınca Gazi gülümseyerek kazandığı parayı

Amiral'e iade etti ve *"Amiralim, Türkler blöfe gelmez; biz masaya oturduk mu sonuna kadar gideriz, parayla pulla da işimiz olmaz!"* diyerek ince bir diplomasi dersi verdi.

9. Sarayburnu'nda Bir Gecede Başlayan Harf İnkılabı ve Başöğretmen (Ağustos–Kasım 1928)

Nüfusun yüzde doksanından fazlasının okuma yazma bilmediği Türkiye'de, Türkçenin ses yapısına uymayan Arap harfleri yerine yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi hazırlıkları 1928 yazında tamamlanmıştı. Dil Encümeni üyesi Falih Rıfkı Atay, yeni alfabe projesini Dolmabahçe Sarayı'nda Gazi'ye getirdiğinde, Gazi *"Arkadaşlarınız geçiş süresi için ne düşündüler?"* diye sordu. Falih Rıfkı Bey, *"Beş yıl diyen var, on beş yıl diyen var Paşam; gazetelerde yarım sütundan başlayarak okullarda iki yazıyı bir arada öğretmeyi düşünüyorlar"* deyince Gazi'nin bakışları keskinleşti: ***"Çocuğum, bu iş ya üç ayda olur, ya hiç olmaz! Gazetelerin yeni yazı kısmı çıkarsa kimse o kısmı okumaz, herkes eski bildiğini okur; arada bir harp veya buhran çıktı mı inkılap da düşer!"***.

30 Ağustos 1928 Zafer Bayramı gecesi Büyükada Yat Kulübü'ndeki Kızılay balosuna gitmek üzere Dolmabahçe Sarayı'ndan *Ankara* motoruyla hareket ettiler; motorda çocukluk arkadaşı Asaf İlbay ve Falih Rıfkı Atay da vardı. Yolda Gazi aniden dümeni Sarayburnu Parkı'na kırdırdı; orada halk zafer bayramını kutluyordu. İskelede elektrik olmadığı için karanlıkta binlerce vatandaş büyük kurtarıcıyı omuzlarında taşıyarak gazinonun ışıklı taraçasına çıkardı. Sahnedeki Mısırlı ünlü hanende Müniretül Mehdiye'yi ve diğer sanatçıları dinledikten sonra kadehini halka kaldıran Gazi, *"Eskiden padişahlar gizli yerlerde içki içerlerdi; ben milletimle karşı karşıya ve onların şerefine kadehimi kaldırıyorum!"* dedi.

Saat 23.00'e geldiğinde Gazi birden kâğıt kalem istedi ve Falih Rıfkı'ya yeni Türk harfleriyle tarihi Sarayburnu bildirisini dikte ettirdi: *"Yüzyıllardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz!"*. Ardından kalabalık arasından 15 yaşlarında bir ortaokul öğrencisini masasına çağırttı ve yeni harflerle yazılan bu ilk metni yüksek sesle halka okuttu. Çocuk metni okuyup bitirince Gazi yanındakilere dönerek, *"Harf inkılabı resmen başlamıştır!"* buyurdu.

Hemen ardından eline tebeşiri alarak Sinop'tan Sivas ve Kayseri'ye kadar bütün Anadolu'yu dolaştı; meydanlara kurulan kara tahtaların başında kasaplara, hamallara, köylülere ve 70 yaşındaki ninelere bizzat yeni harfleri öğreterek **Başöğretmen** unvanını aldı ve açılan Millet Mektepleriyle bir iki yıl içinde okuryazar sayısını eski devrin katbekat üzerine çıkardı.



Başöğretmen Kara Tahta Başında - Eylül 1928.

Olay: Yeni Türk harflerinin kabul edilmesinin ardından, yurdu adım adım gezerek meydanlara kurulan kara tahtaların başında "Başöğretmen" sıfatıyla bizzat halka yeni alfabeyi öğrettiği günlerden biri (Kayseri).

(Ağustos–Kasım 1928: Dolmabahçe'de Perde Arkasından Çıkan Kara Tahta ve "Alfabe Marşı")

Dolmabahçe Balosunda Perde Arkasından Çıkan Kara Tahta ve Yat Sınavı: 9 Ağustos 1928 gecesi Sarayburnu Parkı'nda Mısırlı hanende Müniretül Mehdiye'yi dinledikten sonra Harf İnkılabı'nı müjdeleyen ve park çıkışında Eyüplü Hafız Hanım'a *"Benim hatırım için başındaki şu siyah örtüyü atıp etrafı daha rahat görmek istemez misin?"* diyerek çarşafını çıkarttıran Gazi, birkaç gün sonra Söğütlü Yatı'yla Boğaz'da gezerken Başvekil İsmet Paşa'nın yanında sofracıları Çelebi (Cemal) ve Selahattin'i çağırıp yeni harflerle *"Bira soğuktur"* cümlesini yazdırarak imtihan etti. Hemen ardından bir yaz gecesi Dolmabahçe Sarayı'nda yabancı elçilerin, diplomatların, mebusların ve gazetecilerin katıldığı büyük bir davet verdi. Kütüphaneci Nuri Ulusu, gündüzden büyük salonun bir köşesine dönerli muşamba kara tahtayı, tebeşiri ve silgiyi yerleştirip önüne kalın bir perde çekerek gizlemişti. Gece yarısına doğru içkilerin içildiği ve müziğin çaldığı sırada Gazi aniden ayağa kalktı; tüm konukları büyük salona topladı ve *"Şimdi tarihi bir olaya şahitlik edeceksiniz!"* diyerek perdenin ipini çekti. Perde açılınca ortada dev kara tahta ve elinde tebeşirle Nuri Ulusu belirdi. Tebeşiri eline alan Gazi, *"Latin alfabesinin ilk harfi bu!"* diyerek "A" harfini yazdı ve yerli-yabancı bütün davetlilere koro halinde alfabeyi tekrar ettirdi; ardından bakanları ve diplomatları tek tek tahtaya kaldırıp yeni harflerle adlarını yazdırarak saatlerce imtihan etti.

Miralay Zeki Bey'e Besteletilen "Alfabe Marşı" ve Çankaya'da Kurs: Harf İnkılabı'nı halkın hafızasına müzikle kazımak isteyen Atatürk, Ankara'ya döner dönmez Riyaset-i Cumhur Orkestrası Şefi Miralay Zeki (Üngör) Bey'i Çankaya Köşkü'ne çağırttı. Kapıda iki sandalye istetip Zeki Bey'e çay ısmarlayan Gazi, yeni harfleri kendi sesiyle tek tek okuyarak bir **"Alfabe Marşı"** bestelemesini emretti ve Nuri Ulusu'ya *"Bak oğlum, en iyi öğrenme kulakla olur, tekrarla olur; bu marşı her yerde çaldıracağım"* dedi. Bir hafta sonra Zeki Bey'in bando eşliğinde *"A, O, U, I – E, Ö, Ü, İ – B, C, Ç, D, F..."* diye gürül gürül çaldırdığı Alfabe Marşı'nı gözleri dolarak dinleyen Atatürk, marşı günlerce Meclis bahçesinde ve Kızılay Meydanı'nda çaldırtarak yeni alfabeyi yediden yetmişe tüm halkın diline yerleştirdi. Aynı günlerde Çankaya Köşkü'nün Yaverlik Dairesi önünde kurulan açık hava dershanesinde kütüphaneci Nuri Ulusu'yu öğretmen görevlendirerek köşkün okuma yazma bilmeyen tüm bahçıvan, aşçı ve hizmetkârlarına yeni harfleri öğrettirdi ve kurs sonunda bizzat sınav yaptı.

10. Yalova'daki Sığırtmaç Mustafa, Yürüyen Köşk ve Menemen'de Kubilay'ın Kanı (1929–1930)



Sığırtmaç Mustafa - Yalova 1929.

Olay: Yalova Balaban Deresi mevkiinde Atatürk'ün karşılaşıp sohbet ettiği, "Cevizleri satın almazsan parayı almam" diyerek onuruyla Gazi'yi duygulandıran ve Şişli Çocuk Hastanesi'nde tedavi ettirilerek okutulan küçük çoban Sığırtmaç Mustafa.

1929 yılında Havran'da Çanakkale kahramanı Koca Seyit Onbaşı'yı buldurup kucaklayan ve onun *"Biz o mermiyi para için kaldırmadık Paşam"* diyerek maaş

bağlanmasını reddeden vakur duruşuna hayran kalan Atatürk, aynı yılın Eylül ayında Yalova'da 20 kadar atlıyla gezintiye çıktığında Balaban Deresi yolunda sığır güden sekiz yaşındaki sıska, sıtmalı çoban **Mustafa**'ya rastladı. Çiftliğin yolunu tarif eden küçük çocuğa adını sordu; *"Mustafa"* cevabını alınca *"Benim de adım Mustafa, demek adaşız"* dedi. Çocuğun ayda üç liradan yılda 36 lira kazandığını öğrenince cebinden 36 lira çıkarıp uzattı; fakat küçük sığırtmaç, *"Almama imkân yok, çok paradır; nereden aldın diye sorarlar"* diyerek parayı reddetti. Gazi *"Yol gösterdiğin için veriyorum"* diye ısrar edince küçük Mustafa, heybesindeki yarım kilo cevizi göstererek, *"Ancak bu cevizleri satın alırsan parayı alırım!"* şartını koştu. Çocuğun bu eşsiz onuru karşısında duygulanan Atatürk cevizleri alıp parayı verdi; ertesi gün kaplıcalara çağırttığı Sığırtmaç Mustafa'yı Şişli Çocuk Hastanesi'nde tedavi ettirdi ve Kuleli Askerî Lisesi'ne yazdırarak Türk ordusuna şerefli bir subay olarak yetiştirdi.

Doğaya olan sevgisi de insana olan sevgisi kadar derindi: Orman Çiftliği'nde yolu genişletmek için cılız bir iğde ağacının kesildiğini gördüğünde arabasından inip ağlayan Gazi, 1930 yılında Yalova Millet Çiftliği'ndeki köşkünün çatısına çarpan asırlık çınar ağacının dalını kesmek isteyen bahçıvanı durdurdu. ***"Ağaç kesilmeyecek, köşk kaydırılacak!"*** emrini vererek İstanbul'dan getirilen tramvay rayları üzerinde koca binayı 4 metre 80 santim yana yürüttü.

Yine 1930 yazında, *"Cumhuriyetin temeli demokrasidir; ben hayattayken çok partili sistemi kurmalıyız"* düşüncesiyle Yalova'da en yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey'e **Serbest Cumhuriyet Fırkası**'nı kurdurdu. Hatta 21 Ağustos 1930 gecesi Yalova'da sofrada partinin genel sekreteri Nuri Conker *"Paşam, sizin izniniz olmadan hangi mebus bizim partiye girmeye cesaret eder?"* deyince kendi yakın dostlarından mebusları yeni partiye verdi. Ancak Fethi Bey'in İzmir gezisinde yaşanan olaylar Başvekil İsmet Paşa'yı derinden sarsmıştı; Dolmabahçe Sarayı'nda İsmet Paşa'nın bu gerginlikle Başyaver Salih Bozok'u haksız yere haşladığı akşam, Bozok sofrada gözyaşları içinde *"Seza-yı tiğ olur haddin tecavüz eyleyen mûlar..."* beytini okuyarak iki liderin arasındaki gergin havayı sadakatiyle yumuşattı.

Çok geçmeden irtica güçleri demokratik hoşgörü ortamını istismar ederek harekete geçti ve 23 Aralık 1930'da İzmir'in **Menemen** ilçesinde Derviş Mehmet ve yobaz çetesi, genç yedek subay öğretmen **Mustafa Fehmi Kubilay**'ı şehit etti. Kara haberi aldığında büyük bir öfke ve acıyla sarsılan Atatürk, orduya gönderdiği başsağlığı mesajında Cumhuriyetin kararlılığını şu sözlerle mühürledi: ***"Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyetin mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır!"***.

(1929–1930: Sığırtmaç Mustafa'ya Gece Yarısı Hastane Ziyareti, Antalya'da "Bunalıyorum Çocuk!" İtirafı ve Serbest Fırka)

Yürüyen Köşk'ün Mimarları ve Gece Yarısı Saat 02.00'de Şişli Çocuk Hastanesi Baskını: Atatürk, karnındaki şişlik nedeniyle Şişli Çocuk Hastanesi'ne yatırttığı Sığırtmaç Mustafa'yı bir gece ziyaret etmek istedi.

İstanbul'a döner dönmez bir gece yarısı saat 02.00'de ansızın hatırladı ve *"Hadi Sığırtmaç Mustafa'ya ziyarete gidiyoruz!"* diyerek maiyetiyle hastaneye gitti. Gece yarısı bütün koğuştaki hasta çocukların uykudan uyanıp sevinçle etrafını sardığı Atatürk, yatakta doğrulmak isteyen küçük Mustafa'yı eliyle durdurup omzunu okşadı ve şefkatle takıldı: *"Sen ayağa kalkmayı bırak da buradan nasıl çıkacağını düşün! Benim çiftliğime çalışmaya gelmemiştin; şimdi ağandan aldığın üç lira aylıkla öde bakalım hastane paralarını!"*. Küçük çoban önce korktuysa da Paşa'nın yüzüne dikkatle bakıp şaka yaptığını anlayarak, *"Sen koskoca Gazi Paşa'sın, elbette hastane parasını da verirsin!"* cevabını verdi. Ertesi akşam sofrada *"Paşam, çoban hiç okur mu, boşuna emek vereceksiniz"* diyen konuklarına ise kendi çocukluğunu hatırlatarak şu dersi verdi: *"Yahu ne uzağa gidiyorsunuz! Ben de bir zamanlar tarlada kargaları bekledim, dayımın çiftliğinde koyunlarını güttüm. Çobanlar okumaz diye bir nazariye yoktur; bu çocuk da okur, belki büyük bir adam da olur!"*. Yine 11 Ağustos 1930'da Yalova Millet Çiftliği'ndeki köşkünü, çatısına değen çınar dalı kesilmesin diye İstanbul Belediyesi Yollar ve Köprüler Şubesi Başmühendisi Ali Nuri Bey ve ekibine kızaklar üzerinde 4 metre 80 santim doğuya kaydırttığında, inşaatın başından bir an bile ayrılmayıp *"Eh, artık yürüyen bir köşkümüz de oldu!"* diyerek köşke adını bizzat verdi.



Yalova Yürüyen Köşk ve Tarihi Çınar Ağacı.

Olay: Atatürk'ün 1930 yılında "Ağaç kesilmeyecek, köşk kaydırılacak!" talimatını vererek doğaya olan muazzam sevgisiyle temelinden kızaklar üzerinde 4 metre 80 santim doğuya yürüttüğü Yalova Millet Çiftliği'ndeki tarihi Yürüyen Köşk.

Antalya'da "Bunalıyorum Çocuk!" İtirafı, Serbest Fırka ve "Kazanan İdare Fırkasıdır!": 6 Mart 1930 akşamüstü yurt gezisi sırasında Antalya'ya vardığında, kendisini karşılayan Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'ı yanına alıp yatak odasına kapanan Atatürk, koltuğa yığılır gibi oturarak içindeki derin ıstırabı ilk kez şöyle döktü: *"Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap*

içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz... Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi bir perişanlık içinde. Bu arada beni en çok üzen şey nedir bilir misin? Halkımızın zihninde kökleştirilmiş olan, her şeyi başta bulunandan beklemek itiyadı... Herkes büyük bir tevekkül ve rehavet içinde bütün iyilikleri bir şahıstan, yani şimdi benden istiyor, benden bekliyor; fakat nihayet ben de bir insanım be birader, kutsi bir kuvvetim yoktur ki!". Gözleri dolan ve elleri hafifçe titreyen Büyük Önder, bir kahve içip sakinleştikten sonra, *"Yeise değil, hatta ufak bir tereddüde dahi düşmeye mahal yoktur; er geç, fakat muhakkak gayemize varacağız"* dedi ve Meclis'te hükümeti denetleyecek serbest bir tenkit ve münakaşa cihazı kurmaya karar verdi. 9 Ağustos 1930'da Yalova'da yakın dostu Fethi (Okyar) Bey'e mektup yazdırarak **Serbest Cumhuriyet Fırkası**'nı kurdurdu; sofrada iki partinin liderlerine *"En çok kavgalı gibi olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim; bu benim için yüksek bir zevk olacaktır"* dedi. Ancak yeni partinin hızla taşra teşkilatına ve belediye seçimlerine girmesi, İzmir mitinginde yaşanan kanlı olaylar ve irtica unsurlarının sızması üzerine iki parti düşman cephelere bölündü. İzmir'de bazı kışkırtıcıların kahvehanelerdeki Atatürk ve İnönü resimlerini yırtıp çiğnedikleri haberi geldiğinde Çankaya'ya geçmiş olsuna gelen milletvekillerine, *"Benim resimlerimin yırtılıp çiğnenmesine üzülmedim desem doğru olmaz; fakat beni asıl üzen nokta, o İzmir'i kurtarmak için canını dişine takarak dövüşen Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın resimlerinin yırtılıp çiğnenmesidir!"* diyerek silah arkadaşına sahip çıktı. Öte yandan belediye seçimlerinde hükümet memurlarının muhalefete yaptığı baskıyı da gözünden kaçırmadı; Hasan Rıza Soyak seçimleri hep Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kazandığını gösteren telgrafları sunduğunda *"Hangi fırka kazanıyor?"* diye sordu, Soyak *"Tabii bizim fırka Paşam"* deyince Atatürk acı acı gülümseyerek gerçeği yüzüne vurdu: *"Hayır efendim, hiç de öyle değil! Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim: Kazanan İdare Fırkasıdır çocuk! Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler... Bunu bilesin!"*. Karmaşayı önlemek için Cumhurbaşkanlığından çekilip bizzat hükümetin ve partinin başına geçmeyi, Nuri Conker'i bile tarafsız Cumhurbaşkanı yapmayı düşündüğü günlerde Fethi Bey kendisiyle karşı karşıya gelmemek için 18 Kasım 1930'da Serbest Fırka'yı feshetti. Bu olaydan sadece bir ay sonra Menemen'de Derviş Mehmet ve Nakşibendi şeyhi Esat'ın kurduğu gerici şebekenin Asteğmen Kubilay'ın başını keserek şehit etmesi ve toplanan halktan bazılarının bu vahşeti alkışlaması üzerine büyük bir ıstırapla sarsılan Atatürk, ilk anda ibret olmak üzere Menemen halkını dağıtıp kasabayı tamamen boşaltmayı dahi düşündü; ardından Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya gönderdiği tarihi taziye mesajıyla ve kurulan Sıkıyönetim Harp Divanı'yla irticanın başını ezdi.

10 Ağustos 1929 Büyükdere Yalısı Balkonundan "Elim de Tutuyor, Gözüm de Görüyor!" Hitabı: 1929 yazında muhalif çevrelerin ve yabancı basının İstanbul'da *"Mustafa Kemal felç geçirdi, dili tutuldu, gözleri görmüyor"* şeklinde kasıtlı dedikodular yayması üzerine, Ankara'dan derhal İstanbul'a gelen Gazi, 10 Ağustos 1929 gecesi Söğütlü Yatı'yla Boğaz'da gezintiye çıktı. Büyükdere'de eski valilerden Tahsin (Uzer) Bey'in yalısına çıktığını duyan binlerce İstanbullu sandallarla ve karadan yalının önünü doldurup *"Gazi'mizi görmek isteriz!"* diye tezahürata başladı. Balkona çıkan Atatürk, projektörlerin

ışığı altında gür sesiyle halka şöyle seslendi: *"Vatandaşlarım! İşittim ki benim hasta olduğumu, elimi ayağımı kıpırdatamadığımı, gözümün görmediğini söyleyenler varmış. İşte karşınızdayım: Elim de tutuyor, ayağım da yerinde, gözüm de görüyor, sesim de çıkıyor! Milletimin emrinde ve başındayım!" (*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN DETAYLI AKADEMİK VE KONU BAZLI KAYNAKÇASI

- **Atay, Falih Rıfkı**, *Babanız Atatürk*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980 (İlk baskı: Şubat 1955):
    - *28–29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu:* s. 91–96.
    - *Ağustos–Kasım 1925 Şapka İnkılabı (İnebolu ve Kastamonu konuşmaları), Tekke ve Türbelerin kapatılması, 1926 Medeni Kanunu, kadın hakları ve 1928 Harf İnkılabı'nda Falih Rıfkı Atay'a söylediği "Bu iş ya üç ayda olur, ya hiç olmaz!" sözü:* s. 96–99.
    - *Zübeyde Hanım'ın Karşıyaka'daki mezarı başında ettiği yemin, Orman Çiftliği'nde kesilen iğde ağacı için üzüntüsü ve Çankaya bahçesindeki yaşlı ağacı kestirmemesi:* s. 104, 107–108.
    - *Yalova'da sekiz yaşındaki Sığırtmaç Mustafa ile karşılaşması, 36 liralık ceviz pazarlığı, Şişli Çocuk Hastanesi'nde tedavisi ve Kuleli Askerî Lisesi'ne yerleştirilmesi:* s. 116–118.
    - *İzmir Suikastı sanığıyla yüzleşmesi ve Naim Palas'ta perdeleri açtırması ile 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası mektubu:* s. 118–119, 121–122.
- **Bozok, Salih**, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Yayına Hazırlayan: Can Dündar, Doğan Kitapçılık AŞ, 2. Baskı, Mayıs 2001, İstanbul, ISBN: 975-6719-63-X:
    - *Zübeyde Hanım'ın İzmir Karşıyaka'ya götürülüşü, Latife Hanım'ın hastabakıcılığı, 14 Ocak 1923'te vefatı ve Mustafa Kemal Paşa'nın mezar başındaki tarihi nutku ve yemini:* s. 89–98.
    - *29 Ocak 1923'te Göztepe'de Latife Hanım'la nikâh merasimi, Latife Hanım'ın mektupları, Ekim 1924 Erzurum ayrılığı, İsmet Paşa'ya yazılan 9 Ekim 1924 tarihli mektup, Kayseri'de barışma ve 1925'te kesin ayrılık:* s. 99–113.
    - *Lozan dönüşü Çankaya'daki eski köşkte İsmet Paşa ile Fethi (Okyar) Bey arasındaki sert tartışma ("O halde sen de alçaksın!") ve Salih Bozok'un sigara paketine yazdığı uyarıyla kavgayı yatıştırması:* s. 115–116.
    - *1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir mitingi sırasında Dolmabahçe Sarayı'nda İsmet Paşa'nın Salih Bozok'a çıkışması ve akşam sofrasında Bozok'un okuduğu beyit ve gözyaşlarıyla barışmaları:* s. 127–134.
- **Gökçe, Orhan**, *"İstiklal Mahkemeleri ve Şeyh Sait Davası"*, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, Birikimler, s. 282–288:
    - *13 Şubat 1925 Piran olayı ve Şeyh Sait İsyanı'nın başlaması, Fethi Okyar hükümetinin istifası, İsmet İnönü hükümeti ve 4 Mart 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu, Şark İstiklal Mahkemesi'nde Diyarbakır Sineması'ndaki sorgulamalar ve 28 Haziran 1925 kararı:* s. 282–288.
- **İlbay, Süleyman Asaf**, *Çocukluk Arkadaşım Atatürk: Mustafa Kemal'le 45 Yıl*, Hazırlayan: Ferda İlbay, Kaynak Yayınları (No: 762), 2. Basım, Kasım 2014, İstanbul, ISBN: 978-975-343-909-1:

- *11 Mayıs 1925'te Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluş emri ve 7 Haziran 1925'te Marmara Havuzu'na suyun akıtılması töreni:* s. 70–74.
- *Ekim 1926'da Ankara Şehreminliğine atanışı, Ankara imar planında "asri mezarlık" uyarısı, Etimesgut örnek köyünde Panama şapkaları ve yetmişlik nineyle karşılaşması ("Aç nurlu yüzünü güneş, ışık alsın"):* s. 83–87, 115.
- *1927'de Büyük Nutuk'u yazarken geçirdiği kalp rahatsızlığı ve Alman profesörün "Demir Adam" teşhisi, Numune Hastanesi'nde Saraçoğlu Şükrü ve Asaf İlbay'ı ameliyat ettirmesi, Çankaya sofrasında Nuri Conker'le "Çölde Dondurma" münakaşası ve Amiral Bristol ile 10 bin liralık poker partisi:* s. 87–89, 106–107, 122–123.
- *Temmuz 1927'de İstanbul'a ilk gelişi, 30 Ağustos 1928 gecesi Sarayburnu Parkı'nda bir gecede Harf İnkılabı'nı ilan etmesi ve Ağustos 1930'da Yalova'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş gecesi:* s. 94–97, 128–132.
- Yabancı temsilcilerin genç Türkiye'nin mali gücünü küçümsediği günlerde ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile oynanan poker partisinde, Amiral'in servetine güvenerek bahisleri sürekli yükseltmesi üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bahsi 10 bin liraya kadar çıkarıp rest çekmesi ve Amiral kağıtlarını kapatınca kazandığı parayı iade ederek *"Türkler blöfe gelmez; biz masaya oturduk mu sonuna kadar gideriz, parayla pulla da işimiz olmaz!"* dersini vermesi: s. 122–123.
-

- **İnönü, İsmet**, *Hatıralar, 2. Kitap*, Bilgi Yayınevi (Özel Dizi: 21/2), Birinci Basım, Kasım 1987, Ankara:
  - *Lozan Başmurahhaslığına seçilişi, sivil hayata ve diplomasiye geçişi ("Ben protesto bilmem!"), Paris'te Poincaré ve Lozan'da Mussolini ile görüşmeleri, 20 Kasım 1922 açılış nutku, Boğazlar, Azınlıklar, Patrikhane, Kapitülasyonlar ve Osmanlı Borçları müzakereleri:* s. 43–94, 113–149.
  - *Ankara'nın başkent oluşu (13 Ekim 1923), Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923), Halifeliğin kaldırılması (3 Mart 1924), Şeyh Sait İsyanı (1925), Şapka, Medeni Kanun, Harf İnkılabı ve 1930 Serbest Fırka hadisesi:* s. 163–232.
- **Kılıç Ali**, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Atatürk Kütüphanesi Serisi: 9, Sel Yayınları, İstanbul, 20 Haziran 1955:
  - *17 Haziran 1926'da İzmir Suikastı'ndan habersizken Miralay "Ayıcı" Arif Bey'in Kavaklıdere'deki köşküne yapılan ziyaret ve Kılıç Ali'nin şakası, suikastçıların İzmir'de yakalanışı, Gazi'nin Ziya Hurşit ve Gürcü Yusuf ile yüzleşmesi, Naim Palas Oteli'nde kepenkleri açtırması, Başvekil İsmet Paşa ile Kâzım Karabekir'in tutuklanması krizi ve Ziya Hurşit'in sorguda kelepçesini gevşeterek bombalara saldırma planı:* s. 26–68.
- **Kılıç Ali**, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Atatürk Kütüphanesi Serisi: 5, Sel Yayınları, İstanbul, 20 Nisan 1955:

- *Lozan dönüşü Rauf Bey'in istifası, Çankaya'da eski köşkte İsmet Paşa ile Fethi Bey arasındaki sofra kavgası ve Lozan Muahedesi'nin Meclis'te tasdiki:* s. 103–106, 129–131.

- **Meydan, Sinan**, *Atatürk ile Allah Arasında: Bir Ömrün Öteki Hikâyesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009, ISBN: 978-975-10-2814-3:
  - *Haziran 1922'de Zübeyde Hanım'ın Ankara'ya gelişi, Çankaya'da oğlunun elini öpmek istemesi ("Sen vatanı ve milleti kurtaran bir devlet reisisin"), 14 Ocak 1923'te İzmir Karşıyaka'da vefatı, Eskişehir'de gördüğü rüya ve mezar başındaki duası:* s. 55–63.

- Gökçen, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınevi, 4. Basım, Mart 2007 (1. Basım: 1981), İstanbul, ISBN: 975-405-511-4:

- Ekim 1925'te Bursa'da Hünkâr Köşkü'nün yanındaki evin çitini aşarak muhafızları geçen 12 yaşındaki yetim ve öksüz Sabiha'nın Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan yatılı okul isteği, Paşa'nın ağabeyi Neşet Bey'den izin alarak Sabiha'yı evlat edinmesi ve Gülcemal Vapuru ile Mudanya ve İzmir üzerinden Ankara'ya götürmesi: s. 18–37.
- Çankaya Köşkü bahçesindeki iki odalı ilkokulda manevi kızları Sabiha, Zehra ve Rukiye'nin eğitimi, oyun oynatan genç öğretmenin yerine sert ve disiplinli Nüveyre Hanım'ın atanması, okuldan kovulan Sabiha ve Zehra'ya Gazi'nin "Öğretmene karşı gelmek isyandır!" diyerek öğretmenlerinin elini öptürüp özür diletmesi ve 1927'de İstanbul Arnavutköy ve Üsküdar Amerikan Kız Kolejlerine gönderilmeleri: s. 37–45, 110.
- Sabiha'ya "Sülün" adlı Arap kısrağını hediye ederek birlikte at binmeleri ve rahatsızlandığında Heybeliada Sanatoryumu'ndan kaçıp Çankaya'ya dönen manevi kızını şefkatle karşılayıp kendi yattığı Viyana'daki Koteş Sanatoryumu'na tedaviye göndermesi: s. 46–54.
- 16 Şubat 1925'te Türk Tayyare Cemiyeti'nin (Türk Hava Kurumu) kuruluşu, gelir kaynaklarının (fitre, zekât, kurban derileri, tayyare piyangosu) belirlenmesi, Büyük Nutuk'un basım ve dağıtım gelirlerinin THK'ya bağışlanması (1 Şubat 1928 tarihli THK genelgesi) ve Başbakan İsmet Paşa'nın THK hesaplarındaki "kırk para" (bir kuruş) fark için yedi saat süren denetimi: s. 70–76, 86–88.

- Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları (Yaşantı Dizisi: 6), 1. Baskı, Kasım 1973, İstanbul:

- 1 Temmuz 1927'de İstanbul'a gelişinde Kuruçeşme'deki kız kardeşi Makbule Hanım'ın evinde kalmayı planlarken aldığı "Sarayda oturmağa hakkın yok" tehdit mektubu üzerine Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmesi, 3 Temmuz 1927'de işe başlayan Cemal Granda'ya "Açınız perdeleri!" emri ve 20 Temmuz 1927'de Cemalettin adını "Çelebi" olarak değiştirmesi: s. 13–24.
- Günlük yaşamı, yemek alışkanlıkları (kuru fasulye, pilav, ayran, tuzlu leblebi), Büyük Nutuk'u yazarken üç ay hiç içki içmemesi ve ayı postu

üzerinde 48 saat uyumadan çalışması ile kapıda uyuyakalan Çelebi'yi sabaha karşı bizzat uyandırması: s. 30–34, 72–75.

- 10 Ağustos 1929 gecesi "felç geçirdi, gözü görmüyor" dedikoduları üzerine Söğütlü Yatı ile Büyükdere'de Tahsin Uzer'in yalısına gidişi ve balkondan halka "Elim de tutuyor, ayağım da yerinde, gözüm de görüyor!" hitabı: s. 58–61.
- Yalova'da Sığırtmaç Mustafa ile karşılaşması, gece yarısı saat 02.00'de Şişli Çocuk Hastanesi'nde Sığırtmaç Mustafa'yı ziyareti ("Ağandan aldığın üç lira aylıkla öde bakalım hastane paralarını") ve sofrada "Çobanlar okumaz diye bir nazariye yoktur, ben de tarlada karga bekledim" konuşması: s. 96–100.
- Latife Hanım'dan ayrıldıktan sonra dahi ondan "Bizim Latife Hanım kraliçe gibidir; lisan bilir, sefir ağırlar, kültürlü, aydın kadındır" diyerek saygıyla söz etmesi: s. 114–115.
- 9–10 Ağustos 1928 Sarayburnu Parkı'nda Mısırlı muganniye Cemaliyye'yi dinlemesi, Harf Devrimi'ni müjdelemesi, Eyüplü Hafız Hanım'a çarşafını çıkarttırması ve Söğütlü Yatı'nda sofracılara yeni harflerle "Bira soğuktur" yazdırarak imtihan etmesi: s. 119–130.
- 1930 Serbest Fırka'nın İzmir mitinginde fotoğraflarının yırtılması üzerine "Beni asıl üzen İzmir'i kurtarmak için dövüşen Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın resimlerinin yırtılmasıdır" demesi: s. 131–132.

- İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, Mayıs 2009, İstanbul, ISBN: 978-9944-88-140-1:

- Zübeyde Hanım'ın İzmir Karşıyaka'daki mezarı için gösterilen projeleri reddedip "Oraya yakın bir kayalıktan koparılacak bir kaya parçası olduğu gibi mezarın üstüne konur" emrini vermesi ve 1925'te Orman Çiftliği'nin ağaçlandırılması: s. 32 (Dipnot 9), 34–35.
- 1 Kasım 1928 TBMM açış konuşmasında Yeni Türk Harflerinin kabulü çağrısı ve 1 Kasım 1929'da demiryolu hamlesi: s. 162–164.

- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt I, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973:

- 14 Ocak 1923'te Zübeyde Hanım'ın vefatı, Karşıyaka'daki mezarı başında yaptığı tarihi konuşma, mezar taşının sade iki kayadan yapılması emri ve 29 Ocak 1923'te Latife Hanım'la vekilsiz kıyılan nikâh töreni ile 5 Ağustos 1925'teki ayrılık süreci: s. 6–11.
- 1923 sonbaharında Çankaya'da damı akan üç odalı bağ evinde leğenler arasında çalışırken Vahdettin için yardım isteyen mektuba verdiği "Devlet varidatını ancak memleketin imarına ve şehit yetimlerini yaşatmaya sarf edebiliriz" cevabı ile Yunan efzun tablosuna öfkesi: s. 28–32.
- Çankaya'da kesilen iğde ve yaverlik ağacına üzüntüsü ile Orman Çiftliği Söğütözü'nde yapılacak kulübe (Koliba) için 20–30 söğüt ağacını kestirmeyip işçilerle birlikte günlerce çalışarak başka yere naklettirmesi: s. 33–35.

- 1925 sonbaharında Şapka İnkılabı gezisinde Bursa Temenyeri'ndeki köşk yoluna dizilen süngülü nöbetçileri ve resmi polisleri "Alınacak koruma tedbirleri halkı ürkütmeyecek ve rencide etmeyecek şekilde olmalıdır" diyerek kaldırtması: s. 65–66.
- Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa ile Başvekil Rauf (Orbay) Bey arasındaki anlaşmazlık, Gazi'nin 18 Temmuz 1923 tarihli telgrafı, İsmet Paşa'nın "Her dar zamanımda hızır gibi yetişirsin" cevabı, Rauf Bey'in istifası ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı: s. 161–189.

o Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973:

- 1923–1930 yılları arasındaki imar, demiryolu, sanayi ve maliye hamleleri, 6 Mart 1930'da Antalya'da "Bunalıyorum çocuk! Herkes her şeyi bir şahıstan, benden bekliyor; nihayet ben de bir insanım, kutsi bir kuvvetim yoktur ki!" itirafı ve Meclis'te serbest bir tenkit ve murakabe cihazı kurma kararı: s. 403–412.
- 9 Ağustos 1930'da Yalova'da Fethi (Okyar) Bey ile mektuplaşmaları ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu, Ağaoğlu Ahmet Bey ile sofra tartışması ve Ağaoğlu'nun 25 Temmuz 1926 tarihli raporu: s. 413–424, 493–499.
- Serbest Fırka'nın İzmir mitingi olayları, Atatürk'ün Fethi Bey'in nutkunu söylemesini sağlaması, Yunus Nadi'ye verdiği 9 Eylül 1930 tarihli açık mektup cevabı, belediye seçimlerinde "Kazanan bizim fırka değil, İdare Fırkasıdır çocuk!" teşhisi ve 18 Kasım 1930'da Serbest Fırka'nın feshi: s. 424–445.
- 23 Aralık 1930'da Menemen'de Derviş Mehmet ve Nakşibendi şeyhi Esat şebekesinin Asteğmen Kubilay'ı şehit etmesi, Dolmabahçe Sarayı'ndaki zirve, Sıkıyönetim Harp Divanı kararları ve Atatürk'ün Mareşal Fevzi Çakmak'a gönderdiği taziye mesajı: s. 451–455.
- Kasım 1922'de Yugoslavya Kralı Aleksandr'ın "Bosnalı tüccar Ahmet Efendi" takma adıyla gönderdiği kurmay albayın Batı Trakya ve Selanik teklifini reddetmesi ve Çankaya'da "Selanik'e yürüyelim" diyen misafirlerine "En büyük kuvvetimizi sözlerimize ve Millî Misak'a sadakat teşkil edecektir" ihtarı: s. 517–520.

o Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), *Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap, 9. Baskı, İstanbul, 2008:

- 1 Haziran 1927'de Çankaya Köşkü'ne asker olarak gelen Hacı Tevfik Kaptan oğlu Nurettin'i (Nuri Ulusu) tanıması ve köşk kütüphaneciliğine ataması ile 1 Temmuz 1927'de Ertuğrul Yatı ile İstanbul'a ilk gelişi ve Dolmabahçe'de coşkulu karşılanışı: s. 20–25.
- İlk İstanbul seyahatine giderken kitaplarını karton kutular yerine iki cephane sandığına koydurması ("Savaşta bunlarla cephane taşıdık; şimdi kültür ve sanat savaşımız başlıyor, cephanenin yerini artık kitaplar alsın!") ve Büyük Nutuk'u yazarken 35 saat aralıksız çalışması sırasında sol koluna ve göğsüne vuran ağrı: s. 55–59.

- Haziran–Ağustos 1928 Harf İnkılabı çalışmaları, Dolmabahçe Sarayı'ndaki büyük davette perde arkasından çıkarılan kara tahta önünde bakanları ve yabancı diplomatları yeni harflerden imtihan etmesi, Miralay Zeki Bey'e "Alfabe Marşı"nı besteletmesi ve Çankaya Köşkü çalışanlarına açılan okuma yazma kursu: s. 75–84.
- Yalova Termal ve Millet Çiftliği'nin kuruluşu, 11 Ağustos 1930'da çınar ağacının dalı kesilmesin diye Başmühendis Ali Nuri Bey ekibine Yürüyen Köşk'ün 4,80 metre kaydırılması, Sığırtmaç Mustafa'nın Şişli Çocuk Hastanesi'nde gece ziyareti ve Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluşunda mühendislere "Bu toprak mı? Dikeceğimiz de fidan mı? Mutlaka yetiştireceğiz!" çıkışı: s. 95–101, 118–120

o **Gökçen, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınevi, 4. Basım, Mart 2007 (1. Basım: 1981), İstanbul, ISBN: 975-405-511-4:**

- 1926 yılında Çankaya Köşkü bahçesindeki ilkokulda manevi kızları Sabiha ve Zehra'yı cezalandırıp sınıftan kovan öğretmen Nüveyre Hanım'a arka çıkması ve kızlarına *"Öğretmene karşı gelmek isyandır! Derhal okula dönecek, öğretmeninizin elini öpüp özür dileyeceksiniz!"* dersini vermesi: s. 37–43.
- 1928 yılında Büyük Nutuk gelirlerini bağışladığı Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) hesaplarında çıkan "kırk para" (bir kuruş) fark için Başbakan İsmet Paşa'nın yedi saat süren denetimi ve Atatürk'ün *"Milletin verdiği paranın kırk parasının bile hesabını veremeyenler, yarın milyonların hesabını hiç veremezler"* sözü: s. 86–88.

o **Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları (Yaşantı Dizisi: 6), 1. Baskı, Sıralar Matbaası, Kasım 1973, İstanbul:**

- 10 Ağustos 1929 gecesi "felç geçirdi, gözü görmüyor" dedikoduları üzerine Söğütlü Yatı ile İstanbul Büyükdere'de Tahsin (Uzer) Bey'in yalısına çıkışı ve balkondan halka *"İşte karşınızdayım: Elim de tutuyor, ayağım da yerinde, gözüm de görüyor, sesim de çıkıyor!"* hitabı: s. 58–61.

o **Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt I, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973:**

- Çankaya Köşkü ile Yaverlik binası arasındaki yolu genişletmek için bahçıvanların kendisine sormadan kestiği yaşlı iğde ağacının kütüğünü görünce arabasını durdurup ağlaması: s. 33.

o **Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), *Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap (Doğan Egmont Yayıncılık), 9. Baskı, İstanbul, 2008:**

- Çankaya Köşkü bahçesinde kesilen iğde ağacı için döktüğü gözyaşları ve doğa sevgisi: s. 119.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜR, BİLİM VE İNSAN ATATÜRK (1930–1937)

1. Tarih ve Dil Devrimi: Büyükada'da Ahmet Refik İmtihanı, Vagon-Li ve Geometri Kitabı (1931–1937)

Askerî ve siyasi zaferlerle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kalıcı olabilmesi, milletin kendi köklerini ve dilini yabancı boyunduruğundan kurtarmasına bağlıydı. Bir akşam Çankaya Köşkü'nde Avrupa'da okutulan Fransızca bir tarih kitabında Türklerin medeniyete katkısı olmayan "sarı ırk" ve "barbar göçebeler" olarak yazıldığını gören Atatürk, kitabı elinin tersiyle iterek 1931 Nisanında **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti**'ni (Türk Tarih Kurumu) kurdurdu. 1933 yazında Ankara yakınlarındaki Ahlatlıbel'de ilk milli arkeoloji kazısını başlattığında bizzat kazı alanına gidip ceketini çıkardı; Boğazköy ve Alacahöyük'ten çıkan Hitit eserlerini incelemek bahanesiyle Berlin'e götürmek isteyen Alman arkeologlara karşı yumruğunu masaya vurarak, *"Anadolu'nun toprağından çıkan her taş Anadolu'da kalacaktır! Derhal Ankara'da bir müze inşa edilsin!"* emrini verdi ve *"Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça, daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır"* ilkesini yerleştirdi. Hatta Batılı tarihçilerin Mimar Sinan'ın Türk olmadığını iddia etmeleri üzerine 1935'te Türk Tarih Kurumu'na kendi el yazısıyla *"Sinan'ın heykelini yapınız"* notunu düştü.

Türk tarihini yalnız "Osmanlı'nın Söğüt'teki dört yüz çadırlık aşiretinden" başlatan dar tarih anlayışına ne kadar karşı olduğunu gösteren unutulmaz olaylardan biri, bir pazar akşamı Büyükada Anadolu Kulübü'nde yaşandı. Kulübün bahçeye bakan geniş taraçasında kurulan sofrada Türk tarihinin eskiliği konuşulurken, dışarıdan sofraya katılan ünlü tarihçi Ahmet Refik (Altınay) Bey üst üste üç dört kez masa üzerinden uzanıp kadehini Atatürk'ün kadehine tokuşturarak içti. Bu laubalilikten ve eski tarih tezlerinden hoşlanmayan Atatürk, dördüncü kadehte elini geri çekerek aniden sordu: *"Ahmet Refik Bey, Türk milletinin tarihi ne zaman başlar?"*. Ahmet Refik Bey bocalayıp sustuğu sırada Gazi, bahçede oynayan çocuklardan eski Ankara Şehremini Asaf (İlbay) Bey'in on iki yaşındaki kızı Semiha'yı masaya çağırttı. Küçük kıza adını ve yaşını sorduktan sonra Ahmet Refik Bey'i göstererek, *"Bu efendi bilmiyor; sen söyleyebilir misin, Türk'ün tarihi ne zaman başlar?"* diye sordu. Küçük Semiha, *"Paşam, Türk'ün tarihinin çok eski olduğunu öğretmenim söylemişti"* cevabını verince Gazi *"Aferin!"* dedi ve Ahmet Refik Bey'e döndü: *"Bu beye göre Türk tarihi beş asır evvel bir çadır halkıyla başlarmış! Ahmet Refik Beyefendi, kendinizi müdafaa ediniz; Cumhuriyet'in on iki yaşındaki kız çocuğu sizi tarihten imtihan ediyor!"*. Ahmet Refik Bey sandalyenin üzerine çıkıp yanlış esaslara bağlandığını itiraf etti; Gazi ise şahsını kırmak istemediği tarihçinin gönlünü bir süre sonra yeniden alarak asıl hedefinin köhne tarih zihniyetini yıkmak olduğunu gösterdi.

Tarih hamlesini 12 Temmuz 1932'de kurduğu **Türk Dili Tetkik Cemiyeti** (Türk Dil Kurumu) izledi. Geceleri kütüphanesinde eski Uygur ve Göktürk sözlükleri başında sabahlayan Gazi, 1933 Şubatında Beyoğlu'ndaki Fransız

yataklı vagon şirketi **Wagons-Lits**'de (Vagon-Li) Türkçe konuştuğu için Belçikalı müdür tarafından cezalandırılan memur Naci Bey'e sahip çıkarak şirketin tabelalarını indiren üniversite gençliğini, *"Gençler haklıdır! Türk topraklarında Türk dilini yasaklamaya kalkan zihniyetin yeri yoktur"* sözleriyle savundu. 9 Ocak 1936'da Ankara'da **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi**'ni açarak bu kültür devrimini akademik kaleye kavuşturdu. Ömrünün son yıllarında, 1936–1937 kışında Dolmabahçe Sarayı'nda kendi elleriyle kaleme aldığı 44 sayfalık **Geometri** kitabıyla; Arapça *müselles, zaviye, hatt-ı mümas, sath-ı mail* gibi ağdalı terimlerin yerine bugün her Türk çocuğunun kolayca öğrendiği *üçgen, açı, teğet, eğik düzlem, boyut, uzay, artı, eksi, bölü, eşit* gibi öz Türkçe matematik terimlerini bizzat türeterek milletine armağan etti.



Sivas Lisesi'nde Geometri Dersi - Kasım 1937.

Olay: Atatürk'ün 1936-1937 kışında Dolmabahçe Sarayı'nda bizzat yazdığı *Geometri* kitabındaki öz Türkçe terimleri (üçgen, açı, eşit, paralel vb.) kullanarak Sivas Lisesi'nde öğrencilere bizzat geometri dersi verdiği tarihi an.

(1930–1932: Ağaoğlu Ahmet'e "Put Yapmazsınız" Dersleri, Sadri Maksudi ile Tarih Tezi ve "Ölürsem Kütüphaneci Maaşın Kesilmesin")

1930 Sofrasında Ağaoğlu Ahmet'e Verdiği Cevap: "Milletim Beni Put Yapmaz!": Serbest Fırka günlerinde Çankaya sofrasında konuşulurken Ağaoğlu Ahmet Bey söz alarak eski Türklerin İslamiyet'ten önce de tek Allah'a taptıklarını, ancak sevdikleri kahramanları zamanla ilahlaştırdıklarını söyleyip, *"Korkarım ki Paşam, Türk milleti sizi de çok sevdiği için bir gün ilahlaştıracak ve put yapacaktır"* dedi. Atatürk bu dalkavukluk kokan sözlerden hiç hoşlanmadı; yüzünü ciddileştirerek Ağaoğlu'na şu sert cevabı verdi: *"Hayır efendim! Benim milletim beni ne ilahlaştırır ne de put yapar; çünkü Türk milleti, benim kendi içinden çıkmış bir evladı olduğumu ve bütün hayatımı onun yükselmesine vakfettiğimi pekâlâ bilir!"*

1930 Baharında Sadri Maksudi Bey ile Tarih Sohbeti ve Altı Çizilen Kitaplar: 1930 yılının Nisan ayında Çankaya Köşkü'nde Hukuk Mektebi

müderrislerinden Sadri Maksudi (Arsal) Bey'in yeni yayımlanan *Türk Dili İçin* adlı eserini inceleyen ve aynı günlerde Afet (İnan) Hanım'ın Fransızca ders kitabında Türklerin "sarı ırka mensup ikinci sınıf bir kavim" olarak gösterildiğini gören Atatürk, kütüphanecisi Nuri Ulusu'ya köşk kütüphanesindeki bütün yerli ve yabancı tarih kitaplarını çalışma masasına taşıttı. Günlerce odasına kapanıp Deguignes, Léon Cahun, Wells ve Pittard'ın eserlerini kırmızı-mavi kalemlerle satır satır çizerek okuyan Gazi, 1931'de **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti**'ni (Türk Tarih Kurumu), 12 Temmuz 1932'de ise **Türk Dili Tetkik Cemiyeti**'ni (Türk Dil Kurumu) kurdu.

Kütüphanecisi Nuri Ulusu'ya Vefası: "Bana Bir Şey Olursa Seni Kimse İşten Çıkaramaz": 1931 yılında askerlik süresini tamamlayıp sivil olarak Çankaya Köşkü kütüphaneciliğine devam eden Nuri Ulusu'yu bir sabah yanına çağıran Atatürk, *"Nuri oğlum, sana buradan maaş bağlattım ama benim fani ömrümün ne zaman biteceği belli olmaz; bana bir şey olursa seni buradan çıkarabilirler. Onun için seni Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'na da resmi memur kaydettirdim, oradan da maaş alacaksın; böylece benden sonra kimse seni işten çıkaramaz ve açıkta kalmazsın"* diyerek yanında çalışan gencin geleceğini güvence altına aldı.

Tokatlıyan Oteli'nde Kırdırılan Türk Kahvesi Cezveleri (1931): 1931 yılında İstanbul'da Beyoğlu'ndaki ünlü **Tokatlıyan Oteli**'ne ansızın giden Atatürk, otelin salonunda oturup garsondan kendisine ve yanındakilere birer **Türk kahvesi** getirmesini istedi. Garson ezilip büzülerek *"Efendim, otelimizde alafranga usul uygulanmaktadır; çay, kakao ve neskafe bulunur ama Türk kahvesi pişirilmez"* cevabını verdi. Kendi vatanının en büyük otelinde "Türk" adını taşıyan milli kahvenin küçümsenip yasaklanmasına küplere binen Atatürk, otel müdürünü çağırttı: *"Burası Türkiye'dir ve bu otel Türk toprakları üzerindedir! Türk kahvesinden utanan bir müessese olamaz!"* diyerek derhal dışarıdan cezveler ve Türk kahvesi getirtti; o günden sonra İstanbul'daki tüm otel ve restoranlarda Türk kahvesi başköşeye konuldu.

2. "Aleykümselam Hafız Efendi": Dinde Türkçeleştirme, Elmalılı Tefsiri ve Devlet Laikliği (1932–1935)

Atatürk, Türk milletinin inandığı İslam dinini hurafelerden ve çıkar şebekelerinin istismarından kurtarıp kendi ana diliyle aracısız anlamasını hayatının en büyük ideallerinden biri sayıyordu. Daha Kurtuluş Savaşı ve sonrasında L. Caetani, R. Dozy ve Buhari'nin *Sahih-i Buhari* eserlerini satır satır okuyup kenarlarına *"Mühim"* ve *"Dikkat"* notları düşen Gazi, Hz. Muhammed'in insanları ibadette zorlamayan akılcı ve kolaylaştırıcı özünü kavramıştı. Meclis kararıyla Kur'an-ı Kerim'in tercümesini Mehmet Akif (Ersoy)'a, tefsirini ise dönemin büyük âlimi **Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır**'a, *Sahih-i Buhari* hadislerinin tercümesini de Ahmed Naim ve Kamil Miras'a havale ettirdi. Ancak Mısır'da bulunan Mehmet Akif, yaptığı tercümenin Türkçe ibadette kullanılacağından çekinerek metni göndermekten vazgeçti. 16 Ocak 1937 gecesi Pera Palas Oteli'nde Yüksek Ticaret Okulu mezunlarının toplantısına katılan Atatürk, şair Tevfik Fikret ile Mehmet Akif'in karşılaştırıldığı sohbette Asaf İlbay ve İsmail Müştak'ın yanında bu

olayı üzüntüyle anlattı: *"Şair Akif'in büyük bir şair olduğuna inanırım; kendisine Kur'an'ın tercüme edilmesi vazifesi verildi ve Başvekil İsmet Paşa vasıtasıyla on bin lira gönderildiği halde bugün yarın diye işi uzattı, nihayet tercümeyi meçhul bir adrese gönderdiği cevabını verdi"*. Bunun üzerine Atatürk, hem tefsiri hem de Türkçe meali Elmalılı Hamdi Yazır'a tamamlattı ve 9 ciltlik *Hak Dini Kur'an Dili* eserinin halka ücretsiz dağıtılması için gereken masraflara şahsi bütçesinden de destek verdi.

1932 yılı Ramazan ayında (Ocak 1932) İstanbul'un en seçkin hafızlarını — Hafız Yaşar (Okur), Hafız Sadettin (Kaynak), Hafız Burhan, Hafız Fahri ve Hafız Nuri Beyleri— Dolmabahçe Sarayı'nda topladı. Kendisi bizzat başlarında çalışarak Türkçe Kur'an ve Türkçe tekbir provaları yaptırdı; 22 Ocak 1932'de Yerebatan Camii'nde Hafız Yaşar Okur ilk kez Türkçe Yasin okudu, 29 Ocak'ta Sultanahmet Camii'nde Türkçe Kur'an okutuldu ve 3 Şubat 1932 Kadir Gecesi'nde **Ayasofya Camii**'nde 70 bin kişinin katıldığı ve Türkiye'de ilk kez radyodan canlı yayınlanan tarihi gecede Türkçe Kur'an ve Mevlid okuttu.

O günlerde Bursa'da ezanın Türkçe okunmasına karşı küçük bir grubun çıkardığı 1 Şubat 1933 gerici kalkışması üzerine Ege gezisini yarıda kesip derhal Bursa'ya geçen Atatürk, **Bursa Nutku** ile Cumhuriyet gençliğine devrimleri koruma görevini verdi. Yine 1934 yılında Ayasofya'nın Bizans mozaiklerinin ortaya çıkarılarak müzeye dönüştürülmesi kararıyla genç Cumhuriyetin insanlığın ortak kültür mirasına ve laikliğe duyduğu saygıyı bütün dünyaya kanıtladı. Çankaya'da Orman Çiftliği'nde baş başa kaldıkları bir gün çocukluk arkadaşı Asaf İlbay cesaret edip din hakkındaki düşüncesini sorduğunda, Atatürk laiklik ve vicdan hürriyeti anlayışını şu berrak sözlerle özetlemişti: *"Din vardır ve lazımdır. Bize göre din ülküsü, vicdan telakkisidir. Herkes vicdanının emrine tabi olmakta serbesttir, hürdür. Biz din işlerini devlet ve millet işleriyle karıştırmıyoruz. Millet ve devlet işlerinin Kâbe'si, milli hâkimiyetin tecelli ettiği Büyük Millet Meclisi'dir; din işlerinin mihrabı ise insanların vicdanlarıdır!"*.

(1932–1933: "İnkılapçı" Sofracı Çelebi ve 10. Yıl Nutku'ndan Çıkarılan Son Cümle)

1932 Sofrasında "İnkılap Nedir?" Sınavı ve Çelebi'ye Verilen 60 Lira Ödül: Bir gece Çankaya sofrasında bakanlar ve milletvekilleriyle otururken *"İnkılap nedir?"* sorusunu ortaya atan Atatürk, konuklarının uzun ve kitabi tanımlamalarını dinledikten sonra arkada hizmet eden sofracısı Cemal Granda'ya (Çelebi) döndü: *"Çelebi, söyle bakalım, inkılap nedir?"* Genç sofracı hiç duraksamadan, *"Paşam, inkılap sizin yaptığınızdır; mesela başımızdan fesi atıp şapkayı giydirmeniz, eski yazıyı kaldırıp yeni harfleri öğretmenizdir"* cevabını verince Atatürk çok keyiflendi: *"Gördünüz mü efendiler! Sizin bir saattir anlatamadığınızı çocuk iki kelimede özetledi"* dedi ve cebinden çıkardığı 60 lirayı ödül olarak Çelebi'ye verdi.

29 Ekim 1933 Onuncu Yıl Nutku'nun Yazılışı ve Çizilen "Beni Hatırlayınız" Cümlesi: Cumhuriyet'in 10. yıl dönümü öncesinde Çankaya Köşkü'nde günlerce kendi el yazısıyla **Onuncu Yıl Nutku**'nu hazırlayan

Atatürk, müsveddeyi tamamladığında yakın çalışma arkadaşlarına ve tarihçilere okudu. İlk taslağın en sonunda, *"Bu söylediklerim hakikat olduğu gün, senden ve bütün medeni beşeriyetten dileğim şudur: Beni hatırlayınız!"* cümlesi yer alıyordu. Metni dinleyen Hikmet Bayur ve Hasan Rıza Soyak'ın, *"Paşam, bu cümle sanki millete veda ediyormuşsunuz gibi hüzünlü bir hava veriyor"* uyarısı üzerine Atatürk bir an düşündü, kalemi eline alıp o son cümlenin üzerini boydan boya çizdi ve nutku *"Ne mutlu Türk'üm diyene!"* haykırışıyla mühürledi.

Kütüphaneci Nuri'nin Burnundan Kan Getiren Kitap Nöbeti ve "Hadi Git Yat!" Şefkati (1932): Tarih ve dil kurultayları öncesinde Çankaya Köşkü'nün kütüphanesinde bazen 36–40 saat hiç uyumadan çalışan Atatürk, kütüphanecisi Nuri Ulusu'ya sürekli raflardan yeni kitaplar indirttiriyor, Nuri ise ayakta dimdik bekleyerek Paşa'nın istediği sayfaları buluyordu. Yine böyle iki gün süren uykusuz bir çalışmanın sonunda, aşırı yorgunluktan Nuri Ulusu'nun burnundan aniden oluk gibi kan boşandı ve halının üzerine damladı. Başını kitaptan kaldıran Atatürk, gencin yüzünün bembeyaz olduğunu ve burnunun kanadığını görünce yerinden fırladı; kendi mendilini çıkarıp Nuri'nin burnuna tampon yaptı, doktoru çağırttı ve *"Be çocuk, niye yorulduğunu söylemiyorsun? Ben kendimi unutuyorum ama sen insan değil misin? Hadi doğru odana git yat, iki gün karşıma çıkma!"* diyerek onu dinlenmeye gönderdi.

3. Çankaya Sofrasında Cesur Gençler, "Milletin Efendisi" ve Cumhuriyet Hâkimi (1930–1933)

Atatürk'ün Çankaya ve Dolmabahçe sofraları bir eğlence meclisi değil, devlet ve kültür meselelerinin sabahlara kadar tartışıldığı bir akademi, bir danışma meclisiydi. Bir akşam Çankaya sofrasında eğitim politikaları konuşulurken, genç bir doktor ve Aydın Milletvekili olan **Dr. Reşit Galip**, sofrada bulunan Maarif Vekili Esat (Sagay) Paşa'nın eğitim uygulamalarını sert bir dille eleştirdi. Tartışma büyüyüp sesler yükselince Atatürk, yaşlı hocası Esat Paşa'yı korumak için genç milletvekiline dönüp *"Reşit Galip Bey, yoruldunuz, biraz istirahat buyurun, lütfen sofrayı terk ediniz"* dedi. Ancak devrimci genç doktor yerinden kalkmadı ve gözlerini Gazi'ye dikerek, *"Burası sizin değil, milletin sofrasıdır; milletin işlerini görüşüyoruz, burada oturmak benim de hakkımdır!"* diyerek çıkmayı reddetti. Sofrada buz gibi bir sessizlik oldu; herkes Gazi'nin öfkelenmesini beklerken o, sükûnetle ayağa kalktı ve yanındakilere dönüp, *"Mademki burası milletin sofrasıdır, o halde müsaade ederseniz biz masayı terk edelim!"* diyerek sofradakilerle birlikte yan odaya geçti. Ertesi sabah ise dalkavuklardan değil, doğru bildiğini yüzüne haykıran cesur gençlerden hoşlanan Atatürk, Reşit Galip'i affetmekle kalmadı; çok geçmeden onu Maarif Vekilliğine getirerek **1933 Üniversite Reformu**'nu ve Onuncu Yıl kutlamalarının hazırlığını bu cesur gence emanet etti.

1933 yılında Darülfünun'u kapatıp modern **İstanbul Üniversitesi**'ni kurarken, İsviçreli Profesör Albert Malche'ın raporunda öğrencilerin ezberci yetiştiğini okuyunca *"Bizim en büyük düşmanımız bu ezberciliktir; fikri hür, vicdanı hür, soru soran ve itiraz eden nesiller yetiştireceksiniz!"* talimatını verdi.

Aynı yılın Eylül ayında, Almanya'da Hitler'in zulmünden kaçan 40 bilim insanı ve profesörün Türkiye'ye kabul edilmesi için dünyaca ünlü fizikçi **Albert Einstein**'ın gönderdiği mektup önüne geldiğinde, bütçe darlığı endişelerini elinin tersiyle iterek *"Başka ülkelerin ve diktatörlerin reddettiği bu büyük zekâları biz baş tacı edeceğiz, derhal gelsinler!"* dedi ve yüzlerce bilim insanına Türkiye'nin üniversite kürsülerini açtı.

Halkçılık ve adalet onun gözünde soyut kavramlar değildi. 1930'da Antalya gezisinde tarlasını süren **Halil Ağa**'nın vergi ağırlığından dert yanması üzerine Ankara'ya döner dönmez hükümeti uyarıp *"Bu memleketin asıl sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür!"* diyen Gazi, 1932'de Ankara'nın en lüks mekânı **Karpiç Lokantası**'na girmek isteyen şalvarlı bir köylünün garsonlarca kapıdan kovulmak istendiğini görünce derhal müdahale etti. Köylüyü kolundan tutup kendi masasının başköşesine oturttu ve etrafındaki bürokratlara dönerek, *"Efendiler! Kapıdan kovduğunuz bu adam benim de sizin de efendinizdir; biz bu masalarda oturuyorsak onun cephede döktüğü kan ve tarlada döktüğü ter sayesindedir!"* dedi.

Benzer şekilde bir arazi istimlak davasında Hazine avukatlarının baskısına boyun eğmeyip vatandaşı haklı bulan ve devleti tazminata mahkûm eden genç bir hâkimi şikâyet etmek için Çankaya'ya çıkan bürokratları sertçe tersledi: *"Ne diyorsunuz efendiler! Hâkim dediğiniz, devletin gücüne boyun eğmeyen, sadece adaletin terazisine bakan adamdır! Devletin aleyhine de olsa hakkı teslim eden o hâkimi bulun ve benim adıma alnından öpün; işte benim aradığım Cumhuriyet hâkimi budur!"*. Kendisi de 1931'de kısmen istirahat amaçlı bir İstanbul seyahatinde Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'ın masrafları devlet bütçesinden yazdığını görünce kaşlarını çatmış, *"Devletin kasası bizim şahsi dinlenmemiz için kullanılamaz; benim ve yanımdakilerin tren biletlerini şahsi maaşımdan keseceksin!"* diyerek kuruşun hesabını vermiş; 1935'te Yenişehir Postanesi'nde gişe önünde vatandaşlarla sıraya girip gönderdiği şahsi telgrafın ücretini cüzdanından kuruşu kuruşuna ödemişti.

(1934: "Soyadın Ulusu Olsun", İran Şahı'nın Hayranlığı ve "Gökçen" Soyadının Doğuşu)

24 Kasım 1934'te "Atatürk" Soyadını Alışı ve Nuri'ye "Ulusu" Soyadını Vermesi: Soyadı Kanunu çıkıp TBMM tarafından kendisine "**Atatürk**" soyadı verildikten hemen sonra yakın çevresine bizzat soyadları veren Büyük Önder, bir gün kütüphanecisi Nuri'yi yanına çağırdı: *"Nuri oğlum, baban Hacı Tevfik Kaptan denizciydi, beni Samsun'a götüren Bandırma Vapuru'nda büyük hizmet etti; denizciler suya bağlıdır. Senin soyadın da 'Ulu-su' yani **Ulusu** olsun!"* diyerek kendi el yazısıyla imzaladığı soyadı belgesini gence armağan etti. Yine aynı günlerde, 3 Aralık 1934'te manevi kızı Sabiha'ya henüz havacılığa başlamamış olduğu halde göklere olan tutkusunu sezerek "**Gökçen**" soyadını verdi ve *"Sen göklere yakışacaksın"* dedi.

Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti ve İzmir Manevraları: Haziran 1934'te Türkiye'ye gelen İran Şahı Rıza Pehlevi'yi Ankara'dan İzmir'e kadar bizzat ağırlayan Atatürk, Ege vapuruyla yapılan

yolculukta ve İzmir'deki askeri manevralarda konuğuna genç Cumhuriyet'in ordusunu ve okullarını gösterdi. Manevralar sırasında gökyüzünde süzülen Türk savaş uçaklarını hayranlıkla izleyen Şah Pehlevi'ye dönerek, *"Kardeşim, geleceğin savaşları göklerde kazanılacaktır"* dedi. Gezi boyunca iki lider arasındaki samimiyet o kadar ilerledi ki, Şah Pehlevi ülkeden ayrılırken Atatürk'ün elini sımsıkı tutup gözleri dolarak, *"Bana yalnız bir dost değil, büyük bir inkılap rehberi oldunuz"* diyecekti.

"Çölde Dondurma" Münakaşası (1932):

Çankaya Sofrasında Nuri Conker'le "Trablusgarp Çölünde Dondurma" Şakası: Bir akşam Çankaya sofrasında Trablusgarp Savaşı'nın o susuz ve kavurucu çöl günleri anlatılırken, Atatürk genç misafirlerin ciddiyetini test etmek için çocukluk arkadaşı Nuri Conker'e döndü: *"Nuri, hatırlıyor musun, Derne'de çölün ortasında çadırda otururken ne güzel kaymaklı dondurma yemiştik!"* dedi. Sofradaki bazı dalkavuk mizaçlı konuklar hemen *"Aman Paşam, elbette, ne güzel günlerdi"* diye onaylamaya kalkınca, doğru sözlülüğüyle bilinen Nuri Conker dayanamayıp patladı: *"Yahu Mustafa Kemal, çölün ortasında içecek temiz suyu zor buluyorduk, dondurma nereden çıktı?!"* Bunun üzerine Atatürk kahkahalarla gülerek konuklarına döndü: *"Gördünüz mü? İşte gerçek dost, doğru olmayan şeye 'evet' demeyen adamdır!"*

4."Soyadım Atatürk" ve Seçilen Kadınlar (1933–1935)

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü olan **29 Ekim 1933** yaklaştığında bütün Türkiye bayram heyecanı içindeydi. Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar'ın yazdığı *Onuncu Yıl Marşı* taslağı onay için Çankaya'ya getirildiğinde, şiirde geçen *"Gazi'yi yaptık baş tacı"* dizesini gören Atatürk kalemi eline alıp bu satırın üstünü kalınca çizdi. *"Cumhuriyet tek bir şahsın eseri değildir; benim ismimi öne çıkarmak bu büyük milletin emeğine haksızlıktır"* diyerek o mısranın yerine kendi eliyle şu dizeyi yazdı: ***"Türk'üz, bütün başların üstünde yerimiz var!"***.

26 Kasım 1934 tarihli 2590 sayılı unvanların kaldırılması kanunu ile toplumdaki ağa, paşa, bey, molla, hafız gibi sınıf ve imtiyaz belirten unvanlar kaldırıldı. Gazi, en yakın dava arkadaşı İsmet Paşa'ya İnönü savaşlarının hatırasına **"İnönü"** soyadını verirken; Dolmabahçe sofrasında eski İtalyan soyadı "Grandi" ile övünüp *"Vaktiyle bir ceddim batan geminin direğine tırmanarak tek başına kurtulmuş"* diyen Dil Kurumu üyesi İbrahim Bey'e, *"Vay, siz bütün gemidekileri boğulmaya bırakıp kendi canını kurtaran o herifin adını mı taşıyorsunuz? Yarından tezi yok, hemen yeni bir Türkçe soyadı alınız!"* diye takıldı. 24 Kasım 1934'te ise Türkiye Büyük Millet Meclisi, Naim Hazım Onat ve Saffet Arıkan'ın teklifiyle kurtarıcısına oybirliğiyle **"Atatürk"** soyadını verdi.

1930'da manevi kızı Afet İnan'ın Musiki Muallim Mektebi'nde verdiği Yurt Bilgisi dersinde bir erkek öğrencinin *"Kadınların oy hakkı yoktur"* itirazı üzerine kürsüden ağlayarak Çankaya'ya gelmesiyle *"Benim kızım kürsüden ağlayarak inemez!"* diyerek kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanıyan Atatürk, 1933'te Aydın Çine'nin Demircidere köyünde Türkiye'nin ilk

kadın muhtarı seçilen **Gül Esin**'i Çankaya'da ağırlayıp onurlandırdı. **5 Aralık 1934**'te ise birçok Avrupa ülkesinden çok daha önce Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkını tanıdı; 1935 seçimlerinde Meclis'e giren 18 kadın milletvekilinin ve Ankara-Beypazarı Kemer Köprüsü'nü inşa eden ilk kadın mühendis **Sabiha (Gürayman)** Hanım'ın arkasında dağ gibi durdu.



TBMM'nin İlk Kadın Milletvekilleri - 1935.

Olay: Birçok Avrupa ülkesinden yıllar önce Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanıyan Atatürk'ün devrimiyle, 1935 seçimlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giren ilk 18 kadın milletvekili.

Kırkpınar Başpehlivanı Tekirdağlı Hüseyin ve İtalyan Güreşçileri Deviren "Koca Yusuf" Ruhu (1935): Sporun her dalıyla yakından ilgilenen ve özellikle ata sporu güreşe büyük tutku duyan Atatürk, Muhafız Alayı içinden seçtiği pehlivanları Çankaya bahçesinde güreştirir, kendisi de hakemlik yapardı. 1935 yılında İstanbul'a gelen dünyaca ünlü İtalyan güreş takımının rakiplerini yenerek böbürlenmesi üzerine, Atatürk **Kırkpınar Başpehlivanı Tekirdağlı Hüseyin Pehlivan**'ı ve milli güreşçileri Florya Köşkü'ne çağırttı. Sırtlarını sıvazlayıp *"Sizin damarlarınızdaki kan Koca Yusuf'ların, Kurtdereli'lerin kanıdır; çıkın ve Türk'ün gücünü gösterin!"* dedi. Ertesi gece Taksim Maksim Salonu'nda yapılan müsabakaları radyodan dakika dakika takip eden Atatürk, Türk güreşçilerinin İtalyanları mindere gömdüğü haberini alınca bütün güreşçileri saraya davet edip ödüllendirdi.

(1935–1936: Türkkuşu'nda "Cesaretin Var mı Sabiha?", Moskova'da Uçuş ve Montrö Zaferi)

3 Mayıs 1935 Türkkuşu'nun Açılışı: "Cesaretin Var mı Sabiha?": 3 Mayıs 1935 günü Etimesgut'ta **Türkkuşu**'nun açılış törenine manevi kızı Sabiha Gökçen'le birlikte katılan Atatürk, paraşütçülerin ve planörlerin gösterilerini izlerken yanındaki genç kızın gözlerinin parladığını fark etti. Sabiha'ya dönüp *"Görüyor musun Sabiha, kızlarımız da göklerde uçuyor; senin de böyle paraşütle atlamaya, uçmaya cesaretin var mı?"* diye sordu. Sabiha'nın *"Siz izin verirseniz hemen şimdi uçarım Paşam!"* cevabı üzerine Türkkuşu Başkanı Fuat Bulca'ya talimat vererek Sabiha'yı okula kaydettirdi; ardından onu Kırım Koktebel'deki Yüksek Planörcülük Okulu'na ve Moskova'ya gönderdi. Sabiha

Moskova'dayken diğer manevi kızı Zehra'nın Londra'ya giderken trenden düşerek hayatını kaybetmesi üzerine büyük bir acı yaşayan Atatürk, Sabiha'nın eğitimini yarıda bırakmaması için bu acı haberi ondan haftalarca gizletti; ancak dönüşünde Çankaya'da baş başa kaldıklarında gözyaşları içinde açıkladı ve teselliyi Sabiha'yı Eskişehir Havacılık Okulu'nda dünyanın ilk kadın savaş pilotu olarak yetiştirmekte buldu.



Atatürk ve Manevi Kızı Sabiha Gökçen - 1935.

Olay: Etimesgut'taki Türkkuşu'nun açılışında Atatürk'ün "Cesaretin var mı Sabiha?" sorusuyla göklere adım atan ve dünyanın ilk kadın savaş pilotu olan Sabiha Gökçen'in uçuş öncesi ulu önderle konuşması.

Temmuz 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Gece Yarısı Kutlaması: Lozan'dan kalan Boğazlar meselesini barışçı diplomasiyle çözmek için 1936 yazında İsviçre'nin Montrö kentinde toplanan konferansı İstanbul Florya Deniz Köşkü'nden dakika dakika takip eden Atatürk, 20 Temmuz 1936 gecesi sözleşmenin imzalandığı ve Türk askerinin yeniden Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına girdiği müjdesini aldığında büyük bir sevinç yaşadı; Florya'da sabaha kadar süren toplantıda *"Lozan'da yarım kalan egemenliğimizi bugün süngüyle değil, hukuk ve barışla tamamladık!"* dedi.

Kurtdereli Mehmet Pehlivan'a Çekilen Telgraf ve 1.000 Lira (1931):

Cihan Pehlivanı Kurtdereli Mehmet'e Yazdığı Mektup ve İş Bankası Çeki: Yaşlılık günlerinde Balıkesir'de geçim sıkıntısı çeken ünlü Cihan Pehlivanı **Kurtdereli Mehmet Pehlivan**, bir konuşmasında güreşirken neden hep kazandığını *"Ben her güreşte arkamda bütün Türk milletinin bulunduğunu ve milletimin şerefini koruduğumu düşünerek güreştim"* sözleriyle açıklamıştı. Gazetede bu sözleri okuyan Atatürk o kadar duygulandı ki, hemen kalemi eline alıp Kurtdereli'ye tarihi bir mektup yazdı: *"Kurtdereli Mehmet Pehlivan; seni cihanda büyük ün almış bir Türk pehlivanı tanıdım. Parlak muvaffakiyetlerinin sırrını şu sözlerle izah ettiğini öğrendim... Bu dediğini en az yaptıkların kadar beğendim. Onun için senin bu değerli sözünü Türk sporcularına bir meslek düsturu olarak kaydediyorum!"* Mektubun yanına da İş Bankası'ndan 1.000 liralık bir çek ekleyerek yaşlı pehlivana gönderdi

5. Dünya Barışı Vizyonu: MacArthur Kehaneti, Mussolini'ye "Çizme" Cevabı, Özsoy Operası ve Montrö (1932–1936)

Atatürk, dış politikada *"Yurtta sulh, cihanda sulh"* ilkesini savunurken dünyanın hızla yeni bir felakete sürüklendiğini herkesten önce görüyordu. Eylül 1932'de Ankara'ya gelen ABD Genelkurmay Başkanı **General Douglas MacArthur** ile yaptığı görüşmede, harita üzerinde Avrupa'nın geleceğini tahlil ederek 1940'lara doğru Almanya'nın büyük bir ordu kurup Avrupa'yı işgale kalkışacağını, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vereceğini ve bu savaştan en kârlı çıkacak gücün Sovyet Rusya olacağını tam yedi yıl öncesinden haber verdi. Aynı günlerde İtalya'nın faşist diktatörü Mussolini'nin Akdeniz ve Antalya üzerindeki emellerini ima etmeye kalkan İtalyan Büyükelçisi'ni dinledikten sonra yan odaya geçip sırtına Mareşal üniformasını ve çizmelerini giyerek salona döndü: *"Söyleyin o Duce'nize, Antalya'yı istiyorsa gelip kendi alsın; ama unutmasın ki o çizmesini giymeden ben çizmelerimi çoktan giymiş olurum!"*. Çankaya'da bir garsonun tepsiyi devirmesi üzerine bıyık altından gülen yabancı diplomatlara ise, *"Ekselansları, Türk milletine her şeyi öğrettim; fakat onlara bir tek şeyi, uşaklığı öğretemedim!"* diyerek milletinin vakur karakterini savundu.

1930 Ekiminde Ankara'da ağırladığı eski düşmanı Yunan Başbakanı **Eleftherios Venizelos** ile kurduğu tarihi dostluk, 1934'te Balkan Antantı'nın doğmasını sağladı ve Venizelos, vaktiyle savaştığı Mustafa Kemal Atatürk'ü 1934 **Nobel Barış Ödülü**'ne aday gösterdi. Haziran 1934'te İran Şahı **Rıza Pehlevi** Türkiye'yi ziyaret ettiğinde ise Atatürk, iki ulusun kardeşliğini sahnede göstermek üzere genç besteci Ahmet Adnan Saygun ve Münir Hayri Egeli'ye bir ayda ilk milli operamız olan **Özsoy Operası**'nı hazırlattı; 19 Haziran 1934 gecesi Ankara Halkevi'nde eseri yan yana izleyen iki lider sahnedeki kardeşlik mesajıyla kucaklaştı.



Atatürk ve İran Şahı Rıza Pehlevi - Haziran 1934.

Olay: Türkiye'yi ziyaret eden İran Şahı Rıza Pehlevi'yi ağırlayan Atatürk'ün, dünya barışı ve bölgesel ittifak vizyonuyla İran Şahı ile kurduğu samimi dostluk anları.

Avrupa'da savaş bulutlarının koyulaştığı 1936 yılında, Romanya Başvekili Titulescu'ya *"Bir cehennemi harbin vukuunda ilk darbeye Romanya maruz kalacaktır, Balkan birliğini tahkim etmeliyiz"* uyarısında bulunan Atatürk, bu uluslararası krizi usta bir diplomasiyle fırsata çevirdi ve **20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi** ile tek bir kurşun atmadan Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini kayıtsız şartsız yeniden kurdu. Haberi Florya Köşkü'nde aldığında, *"Lozan bugün tamamlanmıştır; Boğazların kilidi artık Türk milletinin kendi elindedir"* dedi. Aynı yılın Eylül ayında İstanbul'a gelen İngiltere Kralı VIII. Edward, Dolmabahçe rıhtımına çıkarken dengesini kaybedip eli yere değince mendiliyle elini silmeye yeltenmiş; Atatürk Kral'a elini uzatarak, *"Ekselansları, yorulmayınız; benim vatanımın toprağı temizdir, elinizi kirletmez!"* sözleriyle tarihe geçen o zarif ve mağrur cevabını vermişti.



İngiltere Kralı VIII. Edward'ın Ziyareti - Eylül 1936.

Olay: 1936'da İstanbul'a gelen İngiltere Kralı VIII. Edward'ı karşılarken, elini yere değdirip kirlendiği düşüncesiyle silmeye kalkan Kral'a, "Ekselansları, yorulmayınız; benim vatanımın toprağı temizdir, elinizi kirletmez!" diyen Atatürk.

(1936–1937: Kral VIII. Edward'ın Kahvesi, Geometride Türkçe Terimler ve "Sarı Paşa"nın Diyarbakır Yolculuğu)

Eylül 1936'da İngiltere Kralı VIII. Edward Ziyareti ve Yere Dökülen Kahve Hikâyesi: Eylül 1936'da *Nahlin* yatıyla İstanbul'a gelen İngiltere Kralı VIII. Edward'ı Dolmabahçe Sarayı'nda, Ertuğrul Yatı'nda ve Moda Deniz Kulübü'ndeki yarışlarda ağırlayan Atatürk, Çanakkale'de savaştığı bir imparatorluğun hükümdarına kusursuz bir Türk misafirperverliği gösterdi. Bu ziyaretle ilgili yıllarca anlatılan *"Sofracı heyecanlanıp Kral'ın üzerine kahve döktü, Atatürk de 'Bu millet uşaklık yapmayı beceremedi' dedi"* efsanesinin

gerçeğini ise bizzat o gün hizmet eden Cemal Granda ve Nuri Ulusu şöyle kaydetti: O gün Ertuğrul Yatı'nda ve Moda'da ne Kral'ın ne de Atatürk'ün üzerine tek bir damla bile kahve dökülmemişti; sadece sofracı İbrahim heyecanlanıp tepsiyi biraz titretince Atatürk konuğunu rahatlatmak için Fransızca nükte yapmış, halk ise bunu yıllar içinde "halıya kahve döküldü" efsanesine dönüştürmüştü.

1936–1937 Kışında Dolmabahçe'de Yazılan *Geometri* Kitabı: 1936 sonbaharında Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nın ardından Dolmabahçe Sarayı'ndaki çalışma odasına kapanan Atatürk, Arapça ve Farsça terimler yüzünden Türk çocuklarının anlamakta zorlandığı geometri dersini kolaylaştırmak için bizzat **Geometri** kitabını yazdı. *Müselles* yerine **üçgen**, *murabba* yerine **kare**, *zaviye* yerine **açı**, *muvazi* yerine **paralel**, *müsavi* yerine **eşit**, *hat* yerine **çizgi** ve **boyut, uzay, yüzey, çap, teğet** gibi bugün kullandığımız tüm Türkçe matematik terimlerini kendi kalemiyle türetti; 1937 sonbaharında Sivas Lisesi'ne girdiğinde öğrencileri tahtaya kaldırıp kendi türettiği Türkçe terimlerle geometri dersi anlattı.

Haziran 1937'de Tüm Çiftliklerini Millete Bağışlaması ve Kasım 1937 Diyarbakır Gezisi: 11 Haziran 1937'de Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği tarihi tezkereyle, yıllarca alın teriyle kurduğu Atatürk Orman Çiftliği başta olmak üzere Yalova, Silifke, Dörtyol ve Tarsus'taki tüm çiftliklerini, içindeki fabrika, arazi ve hayvanlarıyla birlikte Hazine'ye, yani Türk milletine bağışladı. Aynı yılın Kasım ayında (12–21 Kasım 1937) hastalığının ilk belirtilerine rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu gezisine çıktı; 1916'da kolordu komutanı olarak görev yaptığı Diyarbakır'a vardığında halkın kendisini **"Sarı Paşa"** tezahüratlarıyla bağrına basmasından büyük mutluluk duydu, Diyarbakır–İran–Irak demiryolunun temelini attı ve Elazığ, Adana, Mersin, Afyon üzerinden Ankara'ya döndü.

6. İnsan Atatürk: Gazete Kâğıdına Sarılan Sigara, Etimesgut'ta "Daha Komitacıyım" Çıkışı ve Küçük Ülkü (1932–1937)

Heykellerdeki ve marşlardaki sarsılmaz devlet kurucusunun kalbinde; halkının derdiyle dertlenen, dostlarının kusurlarını hoş gören, çocuklarla çocuk olan eşsiz bir insan yaşıyordu.

O yıllarda Tekel İdaresi sigara kâğıdı satışını kısıtladığı için köylüler ve dar gelirli vatandaşlar tütünü gazete kâğıdına sararak içmek zorunda kalıyor, yanan gazete kâğıdı ağır ve pis bir koku çıkarıyordu. Bir kasaba kahvesinde köylünün biri böyle gazete kâğıdına sarılı sigarasını içerken öfkelenip Cumhurbaşkanı Atatürk hakkında ağzına geleni söylemiş; kahvedekiler tutanak tutunca "Cumhurbaşkanına hakaret"ten dava açılması için izin dosyası Çankaya'ya, Atatürk'ün önüne getirilmişti. Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'ın tanıklığında Atatürk, dosyayı getiren bakana tek bir soru sordu: *"Sen hiç gazete kâğıdıyla sarılmış sigara içtin mi?"*. Bakan *"Hayır Paşam, içmedim"* deyince Atatürk gülümsedi: *"Ben gençliğimde içtim; ne kadar berbat ve tahammül edilmez olduğunu bilirim. Adamcağız haklıdır; takibata lüzum yoktur, zavallıyı serbest bırakınız!"*.

Aynı adalet ve vefayı kendi sofrasında da korurdu. Bir gün Dolmabahçe Sarayı'na eski yaveri Cevat Abbas (Gürer)'in eşi gelerek, kocasının mevki ve para sahibi olduktan sonra kendisini ihmal ettiğinden ağlayarak dert yanmıştı. O akşam sofrada hiçbir şeyden haberi olmayan Cevat Abbas'ın önüne altın tabakasından bir sigara atan Atatürk, *"Yak bakalım bir sigara Cevat Bey"* dedikten sonra sofradaki bütün eski silah arkadaşlarına dönerek şu insanlık dersini verdi: *"Genç birer subayken sevdiklerimizle evlendik; o zaman fakirdik, bu hanımlar bizim bütün kahrımızı ve yoksulluğumuzu çektiler. Şimdi mevki ve para sahibi oldunuz diye o vefalı hanımlarınızı unutmayınız, kadınlara kötü muamele etmeyiniz!"*.

Buna karşılık sofrasında dostlarının samimi eleştirilerine son derece hoşgörülüydü; çocukluk arkadaşı Nuri Conker'in alkolün etkisiyle *"Mustafa Kemal Efendi! Sen böyle diktatörce hareket edersen topladığın sevgiyi kaybedersin"* veya *"Mağrur olma Mustafa Kemal Paşa, senden büyük millet var!"* çıkışlarını tebessümle karşılar, Nuri Bey'i öperek *"O büyük Türk milletinin yüksek şerefine kadehimi kaldırıyorum!"* derdi. Fakat sofranın ciddiyetini bozan kabadayılıklara asla pabuç bırakmazdı. Bir kış gecesi Etimesgut'taki köşkte Ali (Çetinkaya) Bey, fazla alkolün etkisiyle Falih Rıfkı Bey'e ve o sırada eli cebinde salona giren Başyaver Rüsuhi Bey'e çatarak ikide bir elini tabancasının olduğu cebine sokunca, Atatürk'ün bakışları şimşek gibi çaktı; Ali Bey'i kolundan yakalayıp ayağa kaldırarak, *"Bana bak Ali Bey! Benim yaverim senin anlattığın adam değildir; senin maksadını anlıyorum fakat bilmiş ol ki ben senden daha komitacıyım!"* diye kükredi. Başyaver Salih Bozok'un araya girip Ali Bey'i dışarı çıkarmasıyla olası bir facia önlendi ve Atatürk ertesi akşam Salih Bozok'u vekillerin huzurunda takdir etti.

Resmiyetten sıyrıldığı anlarda onun en büyük neşesi manevi kızı küçük **Ülkü** idi. Çankaya'da halının üzerinde emekleyerek Ülkü'yü sırtında gezdiren, Dolmabahçe'de büyük yemek salonunun koridorunda ellerini beline koyup *"Atatürk'üm çabuk gel, gelmezsen şuracıkta yerlere yatar tepinirim!"* diye bağıran beş yaşındaki Ülkü'nün yanına koşup elinden tutarak sofraya getiren hep o şefkatli baba yüreğiydi. 1935'te diğer manevi kızı Zehra'nın Avrupa'dan dönerken trenden düşerek vefat ettiği haberini aldığında ise saatlerce odasına kapanıp *"Babasız bir kızı karanlıktan çekip aldım ama onu yaşatamadım"* diyerek sessizce gözyaşı döktü; 1937'de çocukluk dostu Nuri Conker'in ölümüyle de gençliğini bilen en yakın sırdaşlarından birini toprağa vermenin derin yalnızlığını yaşadı.

1936'da Mussolini'nin "Antalya" İmalarına Çankaya Sofrasından Verdiği Cevap: "Çizmeyi Aşmasın!": İtalya diktatörü Benito Mussolini'nin Habeşistan'ı işgal ettikten sonra Akdeniz'e *"Mare Nostrum"* (Bizim Deniz) diyerek Antalya ve Rodos üzerinden Türkiye'ye yönelik üstü kapalı tehditler savurduğu günlerde, Roma Büyükelçisi veya İtalyan elçisi aracılığıyla Ankara'ya nabız yoklayan mesajlar geliyordu. Bir gece Ankara Palas veya Çankaya'da yabancı diplomatların da bulunduğu sırada Mussolini'nin söylevleri gündeme gelince Atatürk sesini yükselterek şu tarihi mesajı gönderdi: *"Ekselanslarına söyleyiniz; Roma İmparatorluğu'nu ihya etmek*

istiyorsa önce kendi tarihini iyi okusun! Bizim toprağımıza göz dikenlerin sonu her zaman hüsran olmuştur; Mösyö Mussolini ayağındaki çizmeyi aşmasın!"

7. "Yapılan Bir Vazifedir": Çiftliklerin Hazineye Devri ve İnönü ile Yol Ayrımı (Haziran–Eylül 1937)

1936 yazında Mersin Silifke'deki Tekir Çiftliği'nde köylülerle birlikte kurduğu Tarım Kredi Kooperatifi'nin defterine **"1 Numaralı Ortak: Gazi Mustafa Kemal"** imzasını atan, 1937 Ekiminde ise Sümerbank **Nazilli Basma Fabrikası**'nın açılışında çalışan dokuma tezgâhlarına elini koyup gözyaşları içinde *"Celal Bey, bu makinelerin gürültüsü benim için dünyanın en güzel musikisidir; bu ses Türkiye'nin istiklal sesidir!"* diyen Atatürk, ömrünün sonuna yaklaşırken üzerinde tek bir devlet kuruşu veya mülk bırakmak istemiyordu.

11 Haziran 1937 günü Trabzon seyahatindeyken Başvekâlet'e iki sayfalık tarihi bir tezkere gönderdi. On iki yıl boyunca bozkırı ve bataklıkları kurutarak kendi birikimi ve emeğiyle kurduğu Ankara Orman Çiftliği ile Yalova, Silifke, Dörtyol ve Tarsus'taki bütün çiftliklerini; içlerindeki 154.729 dönüm araziyi, fabrikaları, mandıraları, traktörleri ve yüz binlerce ağacıyla birlikte hiçbir karşılık beklemeksizin **Hazineye (Türk Milletine)** bağışladığını bildirdi. Meclis bu eşsiz feragat karşısında kendisine şükran telgrafı çektiğinde, Atatürk'ün verdiği cevap yalnızca üç kelimeden ibaretti:

"Yapılan bir vazifedir."

Ancak tam bu çiftliklerin devri ve dış politikadaki **Nyon Konferansı** (Akdeniz'de korsanlıkla mücadele) ile **Hatay** meselesinin yürütülüş tarzı, yirmi bir yıllık iki kader arkadaşı olan Atatürk ile Başvekil İsmet İnönü arasında yorgunluktan doğan son bir görüş ayrılığına yol açtı. Çiftlikteki bira fabrikası ve ziraat işlerinin devri sırasında yaşanan bürokratik tartışmaların ardından, Nyon Konferansı sürecinde bir akşam Çankaya sofrasında Vekiller Heyeti'nin önünde İsmet Paşa'nın sinirlerine hâkim olamayarak *"Canımdan bezdim, artık devam edemeyeceğim! Çiftlik müdürü ile başkâtip devlet işlerine müdahale ettiriliyor, sofrada konuşulanlar karar halinde bize bildiriliyor!"* diye çıkışması üzerine Atatürk sükûnetini bozmadı. Ertesi gün Dil Kurultayı için birlikte İstanbul'a giderlerken trende baş başa konuştular; yorgun düşen İsmet İnönü'ye dinlenmesi için izin verilerek Eylül 1937'de Başvekâlet görevi **Celal Bayar**'a devredildi.

İsmet Paşa başvekillikten ayrıldıktan sonra Ankara'da bir futbol maçı için stadyuma gittiğinde halkın ve gençlerin kendisine coşkun tezahürat yapması, bazı çevrelerce *"Atatürk ile İnönü karşı karşıya geldi, partide ikilik çıktı"* dedikodularına dönüştürüldü. Bu fitneyi kökünden kesmek isteyen Yozgat Mebusu Salih Bozok, parti grup toplantısında hayatında ilk kez kürsüye çıkarak *"Hepimizin kıblesi, mihrabı birdir, o da Atatürk'tür; dedikoduların önünü kesmek için İsmet Paşa niçin çekildiğini lütfen burada bizzat izah etsin"* dedi. Kürsüye gelen İsmet İnönü, yirmi yıllık dava arkadaşına ve şefine olan sarsılmaz bağlılığını şu tarihi sözlerle parti grubunun önünde haykırdı: *"Resmi*

işlerimde olduğu gibi hususi hayatımda da Atatürk benim velinimetimdir! En mühim resmi görevlerimde muvaffak olmam için Atatürk çok emek çekmiş, fakat kendisi silinerek daima bütün muvaffakiyet şerefini bana vermiştir. Kendisi bir dilim ekmek yese bana yarısını yedirmekten zevk alır... Bu sefer ayrıldığım zaman da bana 'Yine eskisi gibi arkadaşım ve kardeşimsin' dedi; aramıza nifak sokmak isteyenlerin gayretleri beyhudedir!".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN DETAYLI AKADEMİK VE KONU BAZLI KAYNAKÇASI

- **Atay, Falih Rıfkı**, *Babanız Atatürk*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980 (İlk baskı: Şubat 1955):
  - *Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumu'nun (1932) kuruluşu, Arapça "tayır" yerine Türkçe terim türetilmesi, 1934 Soyadı Kanunu ve kadınlara milletvekili seçilme hakkı:* s. 96–101.
  - *1934'te "Atatürk" soyadını alışı, Cumhuriyet'in 12. yılı dövizlerine "Atatürk bizden biridir" yazdırması ve Kurtdereli Mehmet Pehlivan'a gönderdiği mektup ve ödül:* s. 102, 115–116.
  - *Dolmabahçe sofrasında İbrahim Grandi'ye "Bütün gemidekileri boğulmaya bırakıp kendi canını kurtaran o herifin adını mı taşıyorsunuz?" diyerek soyadını değiştirtmesi: Bayrak* bölümü, s. 10.
- **Bozok, Salih**, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Yayına Hazırlayan: Can Dündar, Doğan Kitapçılık AŞ, 2. Baskı, Mayıs 2001, İstanbul, ISBN: 975-6719-63-X:
  - *Etimesgut köşkünde alkollü Ali (Çetinkaya) Bey'in Başyaver Rüsuhi ve Falih Rıfkı Beylere çatması üzerine Atatürk'ün "Bana bak Ali Bey, ben senden daha komitacıyım!" çıkışı ve Salih Bozok'un müdahalesi:* s. 117–120.
  - *29–30 Ağustos 1932'de Yalova'da İngiliz "Dizbağı Nişanı" tekzibi yüzünden Atatürk ile İsmet Paşa arasında çıkan sert tartışma ve Salih Bozok'un sabah erkenden iki lideri barıştırması:* s. 121–125.
  - *Eylül 1937'de Çiftlik ve Nyon Konferansı tartışmaları sonucu İsmet İnönü'nün Başvekillikten ayrılışı, stadyum tezahüratı dedikoduları ve Salih Bozok'un CHF Grup toplantısında kürsüye çıkarak İsmet İnönü'ye "Atatürk bir dilim ekmek yese yarısını bana yedirir" konuşmasını yaptırması:* s. 135–147.
- **Granda, Cemal**, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları, Yaşantı Dizisi, 1. Baskı, Kasım 1973, İstanbul:
  - *Yabancı diplomatların önünde tepsiyi deviren genç Türk garsonunu koruyarak söylediği söz ve Dolmabahçe sofrasında eski yaveri Cevat Abbas Gürer'e eşini ihmal etmemesi için verdiği "Hanımlarınızı unutmayınız" dersi:*
- **İlbay, Süleyman Asaf**, *Çocukluk Arkadaşım Atatürk: Mustafa Kemal'le 45 Yıl*, Hazırlayan: Ferda İlbay, Kaynak Yayınları (No: 762), 2. Basım, Kasım 2014, İstanbul, ISBN: 978-975-343-909-1:
  - *Orman Çiftliği'nde Asaf İlbay'a açıkladığı din ve laiklik telakkisi ("Millet ve devlet işlerinin Kâbe'si Büyük Millet Meclisi'dir, din işlerinin mihrabı ise insanların vicdanlarıdır"):* s. 108–109.
  - *Nuri Conker'in sofradaki "Mağrur olma padişahım / Mustafa Kemal Paşa, senden büyük millet var" nükteleri, Ağaoğlu Ahmet Bey'e verdiği "Erkânıharp tahsili yüksek tahsilin yükseğidir" cevabı ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile Çankaya hasbihali:* s. 104–105, 111–112, 123–125, 145.

- *Büyükada Anadolu Kulübü'nde tarihçi Ahmet Refik (Altınay) Bey'i on iki yaşındaki Semiha İlbay karşısında Türk tarihinin başlangıcından imtihan etmesi:* s. 132–134.
- Çankaya sofrasında Trablusgarp Savaşı günleri anlatılırken Atatürk'ün konukların samimiyetini sınamak için *"Nuri, hatırlıyor musun, Derne'de çölün ortasında ne güzel kaymaklı dondurma yemiştik!"* demesi, dalkavuk mizaçlı konukların bunu onaylamasına karşılık çocukluk arkadaşı Nuri Conker'in *"Çölün ortasında içecek temiz suyu zor buluyorduk, dondurma nereden çıktı?!"* diye itiraz etmesi ve Atatürk'ün *"İşte gerçek dost, doğru olmayan şeye 'evet' demeyen adamdır!"* sözü: s. 106–107.
- *Balkan Birliği ideali, Romanya Başvekili Titulescu ile görüşme (Ekim 1937), Nyon Anlaşması, 16 Ocak 1937 gecesi Pera Palas'ta Tevfik Fikret ile Mehmet Akif'in mukayesesi ve Kur'an tercümesi meselesi ile manevi kızı Ülkü'nün "Gelmezsen yerlere yatar tepinirim" anısı:* s. 126–128, 138–143, 150–151.

- **İnönü, İsmet**, *Hatıralar, 2. Kitap*, Bilgi Yayınevi (Özel Dizi: 21/2), Birinci Basım, Kasım 1987, Ankara:
  - *Ekim 1930'da Venizelos'un Ankara ziyareti, Balkan Paktı'nın tohumları, İtalya ile münasebetler, 1937 Çiftlik olayı, Nyon Konferansı, stadyum tezahüratı ve Başvekillikten ayrılış süreci:* s. 238–242, 285–302.
- **Meydan, Sinan**, *Atatürk ile Allah Arasında: Bir Ömrün Öteki Hikâyesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009, ISBN: 978-975-10-2814-3:
  - *Atatürk'ün L. Caetani ve Sahih-i Buhari okumaları, Kur'an ve hadis kaynaklarının Türkçeleştirilmesi (Mehmet Akif ve Elmalılı Hamdi Yazır görevlendirmeleri) ve 1932 yılı Ramazan ayında Dolmabahçe, Yerebatan, Sultanahmet ve Ayasofya Camii'ndeki Türkçe Kur'an ve Mevlid programları:* s. 80–89, 669–703.
- **Soyak, Hasan Rıza**, *Atatürk'ten Hatıralar*, Editör: Müsemma Sabancıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, Ocak 2010, İstanbul, ISBN: 978-975-08-0882-7:
  - *Yalova Yürüyen Köşk olayı (1930), şahsi seyahatlerinde kendi tren biletini maaşından ödetmesi (1931), gazete kâğıdına sarılı tütün içerken kendisine küfreden köylüyü affetmesi ("Takibata lüzum yoktur, zavallıyı serbest bırakınız") ve 11–12 Haziran 1937'de bütün çiftliklerini Hazineye bağışlaması ("Yapılan bir vazifedir"):* s. 653–660.

- **Gökçen, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınevi, 4. Basım, Mart 2007 (1. Basım: 1981), İstanbul, ISBN: 975-405-511-4:**

- 3 Aralık 1934'te manevi kızı Sabiha'ya "Gökçen" soyadını vermesi, 3 Mayıs 1935'te Türkkuşu'nun açılışında "Cesaretin var mı Sabiha?" diyerek havacılığa başlatması, Kırım Koktebel ve Moskova'daki planör eğitimi, manevi kızı Zehra'nın vefatını eğitimini aksatmaması için Sabiha'dan gizletmesi ve Eskişehir'de dünyanın ilk kadın savaş pilotu olarak yetiştirmesi: s. 91–138, 145–198.

- 1937 Trakya ve Ege Manevraları ile Tunceli harekâtı dönüşünde Sabiha Gökçen'i alnından öperek kendi altın madalyasıyla ödüllendirmesi ve 1938 Balkan Paktı ülkeleri uçuşuna göndermesi: s. 201–285.

- **Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları (Yaşantı Dizisi: 6), 1. Baskı, Kasım 1973, İstanbul:**

- Çankaya sofrasında bakanlara ve milletvekillerine sorduğu "İnkılap nedir?" sorusuna sofracı Cemal Granda'nın (Çelebi) verdiği pratik cevap ve Atatürk'ün 60 lira ödül vermesi: s. 133–135.
- Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti, Ege Vapuru yolculuğu ve İzmir manevralarındaki anılar: s. 210–218.
- Eylül 1936'da İngiltere Kralı VIII. Edward'ın İstanbul ziyareti ve "kahve dökülmesi" efsanesinin içyüzü: s. 224–229.

- **İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, Mayıs 2009, İstanbul, ISBN: 978-9944-88-140-1:**

- 1930–1932 yıllarında Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun kuruluş çalışmaları, Çankaya Köşkü'nde tarih tezinin hazırlanışı, Birinci Türk Tarih Kongresi (Temmuz 1932) ve Birinci Türk Dil Kurultayı (Eylül 1932): s. 245–305.
- 1936–1937 kışında Dolmabahçe Sarayı'nda bizzat *Geometri* kitabını yazarak Türkçe matematik terimlerini (üçgen, açı, yatay, dikey, paralel, uzay, boyut vb.) türetmesi ve Kasım 1937'de Sivas Lisesi'nde geometri dersine girmesi: s. 312–328.
- 11 Haziran 1937'de Atatürk Orman Çiftliği ve diğer tüm çiftliklerini Hazine'ye (Türk milletine) bağışlama tezkeresi ve Kasım 1937 Diyarbakır–Elazığ–Adana yurt gezisi: s. 335–352.

- **Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1997:**

- Cumhuriyet'in ilanından sonra Çankaya sofralarındaki bilim, tarih ve dil tartışmaları ile Erzurum'da 1919'da deftere yazdırdığı devrim maddelerinin tek tek gerçekleştirilmesi: s. 580–612.

- **Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt I–II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973:**

- Çankaya Köşkü'ndeki okuma ve çalışma disiplini, 29 Ekim 1933 Onuncu Yıl Nutku'nun yazılışı ve Hikmet Bayur'un uyarısıyla sonundaki "Beni hatırlayınız" cümlesinin çıkarılması: Cilt I, s. 38–46.
- 1930'da Çankaya sofrasında Ağaoğlu Ahmet Bey'in "Millet sizi ilahlaştıracak ve put yapacak" sözüne verdiği "Benim milletim beni ne ilahlaştırır ne de put yapar!" cevabı: Cilt II, s. 422–424.

- Haziran 1934 İran Şahı Rıza Pehlevi ziyareti, Temmuz 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Eylül 1936 İngiltere Kralı VIII. Edward ziyareti ve 11 Haziran 1937 çiftlik bağışı süreci: Cilt II, s. 535–640.

- **Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), *Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap, 9. Baskı, İstanbul, 2008:**

- 1930–1932 yıllarında Çankaya Köşkü kütüphanesindeki tarih ve dil çalışmaları, altı çizilerek okunan binlerce kitap ve Nuri Ulusu'yu kendisinden sonra açıkta kalmaması için Türk Tarih ve Dil Kurumlarına memur kaydettirmesi: s. 55–68, 85–92.
- 1934'te Soyadı Kanunu çıktığında Nuri Ulusu'ya babası Hacı Tevfik Kaptan'ın denizciliğine atıfla "Ulusu" soyadını vermesi, 1936 Kral Edward ziyareti ve Kasım 1937 Diyarbakır ("Sarı Paşa") gezisi: s. 105–116, 138–152.

- **Gökçen, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınevi, 4. Basım, Mart 2007, İstanbul, ISBN: 975-405-511-4:**

- 1936 yılında İtalya diktatörü Benito Mussolini'nin Akdeniz ve Antalya'ya yönelik üstü kapalı tehditlerine karşı *"Mösyö Mussolini ayağındaki çizmeyi aşmasın!"* uyarısı: s. 220–225.

- **Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları, 1. Baskı, Kasım 1973, İstanbul:**

- 1935 yılında İstanbul'a gelen İtalyan güreş takımına karşı Kırkpınar Başpehlivanı Tekirdağlı Hüseyin Pehlivan ve milli güreşçileri Florya Köşkü'nde kabul edip motive etmesi ve Maksim Salonu'ndaki galibiyet sonrası ödüllendirmesi: s. 165–169.

- **Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973:**

- Faşist İtalya lideri Mussolini'nin "Mare Nostrum" (Bizim Deniz) söylemlerine ve silahlanma politikasına karşı Atatürk'ün aldığı askeri-diplomatik tedbirler ile İtalyan elçisine verdiği sert yanıtlar: s. 528–534.

- **Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), *Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap, 9. Baskı, İstanbul, 2008:**

- 1932 yılında Çankaya Köşkü kütüphanelerinde iki gün süren uykusuz tarih ve dil çalışmaları sırasında aşırı yorgunluktan burnu kanayan kütüphanecisi Nuri Ulusu'ya kendi mendiliyle tampon yapması ve *"Ben*

kendimi unutuyorum ama sen insan değil misin? Hadi doğru odana git yat!" diyerek dinlenmeye göndermesi: s. 58–60.

- 1931 yılında Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Oteli'nde "alafranga usul uygulanıyor" gerekçesiyle Türk kahvesi pişirilmediğini öğrenince otel müdürünü azarlayıp dışarıdan cezvelerle Türk kahvesi getirtmesi: s. 131–133.
- Ata sporu güreşe olan tutkusu, Muhafız Alayı pehlivanlarını güreştirmesi ve Kırkpınar Başpehlivanı Tekirdağlı Hüseyin Pehlivan ile İtalyan güreşçilere karşı kazanılan zafer: s. 153–157.

- Atay, Falih Rıfkı, *Babanız Atatürk* (*Bayrak / Atatürkçülük Nedir? / Atatürk Ne İdi?* ile birlikte), Bateş Yayınları, İstanbul, 1980 (Önsöz tarihi: Şubat 1955):

- Yaşlılık yıllarında Balıkesir'de geçim sıkıntısı çeken Cihan Pehlivanı Kurtdereli Mehmet Pehlivan'ın *"Ben her güreşte arkamda bütün Türk milletinin bulunduğunu ve milletimin şerefini koruduğumu düşünerek güreştim"* sözünü gazetede okuyan Atatürk'ün, Kurtdereli'ye bu sözü Türk sporcularına meslek düsturu olarak kaydettiğini bildiren tarihi mektubu göndermesi ve mektubun yanına Türkiye İş Bankası'ndan 1.000 liralık çek eklemesi: s. 115–116.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SON NÖBET: HATAY, DOLMABAHÇE VE EBEDİYET (1937–1938)

1. Singeç Köprüsü'nde Yakılan Sigara ve Sabiha Gökçen'e Verilen Tabanca (Kasım 1937)

1930'ların ortasında Tunceli (Dersim) bölgesinde devlet otoritesinin tesisi, yol, köprü ve okul inşasıyla birlikte yürütülüyordu. 1937 baharında Pah ile Kahmut arasındaki tahta köprünün yakılması ve karakollara saldırılmasıyla başlayan silahlı kalkışma sırasında, manevi kızı ve dünyanın ilk kadın savaş pilotu **Sabiha Gökçen** de askeri uçuş görevine katılmak üzere hazırlanıyordu. Bir kadın pilotun sarp dağlarda çatışma bölgesine gitmesi herkesi tedirgin ederken, uçuştan bir gece önce Atatürk manevi kızını odasına çağırdı. Çekmecesinden kendi beylik tabancasını çıkardı, mermiyi namluya bizzat sürerek silahı Sabiha Gökçen'e uzattı ve şu vatanperver vasiyette bulundu: *"Sabiha, uçağın arıza yapabilir veya düşebilir. Eğer isyancıların arasına düşersen ve esir alınma ihtimalin doğarsa, bu silahla kendini vuracaksın! Bir Türk kadını, hele ki benim evladım, asla esir düşmemelidir!"*.

İlk harekât safhasının tamamlanmasının ardından Atatürk, meselenin yalnızca silahla değil, ulaşım ve kamu hizmetiyle çözüleceğini göstermek üzere 1937 Kasımında Doğu ve Güneydoğu Anadolu gezisine çıktı. **17 Kasım 1937** sabahı Elazığ'dan Pertek'e geçti; yanında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Sabiha Gökçen ve Başyaver Salih Bozok vardı. Pertek ile Hozat'ı birbirine bağlayan Murat Nehri (Singeç Çayı) üzerindeki yeni betonarme **Singeç Köprüsü**'nün açılış kurdelesini bizzat kesti ve eski "Soyungeç" adını "Singeç" olarak değiştirdi. Kurdeleyi kestikten hemen sonra dağlara doğru döndü, bir sigara yaktı ve o anda fotoğrafının çekilmesini özellikle istedi. Sabiha Gökçen bu isteğin sebebini sorunca Atatürk'ün verdiği cevap, devlet aklının özetiydi:



Singeç Köprüsü Açılışı - 17 Kasım 1937.

Olay: *Tunceli bölgesindeki ayaklanmalar sırasında asilerin yaktığı eski köprünün yerine yapılan Singeç Köprüsü'nü bizzat açan Atatürk. Kurdeleyi*

kestikten sonra "Asiler bir köprü yakarak isyan başlattılar; ben de yeni bir köprü açıp bir sigara yakarak bitiriyorum!" demiştir.

Açılıştan sonra geçtiği Pertek Halkevi'nde vatandaşlarla sohbet ederken, gençlerin yüzlerindeki "şark çıbanı" izlerini fark etti. Hemen hükümet tabibini yanına çağırtarak yalnız yaraların tedavisini değil, hastalığı yayan sineğin bataklık ve kaynaklarında kurutulmasını emretti. Aynı günün iki sahnesi — yakılan köprünün yerine beton köprü açması ve gençlerin yüzündeki çıbanla ilgilenmesi— onun devlet anlayışının iki ayrılmaz yüzünü gösteriyordu.



"Kızım, asiler bir köprü yakarak isyan başlattılar; ben de yeni bir köprü açıp bir sigara yakarak bitiriyorum!"

(Ocak–Mayıs 1938: Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger'in İlk Teşhisi, "Hatay Benim Şahsi Meselemdir" ve Mersin–Adana'da Hasta Yatağından Ayağa Kalkışı)

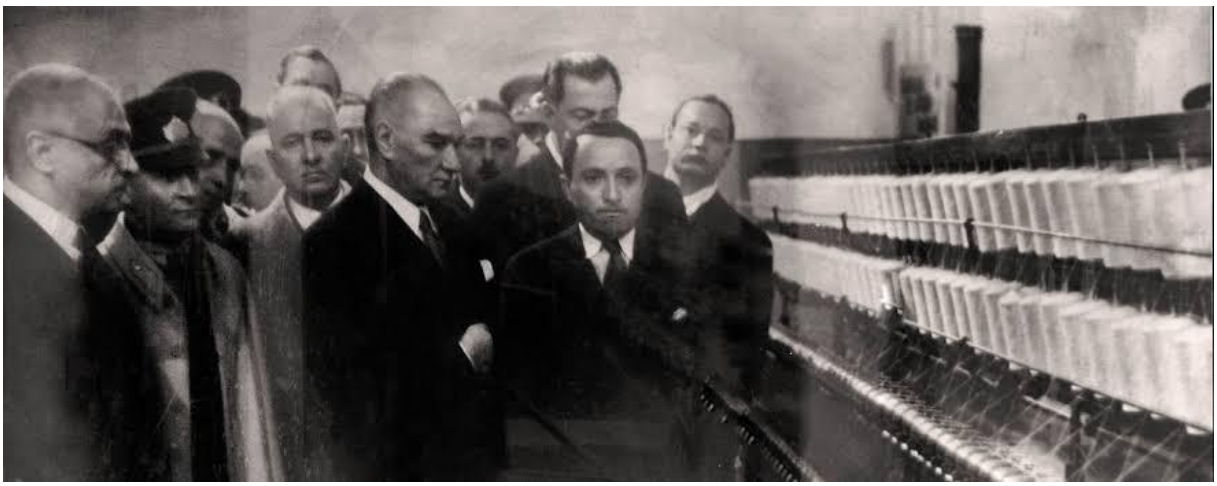
Ocak 1938'de Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger'in İlk Siroz Teşhisi ve Kaşıntılar: 1937 sonbaharından itibaren vücudunda başlayan şiddetli kaşıntılar, burun kanamaları ve halsizlik üzerine Çankaya Köşkü'nde karıncalar yüzünden kaşındığı sanılarak odalar ilaçlanmış, ancak bir sonuç alınamamıştı. 22 Ocak 1938'de Yalova Termal Otel'e giden Atatürk'ü orada muayene eden Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, karaciğerdeki büyümeyi ve sertleşmeyi tespit ederek hastalığın karaciğer rahatsızlığı (siroz başlangıcı) olduğunu ilk kez teşhis etti ve Paşa'yı kesin bir perhize soktu.

Fransız Büyükelçisi Ponsot'ya Tarihi İhtar ve Mayıs 1938 Mersin–Adana Gezisi: Hastalığının ilerlediği ve doktorların mutlak yatak istirahati verdiği günlerde bile aklı fikri Hatay'da olan Atatürk, daha önce Ankara'da Fransız Büyükelçisi'ne *"Ben toprak büyütme dileklisi değilim; barış bozma alışkanlığım yoktur; ancak antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almazsam! Büyük Meclis'in kürsüsünden milletime söz verdim: Hatay'ı alacağım! Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam, yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilemem; yenilirsem bir dakika yaşayamam!"* diyerek meydan okumuştu. Fransız basınında *"Atatürk ölüm döşeğinde, kıpırdayacak hali yok"* haberlerinin çıkması üzerine, doktorların ve Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ın tüm yalvarmalarını elinin tersiyle iterek 19 Mayıs 1938'de Ankara'da gençlik törenlerini izledi ve hemen ardından güney sınırına, Mersin ve Adana'ya hareket etti. 20 Mayıs'ta Mersin'de ve 24 Mayıs'ta Adana'da kavurucu sıcağın altında, karnında su toplanmaya başlamış olmasına ve ayakta güçlükle durmasına rağmen saatlerce dimdik durarak Türk ordusunun geçit törenini denetledi. Dünya basınına *"Atatürk ordularının başında, gerekirse Hatay'a yürüyecek"* mesajını kanıyla ve canıyla verdikten sonra Ankara'ya döndüğünde artık takati tamamen tükenmişti.

2. Merinos Fabrikası, Son Sarı Zeybek ve "Beni Türk Hekimlerine Emanet Ediniz" (Ocak–Mart 1938)

1937'nin son aylarından itibaren Atatürk'te halsizlik, kaşıntı ve sık tekrarlayan burun kanamaları başlamıştı. Buna rağmen vatanın sanayileşme ve bağımsızlık hamlelerinden bir adım bile geri durmuyordu. Fransızların Hatay meselesinde işi yokuşa sürdüğü günlerde, Cumhurbaşkanı sıfatıyla kendi hükümetini dünya önünde zor durumda bırakmamak için geceleri **Kurun** (Vakit) gazetesinde başyazar **Asım Us** takma adıyla beş gün üst üste başmakaleler kaleme aldı; hem Fransa'ya meydan okudu hem de kendi hükümetini daha kararlı adımlar atmaya sevk etti.

1 Şubat 1938'de Bursa'ya gittiğinde hastalık yüzünü iyice göstermeye başlamıştı; fakat ertesi gün, **2 Şubat 1938**'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın gözbebeği olan **Bursa Merinos Yünlü Sanayi Fabrikası**'nın açılışını bizzat yaptı. Makinelerin arasında dolaşıp üretilen ilk Türk kumaşlarını incelerken yüzünde tarifsiz bir bahtiyarlık vardı.



Bursa Merinos Fabrikası Açılışı - 2 Şubat 1938.

Olay: Hastalığının şiddetlenmeye başladığı günlerde, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın en önemli eserlerinden Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışını yapan ve aynı gece "Sarı Zeybek" oynayarak hastalığa meydan okuyan Atatürk.

Aynı gece, yabancı basında çıkan *"Atatürk ağır hasta, ölüyor; Türkiye Hatay'da bir şey yapamaz"* yayınlarına cevap vermek üzere Bursa Belediyesi'nin verdiği baloya katıldı. Doktorların kesin istirahat uyarısına rağmen gecenin ilerleyen saatinde ayağa kalktı; orkestraya **"Sarı Zeybek"** çalmasını emretti ve o yorgun bedeniyle piste çıkarak dizlerini yere vura vura, ölüme ve cihana meydan okurcasına son zeybeğini oynadı.

Mart 1938'de Çankaya'da Balkan Dışişleri Bakanları onuruna verilen yemek öncesinde geçirdiği uzun burun kanaması üzerine, çevresindekiler derhal Avrupa'dan ünlü bir tıp profesörü getirilmesini istediler. Atatürk, Hatay davasının en kritik aşamasında yabancı doktorların yayacağı raporların Türkiye'nin elini zayıflatacağını düşünerek önce karşı çıktı ve Türk tıbbına olan sarsılmaz güvenini şu ölümsüz sözlerle dile getirdi:

"Beni Türk hekimlerine emanet ediniz!"

Türk hekimlerinden oluşan konsültasyon karaciğer büyümesi (siroz başlangıcı) teşhisini koyduktan sonra, hükümetin ısrarlı ricası üzerine 28 Mart 1938'de Fransa'dan Prof. Dr. Noël Fiessinger Ankara'ya davet edilerek teşhis teyit edildi ve kendisine bir buçuk aylık mutlak istirahat tavsiye olundu.

Haziran–Ağustos 1938: Savarona'da "Çocuk, Ne Olacak Bu İşin Sonu?", Kırmızı Atlas Yorgan ve Dolmabahçe'ye Nakil)

1 Haziran 1938'de Savarona Yatı'na Geçişi ve "Bu Yat Benim Tabutum Olacak!": 26 Mayıs 1938'de İstanbul'a son kez gelen Atatürk, 1 Haziran 1938 günü Büyükdere önlerinde demirli bulunan **Savarona** yatına geçti. İlk günlerde deniz havası kendisine iyi gelir gibi olduysa da haziran ortasından itibaren karnındaki su (asit) hızla artmaya başladı. Sıcak temmuz günlerinde kamarasında bunaldığında, yatağın etrafına kalıp kalıp buzlar diziliyor, kütüphanecisi Nuri Ulusu ve sofracısı Cemal Granda ellerindeki yelpazelerle saatlerce serinletmeye çalışıyorlardı. Bir gün Hasan Rıza Soyak'la baş başa kaldığında karnındaki şişliği göstererek hüzünle sordu: *"Çocuk, ne olacak bu işin sonu? Bu yat bir çocuğun oyuncağını beklediği gibi beklediğim bir şeydi; meğer benim mezarım, tabutum olacakmış!"*

İlk Karın Suyunun Alınışı, Kırmızı Atlas Yorgan ve 25 Temmuz Gece Yarısı Dolmabahçe'ye Taşınışı: Temmuz başında Viyana'dan çağrılan Prof. Dr. Hans Eppinger ve Türk hekimlerinin konsültasyonu sırasında, Atatürk üzerinde örtülü olan kırmızı atlas yorganı göstererek *"Doktor, bu kırmızı rengi çok severim; fakat artık bana iyi gelmiyor"* dedi. Savarona'daki nem ve sıcak dayanılmaz hale gelince, 24–25 Temmuz 1938 gecesi saat 01.00 sularında, halk ve yabancı gazeteciler görmesin diye Boğaz'ın bütün ışıkları söndürülerek Savarona'dan Acar motoruna indirildi; hasır bir koltuk üzerinde Dolmabahçe Sarayı'nın rıhtımına çıkarılıp pembe salonun yanındaki 71 numaralı yatak odasına yatırıldı.

3. "Bir Sancak İçin Altmış Üç Vilayeti Tehlikeye Sokmam" ve Hatay İçin Son Sefer (Mayıs 1938)

Atatürk için Hatay, kendi ifadesiyle *"Kırk asırlık Türk yurdu"* ve *"şahsi meselesi"* idi; fakat o, en ateşli milli davada bile maceradan uzak, hesaplı bir devlet adamıydı. Bir akşam sofrada yakın arkadaşlarından biri, *"Paşam, Hatay işiyle niçin bu kadar sıkılıyorsunuz? Yarın bir tümen yollasanız Hatay'ı alırsınız; Hitler Renanya'ya asker yolladı da ne oldu? Fransa Suriye'nin bir sancağı için Türkiye ile mi dövüşecek?"* dedi. Atatürk dikkatle arkadaşına baktı: *"Evet, doğrudur; yarın bir tümen yollasam Hatay'ı alırım. Fransa da Hatay için bize harp açmaz... Ya bu defa açarsa?!"* diye sordu ve devlet adamlığının altın kuralını koydu: ***"Ben bir sancak için altmış üç vilayeti tehlikeye sokmam!"***. Bir başka akşam umumi bir salonda Fransız Büyükelçisi ile Hatay meselesini konuşurken Türkçe olarak *"Beni üzüyorsunuz!"* dediğinde, salondaki gençlerden biri ayağa fırlayıp *"Atatürk, sen üzülme! Arkanda biz varız!"* diye haykırmış; Gazi sevgiyle gence dönerek, *"Biliyorum çocuğum, bunu bildiğim için böyle konuşuyorum!"* demişti.

Mayıs 1938'de Suriye ve Avrupa gazeteleri yeniden *"Atatürk felç geçirdi, komada"* haberleri yaymaya başlayınca, İstanbul'dan endişeyle Ankara'ya koşan çocukluk arkadaşı Asaf İlbay'ı Çankaya'da yatak odasında kabul etti; aynı gün Ankara Hipodromu'ndaki at yarışlarında halkın karşısına çıkarak sağ olduğunu gösterdi. Hemen ardından, doktorların *"Yolculuk hayatınıza mal*

olabilir" uyarılarını dinlemeyerek **19 Mayıs 1938** günü Ankara Stadyumu'nda Gençlik ve Spor Bayramı törenlerini izledi —ki bu, Türk gençliğine son vedasıydı— ve aynı akşam özel treniyle güney sınırına doğru **son seferine** çıktı.

20 Mayıs 1938'de Mersin'de kırk dakika, **24 Mayıs'ta ise Adana**'da bir saatten fazla süren askeri geçit törenlerini, karnında su toplanmaya başlamış ve ateşi yükselmiş olmasına rağmen güneşin altında dimdik ayakta selamladı. Dünya basınına ve Fransa'ya *"Türkiye'nin başı ayaktadır ve ordularının başındadır"* mesajını kendi canı pahasına vermişti.



Hatay Davası İçin Son Sefer: Güney Gezisi - Mayıs 1938.

Olay: Fransız basınının "Ölüm döşeğinde" haberlerine karşı, doktorların uyarılarını reddedip Hatay davası için Mersin ve Adana'daki askeri geçit törenlerine katılarak orduyu ayakta saatlerce denetlediği son gövde gösterisi.



19 Mayıs 1938'de Ankara'daki törenden hemen sonra trenle Adana'ya hareket etti. Hastalığını umursamıyordu. Çukurova bölgesinde 5 gün süren yorucu gezide hasta olmasına rağmen askeri birlikleri denetledi. Adana ve Mersin'de düzenlenen geçit törenlerini ayakta izledi. Mersin'de çekilen bu fotoğraf, Atatürk'ün rahatsızlığını gösteriyor.

Ankara üzerinden İstanbul'a döndüğünde artık adım atacak mecali kalmamış, derisi sarı bir renk almıştı; fakat bu ölümcül yolculuk hedefini vurmuştu: Kısa süre sonra, Temmuz 1938'de Türk ordusu Hatay'a girecek ve 2 Eylül 1938'de bağımsız **Hatay Devleti** kurulacaktı.



(Eylül 1938: Vasiyetnamesinin Yazılışı, Makbule Hanım'a ve Sabiha Gökçen'e Mirası ile Kuşların Vurulmasını Yasaklaması)

Manevi Kızı Sabiha Gökçen'le Son Konuşması ve Cevat Abbas'ın Sapanla Kuş Vurmasına Öfkesi: Hastalığı sırasında başucundan ayrılmayan manevi kızı Sabiha Gökçen'i bir gün yanına çağıran Atatürk, *"Sabiha, sana Çankaya'da bir ev alınması için vasiyetnamede kayıt koydurdum; başını sokacak bir evin olsun istedim"* dedi; Sabiha'nın gözyaşları içinde *"Paşam, siz iyileşin, ben hiçbir şey istemiyorum"* demesi üzerine elini şefkatle okşadı. Yine o günlerde, penceresinin önündeki ağaçlarda öten kargaların ve güvercinlerin gürültüsü uykusunu bölmesin diye yaveri Cevat Abbas Gürer'in bahçede kuşları vurmaya kalktığını öğrendiğinde hasta yatağında çok öfkelendi: *"Benim yüzümden hiçbir canlıya kıyılmasını istemem! Bırakın kuşlar istedikleri gibi ötsünler"* diyerek kuşlara dokunulmasını kesin olarak yasakladı.



Foks'un Doldurulmuş Bedeni.

Olay: Bir gün çiftliğe giden Atatürk, camlı vitrinin içinde hareketsiz duran Foks'u görünce olduğu yerde mıhlandı kaldı; gerçeği öğrendiğinde yüzü sapsarı kesildi, tek kelime konuşmadan arabaya bindi ve "Benim sevdiğim bir varlığı bana sormadan nasıl öldürürsünüz?! Onu derhal oradan kaldırıp toprağa gömün, bir daha gözüm görmesin!" diyerek günlerce yas tuttu.

Çankaya'da "Foks"un Öldürülmesi ve Camlı Dolaptaki Mumyayı Görünce Yaşadığı Sarsıntı: Atatürk'ün yatak odasının kapısında uyuyan, gittiği her yere birlikte götürdüğü çok sevdiği köpeği **Foks**, bir gün Atatürk'ün elini hafifçe ısırmıştı. Kuduz ihtimaline karşı doktorların ısrarıyla Foks müşahede altına alınmak üzere Atatürk Orman Çiftliği'ndeki veteriner (kliniğine) gönderildi. Veterinerler Foks'un saldırganlaştığını düşünerek Atatürk'ten habersiz köpeği uyutup (iğneyle öldürüp), Paşa üzülmesin diye derisini doldurarak (mumyalayarak) çiftlikteki camlı bir dolabın içine koydular. Bir gün çiftliğe giden Atatürk, camlı vitrinin içinde hareketsiz duran Foks'u

görünce olduğu yerde mıhlandı kaldı; gerçeği öğrendiğinde yüzü sapsarı kesildi, tek kelime konuşmadan arabaya bindi ve *"Benim sevdiğim bir varlığı bana sormadan nasıl öldürürsünüz?! Onu derhal oradan kaldırıp toprağa gömün, bir daha gözüm görmesin!"* diyerek günlerce yas tuttu.

4. Ekim 1938'de Hasta Yatağında Başbakan Celal Bayar'a Söylediği Söz: "Memleketin İmarını ve Sanayisini Bırakmayın": Ekim 1938'de ilk büyük komaya girmeden birkaç gün önce, Başbakan Celal Bayar devlet işleri hakkında bilgi vermek üzere Dolmabahçe Sarayı'ndaki hasta odasına girdiğinde, Atatürk zorlukla nefes almasına rağmen Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı'nı, Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nı ve doğu demiryollarını sordu. Celal Bayar *"Paşam, siz hiç yorulmayın, hepsi emrettiğiniz gibi yürüyor"* deyince Atatürk elini Bayar'ın koluna koyup şu vasiyette bulundu: *"Bayar, bizim ömrümüz vefa etmezse bile başladığımız fabrikaları ve demiryollarını sakın yarım bırakmayın; memleketin kurtuluşu sanayidedir."*

5. Savarona'da Buzlu Leğenler, Bozok–İnönü Mektuplaşması ve Son Vasiyet (Haziran–Eylül 1938)



Savarona Yatı - 1938.

1938 Yazında Savarona'da Romanya Kralı II. Carol ile Görüşmesi ve "Balkanları Koruyun" Vasiyeti: Karnında su toplanmış olduğu ve doktorların kimseyle görüşmesini yasakladığı 1938 Haziranında, Romanya Kralı II. Carol yatıyla İstanbul'a gelerek Atatürk'ü ziyaret etmek istedi. Yaklaşan İkinci Dünya Savaşı tehlikesini gören Atatürk, hasta yatağından kalkıp tıraş oldu, en şık sivil elbisesini giydi ve Savarona Yatı'nın salonunda Kral Carol'u ayakta karşıladı. Karnındaki şişliği belli etmemek için büyük bir irade gücüyle dimdik

oturan Atatürk, Romanya Kralı'na yaklaşan dünya savaşında Balkan Paktı'nın birliğini korumalarını tavsiye etti; Kral yatından ayrıldıktan sonra ise bitkin halde yatağına yığıldı.

29 Mayıs 1938 gecesi saat 02.00'de Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün karnındaki ve ayaklarındaki şişliğin hızla arttığını gören Başyaver Salih Bozok, büyük bir ıstırap içinde telefona sarılarak Ankara'daki Başvekil Celal Bayar'ı uyandırdı ve *"Hastamızın vaziyeti iyi değildir, korktuğumuz ihtilatlardan biri vukua gelmiş olabilir"* diyerek acil durumu bildirdi.

1 Haziran 1938'de, deniz havasının iyi geleceği ümidiyle yeni satın alınan **Savarona** yatına nakledildi. Deniz tutkunu olan Atatürk, yata ilk adımını attığında Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak'a dönüp hüzünle, *"Bu yatı bir çocuk oyuncağını bekler gibi sevinçle beklemiştim; bana hastane mi olacaktı?"* dedi ve sıcak yaz günlerinde kamarasını serinletmek için köşelere konulan buz dolu leğenleri göstererek, *"Benim bağırsaklarım da böyle sular içinde yüzermiş... Böyle insan yaşar mı?"* diye iç çekti. Savarona'da kendisine yapılan son muayenelerin ve Hatay için başkanlık ettiği altı saatlik son Bakanlar Kurulu toplantısının ardından, 24–25 Temmuz gecesi sedyeyle Dolmabahçe Sarayı'ndaki 71 numaralı pembe odaya taşındı.



Savarona Yatı'nda – 14 Haziran 1938.

Olay: Atatürk'ün "Bir çocuk oyuncağını nasıl beklerse öyle bekledim, bana hastane oldu" dediği ve son günlerinin büyük bir kısmını geçirdiği Savarona yatında çekilen tarihi karelerinden biri.

1 Ağustos'ta yabancı ve Türk profesörlerin yaptığı konsültasyondan çıkan ümitsiz tabloyu öğrenen Salih Bozok, **2 Ağustos 1938** günü gözyaşları içinde kaleme aldığı mektubu oğlu Cemil ile gizlice Ankara'da bulunan **İsmet İnönü**'ye gönderdi: *"Aziz ve Muhterem Büyüğüm İnönü... Parmaklarım kırık, gözlerim kör olsaydı da ben size böyle acı bir mektup yazmaya muktedir olmasaydım... Bugün Atatürk'ümüzün sıhhi vaziyeti korkulacak kadar*

vahimdir. Kalbim parçalanarak size bu elim haberi vermekle vicdani vazifemi yapmak istedim".

Mektubu okurken sarsılan İsmet İnönü, ertesi gün (**3 Ağustos 1938**) kendi el yazısıyla Salih Bozok'a şu cevabı gönderdi: *"Kardeşim Salih, mektubunuzu büyük teessürle okudum. Dayanılmaz bir surette yüreğim bir daha sızladı... Kardeşim Bozok, sevgili Atatürk'ü gördükçe onun ümidinin sarsılmamasına ve mümkün olduğu kadar neşeli kalmasına çalışmalıyız. Yine en büyük sıhhi iyilik, onun maddi ve manevi kuvvetinden gelecektir... Atatürk'ü gördüğün zaman yormayarak benim tarafımdan ellerini, yüzünü hasretle öper misin? Gözlerim yaşlı olarak muhabbetle gözlerinden tekrar tekrar öperim sevgili kardeşim"*. O ağır günlerde eski silah arkadaşı Kâzım Karabekir Paşa ile de helalleşmek istediğini Hasan Rıza Soyak'a söyleyen Gazi, geçmişin hiçbir kırgınlığını öteki dünyaya taşımak istemiyordu.

Eylül ayı başında Prof. Dr. Fiessinger tarafından karnından ilk kez 12 litreye yakın su alındıktan sonra biraz rahatlayan Atatürk, 5 Eylül 1938 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı'ndaki hasta yatağında yastıklarla doğrularak kendi el yazısıyla tarihi **Vasiyetnamesini** kaleme aldı ve 6 Eylül'de İstanbul Altıncı Noteri İsmail Kunter'e teslim etti. Bütün malvarlığını ve İş Bankası'ndaki hisselerini Cumhuriyet Halk Partisi'ne devrederken; bütün nakit parasını ve İş Bankası hisselerinin gelirini kurduğu **Türk Tarih Kurumu** ile **Türk Dil Kurumu**'na bıraktı; kız kardeşi Makbule'ye, manevi evlatları Afet, Sabiha Gökçen, Ülkü, Rukiye ve Nebile'ye yaşayacakları kadar aylık bağlanmasını, ayrıca küskün olduğu sanılan **İsmet İnönü'nün çocuklarına** yükseköğrenimlerini tamamlamaları için para ödenmesini şart koştu. Geriye kalan bütün yıllık geliri ise eşit olarak iki göz bebeği kurumuna bıraktı: **Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu**. Faniliğin eşiğindeki bir devlet kurucusu, mirasını bir hanedana değil, milletinin tarihine ve diline bağışlıyordu. Noter odadan çıktıktan sonra terini silerek Hasan Rıza Soyak'a, *"Bu iş de bitti çocuk; artık rahat ölebilirim"* dedi.

(Ekim–10 Kasım 1938: İlk Koma, "Dil Efendim, Dil!", "Saat Kaç?" ve Son Nefes)

16–20 Ekim İlk Koma ve Kendine Geldiğinde Söylediği İlk Söz: "Dil Efendim, Dil!": 16 Ekim 1938 akşamı ilk ağır karaciğer komasına giren Atatürk, dört gün süren ölüm uykusunun ardından 20 Ekim günü mucizevi şekilde gözlerini açtı. Doktorlar konuşmaması için yalvardıkları halde, bilinci yerine gelir gelmez dudaklarından dökülen ilk cümlelerden biri dil çalışmalarıyla ilgili oldu; başucundaki Hasan Rıza Soyak'a ve doktorlara bakarak *"Dil efendim, dil! Dil çalışmalarını sakın bırakmayın"* diye fısıldadı. Aynı günlerde Ankara'da yapılacak 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nın 15. yıl dönümü törenlerine katılamayacağı için Türk Ordusu'na ve Türk Gençliği'ne hitaben yazdığı son mesajları Başbakan Celal Bayar'a okuttu.

5. Atatürk'ün Son Gülüşü: Yaverin Öküzlü Rüyası ve Nöbet Defteri (Eylül 1938)

Eylül 1938 ortalarında karnından ikinci kez su alındıktan sonra doktorlar ziyaretleri tamamen yasaklamış, yakın arkadaşları Salih Bozok, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak, Başyaver Celal ve Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı (Tekçe) yatak odasının yanındaki salonda nöbet tutmaya başlamışlardı.

Geçici bir iyilik devresinin yaşandığı o günlerde, bir sabah Başvekil Celal Bayar, Fethi Okyar ve Salih Bozok yatak odasına kabul edildiler. Yatağında oturan Atatürk, yorgun bir tebessümle Salih Bozok'a bakarak, *"Geçmiş olsun Salih; dün gece rüyamda seninle birlikte vurulduğumuzu gördüm, dur sana anlatayım"* dedi. Rüyasında büyük bir otel salonunda Salih Bozok'la otururlarken içeri otuz kadar iriyarı adamın girdiğini, içlerinden birinin bilardo ıstakasıyla masadaki meçhul bir adama vurduktan sonra cebinden tabanca çıkarıp bir kurşun kendisine, bir kurşun da Salih Bozok'a sıktığını ve ardından *"Kalkın dans edelim!"* diyerek ikisini zorla dans ettirdiğini anlattı.

Hastalığın verdiği bu ağır kâbus havasını dağıtmak ve Şef'ini neşelendirmek isteyen Başyaver Salih Bozok hemen atıldı: — *"Bu bir şey değil Paşam, ben daha korkunç rüyalar görmüşümdür! Hele bir tanesini hiç unutmam, müsaade ederseniz anlatayım"* dedi. Atatürk *"Anlat bakalım"* deyince Bozok başladı: — *"Efendim, beni bir gece rüyamda korkunç bir öküz kovalamıştı! Alabildiğine kaçıyordum; fakat öküz bana gitgide yaklaştı, biraz sonra da bir yarın dibine sıkıştırarak boynuzlarıyla tartaklamaya başladı. Bir yandan haykırıyor, bir yandan da korkudan yatağımı kirletiyormuşum! Gözümü açtığım zaman her tarafım sırılsıklamdı!"*.

Salih Bozok daha sözünü tamamlamadan Atatürk kahkahalarla gülmeye başladı. Bozok'un hatıratına gözyaşlarıyla kaydettiği üzere; **bu kahkaha, Atatürk'ün son gülüşüydü**. O günden sonra onun tebessüm ettiğini bile görmek kimseye kısmet olmadı.

27 Eylül 1938 sabahı nöbeti İsmail Hakkı Tekçe'den devralan Salih Bozok'u içeri çağıran Atatürk, artık bir deri bir kemik kalmış titreyen ellerini uzatarak kesik bir sesle, *"Salih, dün akşam büyük bir sıkıntı geçirdim, hafızam tamamen kaybolmuştu... Çok dermansızım Salih; büsbütün başka bir adam oldum, şu ellerimin haline bak, artık o eski adam değilim!"* dedi. Odasından çıkıp yan salona geçen Bozok, pencere önünde hıçkırıklarını boğarak ellerini gökyüzüne açtı: *"Aman Allah'ım, ya Atatürk'ü kurtar, yahut benim canımı al!"*. Ertesi gün (28 Eylül) Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in *"Karnında yedi günde tekrar yedi kilo su toplandı, karaciğer artık vazifesini yapmıyor, zehirlenme başlamıştır; kurtulması için yüzde üç ihtimal bile kalmadı"* sözleriyle son ümit ışığı da söndü.

6. Son Cumhuriyet Bayramı, Son "Aleykümselam" ve Kalbine Kurşun Sıkan Yaver (Ekim–10 Kasım 1938)

Ekim ayında birinci ağır komayı mucize eseri atlatıp gözlerini açtığında, başucundan ayrılmadığı Türk Tarih Kurumu'nun **Belleten** dergisinin son sayısını Salih Bozok'a okutarak dinleyen Atatürk'ün tek hasreti Ankara'ya gidip Cumhuriyetin 15. yılını milletinin arasında kutlamaktı. *"Ah Ankara'ya*

gidemedik! Gidersem hiç kimsenin yardımı olmadan hiç olmazsa otomobile kadar yürümeliyim, bunu yapamayacağımı anlıyorum" diyerek dudaklarını büküyordu. Canının hiç tatmadığı enginar yemeğini çektiği, fakat İzmir'den ısmarlanan enginarlar Dolmabahçe'ye ulaştığında yeniden derin komaya girdiği o son günlerde, **29 Ekim 1938** Cumhuriyet Bayramı gecesi Boğaziçi'nden geçen vapuru dolduran Kuleli Askerî Lisesi öğrencileri ve gençler sarayın rıhtımına yaklaşarak yeri göğü inlettiler. Gençler hep bir ağızdan Havza dağlarında söylediği **"Dağ başını duman almış, gümüş dere durmaz akar"** marşını haykırırken yatağında doğrulup kollarına girilerek pencere kenarına götürülen Atatürk, gözyaşları içinde gençliğe el salladı ve fısıltıyla son mesajını verdi:

"Bu bayramlar ve yarınlar sizindir, güle güle..."

7 Kasım'da karnından üçüncü kez su alındıktan sonra 8 Kasım akşamı girdiği son derin komadan bir daha uyanamadı. **10 Kasım 1938 Perşembe** sabahı Dolmabahçe Sarayı'nın 71 numaralı odasında doktorları Prof. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Mim Kemal Öke ve Dr. Mehmet Kâmil Berk ile yakın silah arkadaşları başucundaydı. Saat dokuzu beş geçe (09.05), sert bir asker başı çevirişiyle sağındaki hekime doğru döndü, mavi gözlerini son kez ardına kadar açtı ve dudaklarından uzaklardan gelen bir selama karşılık verir gibi son sözü döküldü:

"Aleykümselam..."

O anda odada bulunanlar henüz sıcağı gitmeyen ellerine kapanıp hıçkırıklarla ağlaşırken, çocukluğundan beri kırk yıl boyunca bir gölge gibi yanından ayrılmayan Başyaveri **Salih Bozok**, aylar öncesinden verdiği kararı uygulamak üzere odadan fırladı. Daha yaz aylarında Savarona'da on yedi yaşındaki oğlu Muzaffer'i karşısına oturtup *"Atatürk'e bir şey olursa ben de yaşamamaya kararlıyım"* diyen ve saray doktorlarından birine *"İnsan kalbinin neresinden vurulursa ölür?"* diye sorup göğsündeki noktayı tentürdiyotla işaretleyen Salih Bozok, merdivenlerden alt kata koşarak boş bulduğu Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Tekçe'nin odasına kapandı. Birkaç saniye sonra içeriden tek el silah sesi duyuldu: Şef'inden sonra yaşamayı reddeden sadık yaver, tabancasını tam göğsündeki işarete dayayıp tetiği çekmişti. Kalbini bir iki milimetreyle sıyırıp ciğerini delerek sırtına saplanan kurşunla kanlar içinde yere yıkılan Bozok, Operatör Mim Kemal ve Kâmil Beylerin acil müdahalesiyle Şişli Sıhhat Yurdu'na kaldırılarak hayata döndürüldü; fakat kalbi kırık yaver, Ata'sının hasretine ancak iki buçuk yıl dayanabilecek ve 25 Nisan 1941'de ebediyette Şef'ine kavuşacaktı.

10 Kasım 1938 sabahı Milano'da bulunan diğer çocukluk arkadaşı Süleyman Asaf İlbay ise İtalyan radyosunun acı anonsunu duyup yurda dönerken, İtalyan gazetelerinde bir profesörün kaleme aldığı şu manşeti okuyordu:

"Sezar, İskender, Napolyon! Ayağa kalkınız, büyüğünüz geliyor!"



Dolmabahçe'den Ebediyete - 19 Kasım 1938.

Olay: 10 Kasım 1938'de ebediyete intikal eden Atatürk'ün Türk bayrağına sarılı naaşının, gözü yaşlı on binlerce İstanbullunun arasından geçerek Ankara'ya uğurlanmak üzere Sarayburnu'na götürülüşü.

Fani vücudu toprağa verilirken, Türk milletine ve gençliğine bıraktığı asıl vasiyeti ise zamanın ötesinden yankılanmaya devam ediyordu:

"Ben, manevi miras olarak hiçbir nass-ı katı, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım, ilim ve akıldır. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel mihver üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçılarım olurlar."

Sen de benim gibi kendini Atatürk'ün manevi mirasçısı olarak hissediyorsan; görev sefer emirleri çıktı :

Görev Sefer Emri 1 :

Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen; Türk istiklalini, Türk cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklal ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin. Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklal ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün

orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar, gaflet ve dalalet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri, şahsi menfaatlerini müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakruzaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evladı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklal ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Görev Sefer Emri 2 :

Bursa Nutku

"Türk Genci, devrimlerin ve cumhuriyetin sahibi ve bekçisidir. Bunların gereğine,
doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Yönetim biçimini ve devrimleri benimsemiştir. Bunları güçsüz düşürecek en
küçük ya da en büyük bir kıpırtı ve bir davranış duydu mu, "Bu ülkenin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu
vardır, adalet örgütü vardır" demeyecektir. Elle, taşla, sopa ve silahla; nesi varsa onunla kendi yapıtını
koruyacaktır.

Polis gelecek, asıl suçluları bırakıp, suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, "Polis
henüz devrim ve cumhuriyetin polisi değildir" diye düşünecek, ama hiç bir zaman yalvarmayacaktır. Mahkeme onu
yargılayacaktır. Yine düşünecek, "demek adalet örgütünü de düzeltmek, yönetim biçimine göre düzenlemek gerek"

Onu hapse atacaklar. Yasal yollarla karşı çıkışlarda bulunmakla birlikte bana,
başbakana ve meclise telgraflar yağdırıp, haksız ve suçsuz olduğu için salıverilmesine çalışılmasını,
kayrılmasını istemeyecek. Diyecek ki, "ben inanç ve kanaatimin gereğini yaptım. Araya girişimde ve eylemimde
haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı ortaya koyan neden ve etkenleri düzeltmek de benim
görevimdir."

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN DETAYLI AKADEMİK VE KONU BAZLI KAYNAKÇASI

- **Atay, Falih Rıfkı**, *Babanız Atatürk*, Bateş Yayınları, İstanbul, 1980 (İlk baskı: Şubat 1955):
    - *Hatay davasında Fransız Büyükelçisi ile konuşurken gencin "Atatürk üzülme, arkanda biz varız!" haykırışı ve bir arkadaşına verdiği "Ben bir sancak için altmış üç vilayeti tehlikeye sokmam!" cevabı:* s. 119–120.
    - *Hastalığının ilk belirtileri, Mart 1938 konsültasyonu, 19 Mayıs 1938'de Ankara Stadyumu'nda gençliğe vedası, Mersin ve Adana askeri geçit törenleri, Savarona'daki buz dolu leğenler, Dolmabahçe'de 29 Ekim gecesi vapurdaki gençlere "Bu bayramlar ve yarınlar sizindir" vedası, 10 Kasım 1938 saat 09.05'te vefatı ve dünya basınının yankıları:* s. 124–129.
- **Bozok, Salih**, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Yayına Hazırlayan: Can Dündar, Doğan Kitapçılık AŞ, 2. Baskı, Mayıs 2001, İstanbul, ISBN: 975-6719-63-X:
    - *Savarona'da oğlu Muzaffer Bozok'a açıkladığı intihar kararı, kalbinin yerini doktora sorup tentürdiyotla işaretlemesi ve 10 Kasım sabahı İsmail Hakkı Tekçe'nin odasında kalbine kurşun sıkması:* Önsöz (Can Dündar), s. 7–10 ve Tanıkların Notu, s. 163–164.
    - *Atatürk'ün hastalığı sırasında Salih Bozok'un 2 Ağustos 1938'de İsmet İnönü'ye yazdığı mektup ile İsmet İnönü'nün 3 Ağustos ve 14 Ağustos 1938 tarihli cevabi mektupları (el yazısı orijinalleriyle):* s. 149–151, 224–227.
    - *29 Mayıs 1938 gecesi Başvekil Celal Bayar'a telefon, 2 Eylül ponksiyonu, Atatürk'ün gördüğü bilardo ıstakalı ve danslı rüya ile Salih Bozok'un anlattığı "korkunç öküzlü rüya" üzerine Atatürk'ün son gülüşü:* s. 153–156.
    - *24–28 Eylül 1938 Dolmabahçe nöbet defteri kayıtları ("Çok dermansızım Salih, büsbütün başka bir adam oldum") ve 10 Kasım sabahı "İşim bitti artık!" diyerek odadan çıkışı:* s. 157–162.
- **İlbay, Süleyman Asaf**, *Çocukluk Arkadaşım Atatürk: Mustafa Kemal'le 45 Yıl*, Hazırlayan: Ferda İlbay, Kaynak Yayınları (No: 762), 2. Basım, Kasım 2014, İstanbul, ISBN: 978-975-343-909-1:
    - *Yabancı basındaki hastalık haberleri üzerine Ankara'ya gidip Çankaya'da Atatürk'ü ziyareti, hipodromdaki at yarışları ve aynı gece Mersin'e hareketi:* s. 146–147.
    - *17 Ekim 1938'de Büyükada vapurunda Fethi Okyar ile görüşme, 20 Ekim'de Dolmabahçe Sarayı'nda manevi kızı Nebile'nin gözyaşları ve 10 Kasım'da Milano'da vefat haberini alışıyla İtalyan profesörün "Sezar, İskender, Napolyon ayağa kalkınız, büyüğünüz geliyor" yazısı:* s. 152–154.
- **Meydan, Sinan**, *Atatürk ile Allah Arasında: Bir Ömrün Öteki Hikâyesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009, ISBN: 978-975-10-2814-3:
    - *Atatürk'ün son günleri ve 10 Kasım 1938 sabahı son sözü olan "Aleykümselam":* s. 811–815.

- **Soyak, Hasan Rıza**, *Atatürk'ten Hatıralar*, Editör: Müsemma Sabancıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, Ocak 2010, İstanbul, ISBN: 978-975-08-0882-7:
    - *19–24 Mayıs 1938 Mersin ve Adana seyahati, Savarona yatına geçiş ("Bir çocuk oyuncağını nasıl beklerse öyle bekledim, bana hastane oldu"), 5–6 Eylül 1938'de el yazısı vasiyetnamesinin hazırlanışı ve Altıncı Noter İsmail Kunter'e teslimi, enginar isteği ve son saatleri:* s. 611–614 ve devamı.
- **Türk Tarih Kurumu Arşivi & Resmi Kayıtlar**:
    - *17 Kasım 1937 Elazığ, Tunceli ve Pertek Singeç Köprüsü açılışı:* TTK Arşivi FT/TTK 239-19, Cumhuriyet Gazetesi (18.11.1937) ve T.C. Pertek Kaymakamlığı kayıtları.
    - *2 Şubat 1938 Bursa Merinos Fabrikası açılışı ve son Sarı Zeybek:* Sümerbank / Merinos Fabrika Şeref Defteri ve Nejat Sirel anıları.

- **Gökçen, Sabiha, *Atatürk'le Bir Ömür*, Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınevi, 4. Basım, Mart 2007 (1. Basım: 1981), İstanbul, ISBN: 975-405-511-4:**

- Ocak 1938'de Yalova'da başlayan rahatsızlığı, Mayıs 1938 Mersin ve Adana gezisine hasta haliyle çıkışı, Savarona Yatı'ndaki günleri, Dolmabahçe Sarayı'nda vasiyetnamesini hazırlarken Sabiha Gökçen'e "Sana başını sokacak bir ev alınmasını vasiyet ettim" demesi ve 10 Kasım 1938 sabahı vefatı: s. 286–335.

- **Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları (Yaşantı Dizisi: 6), 1. Baskı, Kasım 1973, İstanbul:**

- 1937 sonbaharında Çankaya Köşkü'nde başlayan kaşıntılar ve "karınca" araması, Ocak 1938'de Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger'in ilk siroz teşhisi, Mayıs 1938 Mersin–Adana gezisi, Savarona Yatı'nda buz kalıplarıyla serinletilen kamara ve kırmızı atlas yorgan anısı: s. 245–272.
- Dolmabahçe Sarayı'nda pencere önündeki kuşların vurulmasını yasaklaması, son günlerinde canının enginar istemesi ve Hatay'dan enginar getirtilmesi, 8 Kasım akşamı "Aleykümselam" diyerek komaya girmesi, 10 Kasım 1938 saat 09.05'te vefatı ve Salih Bozok'un intihar girişimi: s. 273–296.

- **İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, Mayıs 2009, İstanbul, ISBN: 978-9944-88-140-1:**

- 1937–1938 yıllarında Hatay davası için yürüttüğü diplomatik ve askeri mücadele, Mayıs 1938 Adana ve Mersin teftişleri, Savarona Yatı'ndaki Bakanlar Kurulu toplantıları, 5 Eylül 1938 tarihli Vasiyetnamesinin tam metni ve 10 Kasım 1938'de ebediyete intikali: s. 353–378.

- **Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1997:**

- Hastalığı döneminde Dolmabahçe Sarayı'ndaki son ziyaretler, Hatay meselesindeki kararlılığı ve 10–21 Kasım 1938 cenaze törenleri: s. 613–632.

- **Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973:**

- Hatay davasının tüm safhaları, Fransız Büyükelçisi Ponsot'ya söylediği "Ben şimdiye kadar yenilmedim, yenilemem; yenilirsem bir dakika yaşayamam!" sözü ve Mayıs 1938'de hasta haliyle çıktığı Mersin–Adana gezisi: s. 645–718.
- Hastalığının ilk belirtileri, Ocak 1938'de Yalova'da Dr. Nihat Reşat Belger'in teşhisi, Prof. Dr. Noël Fiessinger ve Prof. Dr. Hans Eppinger'in konsültasyonları, 1 Haziran 1938'de Savarona Yatı'na geçişi ("Bu yat benim tabutum olacak") ve 24–25 Temmuz gecesi Dolmabahçe Sarayı'na nakli: s. 719–755.
- 5 Eylül 1938 günü Dolmabahçe Sarayı'nda kendi el yazısıyla Vasiyetnamesini yazışı ve Noter İsmail Kunter'e teslimi, 16–20 Ekim ilk koması, 29 Ekim 1938'de vapurdaki gençleri pencereden son kez selamlaması, 8 Kasım'da son komaya girişi ve 10 Kasım 1938 sabahı saat 09.05'te vefatı: s. 756–792.

- **Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), *Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap, 9. Baskı, İstanbul, 2008:**

- Mayıs 1938 Mersin ve Adana gezisinde kavurucu sıcakta ordunun geçit törenini ayakta izlemesi, Savarona Yatı'nda Nuri Ulusu'nun yelpazeyle serinletmesi, 25 Temmuz gecesi Acar motoruyla Dolmabahçe'ye taşınışı: s. 165–184.
- İlk komadan çıktığında "Dil efendim, dil!" diyerek Türk dili çalışmalarını sorması, 29 Ekim 1938'de Nuri Ulusu'nun kolunda pencereye çıkıp vapurdaki gençlere el sallaması, 10 Kasım 1938 saat 09.05'te vefatı, Salih Bozok'un kendini vurması ve Ankara'ya nakil süreci: s. 185–212.

- **Granda, Cemal, *Atatürk'ün Uşağı İdim*, Anlatan: Cemal Granda, Yazan: Turhan Gürkan, Hürriyet Yayınları, 1. Baskı, Kasım 1973, İstanbul:**

- Çok sevdiği köpeği Foks'un Atatürk'ün elini hafifçe ısırması üzerine gönderildiği Orman Çiftliği'nde veterinerler tarafından habersizce uyutulup (öldürülüp) derisinin doldurularak camlı dolaba konulması ve Atatürk'ün mumyalanmış Foks'u görünce büyük bir sarsıntı geçirerek toprağa gömdürmesi: s. 193–196.

- **Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973:**

- Haziran 1938'de karnında su toplanmış olduğu ağır hastalık günlerinde Savarona Yatı'nda Romanya Kralı II. Carol'u ayakta karşılaması ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı tehlikesine karşı Balkan Paktı'nın korunmasını tavsiye etmesi: s. 738–742.
- Ekim 1938'de ilk komaya girmeden hemen önce Dolmabahçe Sarayı'ndaki hasta yatağında Başbakan Celal Bayar'a Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı, Karabük Demir-Çelik Fabrikası ve doğu demiryollarının yarım bırakılmamasını vasiyet etmesi: s. 765–770.

- **Ulusu, Mustafa Kemal (Der.), *Atatürk'ün Yanı Başında: Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, Doğan Kitap, 9. Baskı, İstanbul, 2008:**

- Köpeği Foks'a olan sevgisi, Foks'un Orman Çiftliği'nde habersizce uyutulup mumyalanarak camlı vitrine konulması ve Atatürk'ün bunu gördüğünde yaşadığı derin üzüntü ve öfke: s. 122–124.

)

CUMHURİYETİN AYDINLIK YÜZÜ

Onu tanıyanların anlattığı Atatürk



Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatında cephelerin ve devlet işlerinin yanında dost sohbetleri, kitaplarla geçen saatler ve içten kahkahalar da vardı.

Cumhuriyetin Aydınlık Yüzü, onun yaşamından seçilmiş olayları, kendisini yakından tanıyanların hatıralarıyla anlatıyor. Selanik'ten Millî Mücadele'ye, Çankaya'daki çalışma günlerinden ömrünün son aylarına uzanan bu sayfalarda, kararların hangi şartlarda alındığına ve Atatürk'ün çevresindeki insanlarla kurduğu ilişkilere bakılıyor.

Çocukluk arkadaşlarının, yaverlerinin ve yakınlarının tanıklıkları, okuru gündelik hayatın içine götürüyor. Atatürk'ün mizahı, dostlukları, okuma tutkusu ve memleketine duyduğu sorumluluk, anılar üzerinden anlatılıyor.

Av. Arb. Enver Alper Mutluer